

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті

Утебаев Е.К., Қамбаров А.Қ., Байгундинов Е.Н., Құдайбергенов А.А.

СОТ САРАПТАМАСЫ

Оқу құралы

Семей, 2016

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті

Утебаев Е.К., Қамбаров А.Қ., Байгундинов Е.Н., Құдайбергенов А.А.

СОТ САРАПТАМАСЫ

Оқу құралы

Семей, 2016

ӘОЖ:340.692(075.8)

КБЖ 67.5 73

С 69

Утебаев Эржан Кенесұлы - Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры

Қамбаров Азамат Қамбарұлы - Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

Байгундинов Ельдос Нағымбайұлы – Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, құқықтану магистрі

Құдайбергенов Адильжан Амиржанович - Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, құқықтану магистрі

Рецензент: «Құқық қорғау қызметі» мамандығы бойынша РӨӘК (Республикалық оқу – әдістемелік кеңес) төрағасы з.ғ.д. профессор Молдабаев С.С.;ҚазИГЗУ ЗФ ҚҚП кафедрасы; з.ғ.к., доцент Турашев Е.Н.; ҚР ШҚО Семей қ. Қылмыстық – соттық қадағалау прокурорының көмекшісі Жарылгасин А.М.

С 69 Сот сараптамасы: пәннің оқу-әдістемелік кешені/Семей: Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті Семей қ. 2015. - 193 б.

ISBN: 978-601-7850-00-5

Бұл кітапта арнайы білімнің сот сараптамасы нысанындағы сот өндірісінде қолданудың негізгі жағдайларын, оның ішінде сот сараптаманың кластары мен түрлерін, ҚР сот сараптама органдары, сараптаманы тағайындаудың тәртібі мен заңды негіздерін және сарапшы қорытындыларының дәлелдеу процесіндегі орны сияқты мәселелер қарастырылады.

Жалпы сот сараптамасына арналған оқу-тәжірибелік құралы заң факультетінің студенттеріне, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне арналған.

ӘОЖ 340.692(075.8)

КБЖ67.5 73

ISBN: 978-601-7850-00-5

© Семей қ. Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, 2015 ж

© Утебаев Е.К., Қамбаров А.Қ., Байгундинов Е.Н., Құдайбергенов А.А., 2015 ж

Мазмұны

1	Пәннің оқу – жұмыс бағдарламасы.....	5
2	«Сот сараптамасы» пәні бойынша студенттерге арналған оқу бағдарламасы (SYLLABUS).....	28
3	«Сот сараптамасы» пәні бойынша глоссарий.....	48
4	«Сот сараптамасы» пәні бойынша қысқаша дәріс конспектілері.....	50
5	«Сот сараптамасы» пәні бойынша зертханалық жұмыс сабақтарына арналған әдістемелік нұсқамалар.....	160
6	Студенттер білімін бақылау және бағалау жүйесі.....	170
7	Қорытынды бақылау сұрақтары.....	174
8	«Сот сараптамасы» пәнінен сот сараптамасы мен криминалистика зертханаларында қауіпсіздік техникасын сабақтар өткізу кезінде сақтау бойынша арналған методикалық нұсқаулар.....	177
9	«Сот сараптамасы» пәні бойынша тест.....	183
10	«Сот сараптамасы» бойынша есептер.....	189-193

1. ПӘННІҢ ОҚУ ЖҰМЫС БАҒДАРЛАМАСЫ

Пәннің оқу әдістемелік кешенінің құрастырушылары: з.ғ.к. профессор Утебаев Е.К. құқықтану магистрлері, Қамбаров А.Қ., Байгундинов Е.Н., Құдайбергенов А.А.

МЖМБС №1080 23 тамыз 2012 ж негізінде бойынша құрастырылған.

Қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасы отырысында талқыланды және бекітілген.

Хаттама № ____ « ____ » _____ 2015 ж

Кафедра меңгерушісі _____ з.ғ.к, профессор Утебаев Е.К.,

Факультеттің ОӘК отырысында талқыланды және бекітілді.

Хаттама № ____ « ____ » _____ 2015 ж.

ОӘК төрағасы _____ Калиева А.Е.

Пән: «Сот сараптамасы»

1. Пәннің мақсаты мен міндеттері, оның оқу процесіндегі орны

Пәнді оқытудың мақсаты – студенттердің қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істер бойынша маңызы бар мән жайларды анықтау үшін субъектінің және процесстегі тараптарының арнайы білім беру институтының мүмкіндігін дәлелдеу барысында тиісті түрде сот өндірісі саласында қолдану ерекшелігі жайында білімдер жүйесін қалыптастыру табылады. Бұл жалпылама мақсат, жеке міндеттер оқыту барысында нақтыланады.

Курсты оқытудың міндеттері:

- Студенттердің теориялық сипаттағы мәселерді оқып- үйренуі және сот сараптамасының категориялық аппаратын меңгеру негізінде тәжірибелік қызмет ретіндегі сот сараптамасының мәнді негіздерін түсіну;
- Сот сараптамасы пәнінің ұғымын, ғылыми негізі мен сот сараптамалық қызмет саласындағы туындап отыратын мәселерді зәңи тұрғыдан зерделеу мен бағалау;
- Сот сараптама түрлерінің классификациясын зерделеу мен бағалау;
- Сот сараптамасы қызметінің сұрақтарын, объектілерін, әдістері мен жіктелуін үйрету мен дағдылау.

2. Пәннің мазмұнының деңгейіне талаптар:

- **білу керек:** сот сараптамасы пәні, принциптері мен міндеттері туралы негізгі ережелерді; «Сот сараптамасы» курсы оқу кезінде қолданылатын негізгі түсініктерді.

- **істей білу керек:** арнаулы білім институтының қылмыстық, азаматтық немесе әкімшілік істерді зерттеу ісіне тарту қажеттілігі туған жағдайда жеткілікті дәрежеде білім, шеберлік және дағдыларды игеруге;

- **қолдана білу керек:** сот сараптамасының ғылыми, ұйымдастырушылық-құқықтық және әдістемелік негіздерін;

Оқу процесіндегі пәннің орны:

Сот сараптамасы пәнін оқытып үйрету – студенттердің криминалистикалық және басқа сараптамаларды жүргізу барысында сараптамалық зерттеулер мүмкіндігі туралы білім жүйесіндегі біліктілікті арттыруды мақсат еткен. Олар, заттық дәлелдемелерді жинап зерттеудегі криминалистикалық әдіс-құралдарының пайдалану, сондай-ақ сараптамалар тағайындап, оларға материалдар дайындауды дағдыландыру шеңберіндегі білім жиынтығы. Мұндай жалпы мақсаттар нақтылы міндеттерді шешу барысында дәлелденеді. Алғашқы міндеттердің біріне, криминалистика пәнін оқу кезінде бекіту жатады. Криминалистикалық әдіс –құралдарды білікті дайындаудың қажетті шарты екенін студенттер ұғынып алған жөн.

Іздер және қылмыстың басқа да салдары бойынша қылмыскер тұлғасын мүлтіксіз анықтау, криминалистік маңызы бар ақпаратты айыпкерді іздеуге және қылмыс дұрыс саралауды тыңдаушыларға үйрету, келесі маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

3. Пәннің негізгі мазмұны

№ № п/п	Дәрістер тақырыптары ның атауы	Дәріс мақсаты мен мазмұны	Оқыту нысаны	Көлем і (сағ.)
1	Сот сараптамасының ғылыми және әдістемелік негіздері	Дәріс мақсаты: Сот сараптама пәнінің ғылым саласы ретінде ашып түсіндіру. Жалпы негізгі міндеттері мен жүйесін ашу. Сауалдар 1. Сот сараптамасының пәні ғылыми саланың бір бөлігі ретінде 2. Сот сараптамасы ұғымы, пәні және міндеттері 3. Сот сараптамасының жүйесі	күндізгі	1 сағ.
2	Сот сараптамасы	Дәріс мақсаты: Сот сараптамасы сот өндірісіндегі тәжірбиелік қызметтің	күндізгі	1 сағ.

	сот өндірісіндегі тәжірбиелік қызметтің нысаны ретінде: ұғымы, пәні, міндеттері мен объектілері	нысаны ретінде ұғымы, пәні, нақты зерттеу міндеттері мен объектілерін оқытып- зерттеу. Сауалдар 1. Сот сараптамасы сот-сараптамалық қызметтің белгілі түрі ретінде 2. Сот сараптамасының нақты зерттеу міндеттері 3. Сараптамалық зерттеудің объектісі		
3	Сот сараптамаларын жіктеу	Дәріс мақсаты: Сот сараптама жіктеу бойынша жекелеген класстарды оқытып – зерттеу. Сауалдар 1. Зерттеу тақырыбы бойынша сараптамаларды жіктеу. 2. Іс жүргізу негіздері бойынша сот сараптамаларын жіктеу.	күндізгі	1 сағ.
4	Сот сарапшысының құқықтық мәртебесі	Дәріс мақсаты: Сот сарапшы тұлғасын толық зерттеу. Қандай жағдайда сарапшыға қарсылық білдіруге болатыны және сарапшының қандай құқықтары мен міндеттері бар екенін оқытып – зерттеу. Сауалдар 1. Сот сарапшысы түсінігі. ҚР сот сараптамасын жүргізу тапсырылуы мүмкін адамдар. 2. Сот сарапшысына қарсылық білдіру. 3. Сот сарапшысының іс жүргізу функциялары, құқықтары мен міндеттері.	күндізгі	1 сағ.
5	ҚР сот сараптама мекемелері	Дәріс мақсаты: ҚР-дағы сараптамалық мекемелердің құрылым мен түрлерін ашып көрсету. Сот сараптама органынан тыс сараптама жүргіз негіздері оқытып-зерттеу. Сауалдар 1. ҚР-ғы сараптамалық мекемелердің құрылымы және түрлері. 2. Сараптамалық органның	күндізгі	1 сағ.

		<p>басшысының өкілеттігі.</p> <p>3. Сот сараптамасы органынан тыс сараптама жүргізу.</p> <p>4. Сарапшының сараптама тағайындаған органмен өзара қарым қатынасы</p>		
6	<p>Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің процессуалдық сұрақтары</p>	<p>Дәріс мақсаты: Сараптаманың тағайындау негіздері мен қандай жағдайда міндетті сараптама тағайындалады және сот сараптама тағайындау мен жүргізудің соттағы ерекшеліктері.</p> <p>Сауалдар</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сараптама тағайындаудың негіздері. 2. Сараптаманы міндетті түрде тағайындау. 3. Қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында сараптама тағайындау. 4. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің соттағы ерекшеліктері 	күндізгі	1 сағ.
7	<p>Сот сараптамасын жүргізудің әдістемелік негіздері</p>	<p>Дәріс мақсаты: Сот сараптам жүргізудің әдістемелік негіздері мен әдістемелік сатыларын оқытып-зерттеу.</p> <p>Сауалдар</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сот сараптама жүргізудің негіздері 2. Сот сараптама әдістемесінің сатылары 3. Сараптама қорытындысының нәтижесі 	күндізгі	1 сағ.
8	<p>Сарапшының қорытындысы құрылымы, мазмұны және бағалануы</p>	<p>Дәріс мақсаты: Сарапшының қорытындысының құрылымы мен оның мазмұнын түсіндіру. Сарапшы қорытындысының зерттеу бөлімін оқытып –зерттеу.</p> <p>Сауалдар</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны 	күндізгі	1 сағ.

		<p>2. Сарапшы қорытындысының зерттеу бөлімі</p> <p>3. Сараптама өткізудің уақыты мен орны</p>		
9	Құжаттардың сот сараптамасы	<p>Дәріс мақсаты: Жазу мен қолтаңбаларды сот сарапшылық зерттеу және құжаттарды сот техникалық зерттеуді оқытып – зерттеу.</p> <p>Сауалдар</p> <p>1. Жазу мен қолтаңбаларды сот сарапшылық зерттеу.</p> <p>2. Құжаттарды сот техникалық зерттеу.</p> <p>3. Сот автортану зерттеуі.</p>	күндізгі	1 сағ.
10	Сот экономикалық сараптама	<p>Дәріс мақсаты: Сот экономикалық сараптама түсінігін ашып түсіндіру, сот-бухгалтерлік және қаржы экономикалық сараптамаларын түсіндіру, зерделеу.</p> <p>Сауалдар</p> <p>1. Сот экономикалық сараптама пәні, түсінігі</p> <p>2. Сот – бухгалтерлік сараптама</p> <p>3. Қаржы экономикалық сараптама</p>	күндізгі	1 сағ.
11	Сот фонографиялық сараптама	<p>Дәріс мақсаты: Сот фонографиялық зерттеудің міндеттерді зерттеу, материалдарды дайындау мен рәсімдеуді оқытып үйрету, зерттеу.</p> <p>Сауалдар</p> <p>1. Сот фонографиялық сараптама объектілері</p> <p>2. Фонографиялық зерттеудің міндеттері</p> <p>3. Материалдарды дайындау және рәсімдеу</p>	күндізгі	1 сағ.
12	Өрт-техникалық сараптама	<p>Дәріс мақсаты: Өрт – техникалық сараптамаларын оқытып зерттеу. Ошақты және жанудың таралу бағытын анықтау сараптамасын</p>	күндізгі	1 сағ.

		<p>зерделеу, түсіндіру.</p> <p>Сауалдар</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Өрт–техникалық сараптама объектілері 2. Ошақты және жанудың таралу бағытын анықтау сараптамасы 3. Электр қондырғылардың өрттің пайда болуына қатысты байланысын анықтау сараптамасы 		
13	Сот трассологиялық сараптама	<p>Дәріс мақсаты: Сот трассологиялық сараптаманың зерттеу объектісі мен адам іздері, киім іздерінің механикалық зақымдалуының сараптамасын оқытып – зерттеу.</p> <p>Сауалдар</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Трассологиялық сараптаманың зерттеу объектісі 2. Адам іздерінің сараптамасы 3. Киімдердің механикалық зақымдалуының сараптамасы 4. Жануарлар іздерінің сараптамасы 	күндізгі	1 сағ.
14	Сот баллистикалық сараптама	<p>Дәріс мақсаты: Сот – баллистикалық сараптаманың объектілері мен міндеттері, атудың мән- жайларын анықтаудың зерттеуді түсіндіру.</p> <p>Сауалдар</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сот-баллистикалық сараптаманың объектілері 2. Сот-баллистикалық сараптаманың міндеттері 3. Атудың мән-жайларын анықтау бойынша сот сараптамасы 	күндізгі	1 сағ.
15	Сот биологиялық сараптамасы	<p>Дәріс мақсаты: Сот биологиялық сараптама объектілері мен агробиологиялық, мал дәрігерлік және зоотехникалық сараптаманы оқытып үйрету, түсіндіру және зертту.</p> <p>Сауалдар</p>	күндізгі	1 сағ.

		1. Сот биологиялық сараптама түсінігі, объектілері 2. Агробиологиялық және агротехникалық сараптама 3. Мал дәрігерлік және зоотехникалық сараптама		
	Барлығы			15 сағат

Зертханалық жұмыс

№ № п/п	Дәрістер тақырыптарының атауы	Мазмұны	Оқыту нысаны	Көлемі (сағ.)
1	Сот сараптамасының ғылыми және әдістемелік негіздері	Білу керек 1. Сот сараптамасының пәні ғылыми саланың бір бөлігі ретінде 2. Сот сараптамасы ұғымы, пәні және міндеттері 3. Сот сараптамасының жүйесі	күндізгі	1 сағ.
2	Сот сараптамасы сот өндірісіндегі тәжірбиелік қызметтің нысаны ретінде: ұғымы, пәні, міндеттері мен объектілері	Білу керек 1. Сот сараптамасы сот-сараптамалық қызметтің белгілі түрі ретінде 2. Сот сараптамасының нақты зерттеу міндеттері 3. Сараптамалық зерттеудің объектісі	күндізгі	1 сағ.
3	Сот сараптамаларын жіктеу	Білу керек 1. Зерттеу тақырыбы бойынша сараптамаларды жіктеу. 2. Іс жүргізу негіздері бойынша сот сараптамаларын жіктеу.	күндізгі	1 сағ.

4	Сот сарапшысының құқықтық мәртебесі	Білу керек 1. Сот сарапшысы түсінігі. ҚР сот сараптамасын жүргізу тапсырылуы мүмкін адамдар. 2. Сот сарапшысына қарсылық білдіру. 3. Сот сарапшысының іс жүргізу функциялары, құқықтары мен міндеттері.	күндізгі	1 сағ.
5	ҚР сот сараптама мекемелері	Білу керек 1. ҚР-ғы сараптамалық мекемелердің құрылымы және түрлері. 2. Сараптамалық органның басшысының өкілеттігі. 3. Сот сараптамасы органынан тыс сараптама жүргізу. 4. Сарапшының сараптама тағайындаған органмен өзара қарым қатынасы	күндізгі	1 сағ.
6	Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің процессуалдық сұрақтары	Білу керек 1. Сараптама тағайындаудың негіздері. 2. Сараптаманы міндетті түрде тағайындау. 3. Қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында сараптама тағайындау. 4. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің соттағы ерекшеліктері	күндізгі	1 сағ.
7	Сот сараптамасын жүргізудің әдістемелік негіздері	Білу керек 1. Сот сараптама жүргізудің негіздері 2. Сот сараптама әдістемесінің сатылары 3. Сараптама қорытындысының нәтижесі	күндізгі	1 сағ.

8	Сарапшының қорытындысы : құрылымы, мазмұны және бағалануы	Білу керек 1. Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны 2. Сарапшы қорытындысының зерттеу бөлімі 3. Сараптама өткізудің уақыты мен орны	күндізгі	1 сағ.
9	Құжаттардың сот сараптамасы	Білу керек 1. Жазу мен қолтаңбаларды сот сарапшылық зерттеу. 2. Құжаттарды сот техникалық зерттеу. 3. Сот автортану зерттеуі.	күндізгі	1 сағ.
10	Сот экономикалық сараптама	Білу керек 1. Сот экономикалық сараптама пәні, түсінігі 2. Сот – бухгалтерлік сараптама 3. Қаржы экономикалық сараптама	күндізгі	1 сағ.
11	Сот фонографиялық сараптама	Білу керек 1. Сот фонографиялық сараптама объектілері 2. Фонографиялық зерттеудің міндеттері 3. Материалдарды дайындау және рәсімдеу	күндізгі	1 сағ.
12	Өрт-техникалық сараптама	Білу керек 1. Өрт –техникалық сараптама объектілері 2. Ошақты және жанудың таралу бағытын анықтау сараптамасы 3. Электр қондырғылардың өрттің пайда болуына қатысты байланысын анықтау сараптамасы	күндізгі	1 сағ.
13	Сот трассологиялық сараптама	Білу керек 1. Трассологиялық сараптаманың зерттеу объектісі 2. Адам іздерінің сараптамасы 3. Киімдердің механикалық	күндізгі	1 сағ.

		зақымдалуының сараптамасы 4. Жануарлар іздерінің сараптамасы		
14	Сот баллистикалық сараптама	Білу керек 1. Сот-баллистикалық сараптаманың объектілері 2. Сот-баллистикалық сараптаманың міндеттері 3. Атудың мән-жайларын анықтау бойынша сот сараптамасы	күндізгі	1 сағ.
15	Сот биологиялық сараптама	Білу керек 1. Сот биологиялық сараптама түсінігі, объектілері 2. Агробиологиялық және агротехникалық сараптама 3. Мал дәрігерлік және зоотехникалық сараптама	күндізгі	1 сағ.
	Барлығы			15 сағат

6. «Сот сараптамасы» пәні бойынша ОЖСӨЖ тапсырмаларын орындау және тапсыру графигі.

№	Тақырып	Мақсаты мен мазмұны	Пайдалынатын әдебиеттер	Ең жоғарғы бағалау баллы	Тапсыру мерзімі	Бакылау нысаны
1.	Сот сараптамасы сот өндірісіндегі арнаулы білімді қолданудың нысаны ретінде	Арнаулы білімдер түсінігінің теориялық және практикалық мағынасын мен маңызын ашу.	1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006, 5бет 2. Бычкова С.Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Учебное пособие- Алматы: Жеті Жарғы, 2002, 239бет 3. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы «Арқайым» 2002, 9 бет	4	1 апта	Реферат
2.	Сот сарапшысының құқықтық мәртебесі	Сот сарапшысының құқықтары мен міндеттері	1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006, 5бет 2. Бычкова С.Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Учебное пособие- Алматы: Жеті Жарғы, 2002, 239бет 3. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы «Арқайым» 2002, 9 бет	4	2 апта	Конспект

3.	Сот сараптамасы мен криминалистиканың арақатынасы.	Сот сараптамасы пәнінің өзге заңи пәндер мен оның ішінде Криминалистикамен байланысын анықтау.	<p>1. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ, изделий // Под ред. М.Б.Вандер. Санкт – Петербург, 2001г.</p> <p>2. Белкин Р.С. Курс криминалистики (в трех томах) М.1997.</p> <p>3. Криминалистикалық техника тарауы бойынша қысқаша дәрістер жинағы. Б.Салаев, Ш.Әмитов, М.Сатыбалдинов, Ә-С.Айдаркулов.:Әдістемелік оқу құралы.- Алматы:Жеті Жарғы,2005 4бет</p>	4	3 апта	Ауызша сұрау
----	--	--	--	---	--------	--------------

4.	Сот сараптамаларын жіктеу.	Сот сараптамаларының негізгі түрлерін анықтап алу.	<p>1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000»</p> <p>2. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы «Арқайым» 2002</p> <p>3. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006</p> <p>4. Бычкова С.Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Учебное пособие- Алматы: Жеті Жарғы, 2002</p> <p>5. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің сот сараптамасы Орталығында жүргізілетін сараптамалар мен Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің біліктілік дәрежесін бекітетін сарапшылық мамандықтары түрлерінің Тізбесіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Бұйрық Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі 1999 жылғы 14 маусым N 44. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде 1999 жылғы 2 тамызда тіркелді. Тіркеу N 861.</p>	4	4 апта	Реферат
5.	Сот сарапшысы мен маман процеске қатысушы тұлға ретінде.	Іске талтырған сарапшы не маманның құқықтары мен міндеттерін айқындау	<p>1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006</p> <p>2. «ҚР Сот сараптама қызметі туралы» ҚР Заңы 20.01.2010ж.</p> <p>3. Қылмыстық іс жүргізу кодексі 13.12.1997ж. Алматы Юрист 2002ж.</p> <p>4. Азаматтық іс жүргізу кодексі 13.07.1999ж. Алматы Юрист 2002ж.</p>	4	5 апта	Баяндама

6.	ҚР сот сараптама мекемелері	Сот сараптама органдарын оқып зерттеу	1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000» 26бет. 2. БД «Законодательство»	4	6 апта	Реферат
7.	ҚР-ғы Сот сараптама қызметін ұйымдастыру.	1. Сот сараптамасының принциптері. 2. Сот сараптама қызметінің ұйымдастырушылық нысандары. 3. Сот сараптама қызметін кадрлық қамтамасыз ету. 4. Сот сараптама қызметін ғылыми, әдістемелік, ақпараттық, материалдық-техникалық және қаржылық қамтамасыз ету. 5. Сот сараптамасы саласындағы халықаралық ынтымақтастық.	1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006 2. «ҚР Сот сараптама қызметі туралы» ҚР Заңы 20.01.2010ж. 3. ҚР Әділет Министрлігінің 2002ж.24қазандағы № 158 бұйрығымен бекітілген ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығында сот сараптамалары мен мамандандырылған зерттеулер жүргізу жөніндегі Нұсқаулық.	4	7 апта	Баяндама.

8.	Құжаттардың сот сараптамасы	<p>1. Жазу мен қолды сот сараптамалық зерттеуі.</p> <p>2. Құжаттардың сот техникалық зерттеуі.</p> <p>3. Сот автортанушылық зерттеуі.</p>	<p>1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертиологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006</p> <p>2. «ҚР Сот сараптама қызметі туралы» ҚР Заңы 20.01.2010ж.</p> <p>3. ҚР Әділет Министрлігінің 2002ж.24қазандағы № 158 бұйрығымен бекітілген ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығында сот сараптамалары мен мамандандырылған зерттеулер жүргізу жөніндегі Нұсқаулық.</p>	4	8-9 апта	Құжат толтыру
----	-----------------------------	---	---	---	----------	---------------

9.	Заттар мен материалдарға сот сараптамасын тағайындау.	<p>1. Лакты бояу материалдарын, беткейлері мен полимерлі материалдарды сот сараптамалық зерттеу.</p> <p>2. Мұнай өнімдері мен жанар-жағармай материалдарын сот сараптамалық зерттеу.</p> <p>3. Металлдар мен құймаларын сот сараптамалық зерттеу.</p> <p>4. Жер қойнауын сот сараптамалық зерттеу.</p> <p>5. Талшықтық материалдар мен олардан жасалған бұйымдарды сот сараптамалық зерттеуі.</p> <p>6. Құрамында спирт бар сұйықтықтарды сот сараптамалық зерттеу.</p>	<p>1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000»</p> <p>2. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006</p> <p>3. ҚР Әділет Министрлігінің 2002ж.24қазандағы № 158 бұйрығымен бекітілген ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығында сот сараптамалары мен мамандандырылған зерттеулер жүргізу жөніндегі Нұсқаулық.</p>	4	10 апта	Реферат
----	---	---	--	---	---------	---------

10.	Сот экономикалық сараптама	<p>1. Шаруашылық операцияларды сот сараптамалық зерттеу.</p> <p>2. Сот сарапшылық бухгалтерлік зерттеу.</p> <p>3. Сот сараптамалық – несиелік зерттеуі.</p>	<p>1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000» 147бет.</p> <p>2. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006, 272 бет</p>	4	11-12 апта	Ауызша сұрау
12.	Жол көлік оқиғалары мен көлік құралдарының сот сараптамасы.	<p>1. Жол көліктік оқиғалардың мән-жайларын сот сараптамалық зерттеуі.</p> <p>2. Сот көліктік-трасологиялық сараптама.</p> <p>3. Көлік құралдарын сот сарапшылық зерттеуі.</p>	<p>1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006</p> <p>2. «ҚР Сот сараптама қызметі туралы» ҚР Заңы 20.01.2010ж.</p> <p>3. ҚР Әділет Министрлігінің 2002ж.24қазандағы № 158 бұйрығымен бекітілген ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығында сот сараптамалары мен мамандандырылған зерттеулер жүргізу жөніндегі Нұсқаулық.</p>	4	13 апта	Құжат толтыру

13.	Сот тауартану сараптамасын тағайындау.	<p>1. Азық-түлікке жатпайтын тауарларды сот сарапшылық зерттеу.</p> <p>2. Азық-түлік тауарларын сот сарапшылық зерттеу.</p> <p>3. Сот сарапшылық автотауартану зерттеуі.</p> <p>4. Сот сарапшылық құрылыс-тауартану зерттеуі.</p> <p>5. Алдын ала контрафактік ретінде белгіленген өнімді сот сарапшылық зерттеу.</p>	<p>1. ҚР Әділет Министрлігінің 2002ж.24қазандағы № 158 бұйрығымен бекітілген ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығында сот сараптамалары мен мамандандырылған зерттеулер жүргізу жөніндегі Нұсқаулық.</p> <p>2. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертиологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006,279</p>	4	14 апта	Баяндама
14.	Мәйітті сот медициналық сараптамасы.	<p>1. Мәйітті сот медициналық сараптамасы.</p> <p>2. Бөлшектенген, танылмаған және өзгертілген мәйіттің сараптамасы.</p> <p>3. Жана туған баланың мәйітінің сараптамасы.</p> <p>4. Әйел мәйітінің сараптамасы.</p>	<p>1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000» 106бет</p> <p>2. Сот-медициналық сараптама жүргізу және ұйымдастыру Ережесі. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2004 жылғы 20 желтоқсандағы № 875/1 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2005 жылғы 24 қазірде тіркелді. Тіркеу N 3375</p>	4	15 апта	Конспект

7. СӨЖ тапсырмаларын орындау және тапсыру графигі.

№	Тапсырманың тақырыбы	Тапсырманың мазмұны	Бақылау нысаны	Тапсыру мерзімі (апта бойынша)	Максималды бағалау баллы
1.	Арнайы білімдердің түсінігі және олардың сот өндірісінде қолданылу нысандары	1. Арнайы білімдердің түсінігі 2. Арнайы білімдерді сот өндірісіндегі қолданылу нысандары	Реферат	1-2 апта	4
2.	Сот портреттік сараптамасы	1. Сот портреттік сараптама 2. Сот портреттік сараптама объектілері	Қаулы	3-4 апта	4
3.	Сот фонографиялық сараптама	1. Сот фонографиялық сараптама. 2. Сот фототехникалық сараптама тағайындау.	Қаулы	5 апта	4
4.	Сот трассологиялық сараптама	1. Сот трассологиялық сараптама. 2. Дактиласкопиялық сараптама.	Қаулы	6-7 апта	4
5.	Сот баллистикалық сараптама	1. Атыс қаруын зерттеу. 2. Қару жаракты зерттеу. 3. Атылудың іздері мен мән-жайларын зерттеу. 4. Газ қаруын зерттеу.	Қаулы	8 апта	4
6.	Сот құрылыс сараптамасы	1. Ғимарат пен құрылыстардың сот	Қаулы	9-10 апта	4

		сараптамалық құрылыс экономикалық зерттеуі. 2. Ғимарат пен құрылыстардың сот сараптамалық құрылыс техникалық зерттеуі.			
7.	Сот технологиялық сараптамасын тағайындау.	1.Сот сарапшылық технологиялық сараптама. 2.Компьютерлік технология құралдарын сот сараптамалық зерттеуі.	Қаулы	11 апта	4
8	Сот техникалық сараптамаларды тағайындау	1.Сот жарылыс техникалық сараптамасы. 2. Сот өрт техникалық сараптама.	Қаулы	12-13 апта	4
9	Сот биологиялық сараптама	1. Сот биологиялық сараптама 2. Сот молекулярлық-генетикалық сараптама	Қаулы	14 апта	4
10	Адамның психикасы мен психофизиологиялық процестерінің сот сараптамасы.	1. Сот психологиялық – психиатриялық сараптама 2. Сот инженерлік – психофизиологиялық сараптама	Қаулы	15 апта	4
Барлығы : 45					

Ұсынылған әдебиеттер

1. 1995 жылғы Қазақстан Республикасының заңнамалық және басқа да нормативті құқықтық актілер (өзгертулерімен және толықтыруларымен).
2. ҚР Конституциясы, Қылмыстық процестік кодексі. 04.07.2014 ж (өзгертулерімен және толықтыруларымен).
3. ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексі. 13.07.1999 ж. № 411-І (өзгертулерімен және толықтыруларымен).
4. ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі (өзгертулерімен және толықтыруларымен).
5. ҚР «Сот сараптамасы туралы» Заңы. 12.11.1997 ж. № 1888-І (өзгертулерімен және толықтыруларымен).
6. Закон РК от 12.02.2010 г. «О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан».- Казахстанская правда от 2.02.2010 г., №241-IV
7. О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации: Федеральный Закон РФ от 31 мая 2001 г. № 73-ФЗ // Интернет-сервер “АКДИ Экономика и жизнь”, 2001.
8. Постановление Верховного суда Республики Казахстан № 12 «О судебной экспертизе по уголовным делам» от 26 ноября 2004 г.
9. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 1989 г. N 14 «Об экспертизе по гражданским делам» (с изменениями, внесенными нормативным постановлением Верховного Суда).
10. Нормативное постановление Верховного Суда РК от 13 декабря 2001 г. № 21 // Казахстанская правда. 2001. 14 нояб. «О подготовке гражданских дел к судебному разбирательству».
11. Инструкция по производству судебных экспертиз и специализированных исследований в Центре судебной экспертизы Министерства юстиции Республики Казахстан (с последующими изменениями, внесенными приказом Министра юстиции РК). Утверждена приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 24 октября 2002 г. N 158.
12. Инструкция по организации и производству судебно-медицинской экспертизы. – «Казахстанская правда» от 25.09.2010 г.
13. Перечень видов экспертиз, производимых в Центре судебной экспертизы Минюста РК, и экспертных специальностей, квалификация по которым присваивается Минюстом РК: утв. приказом Минюста РК от 14.06.1999 г. № 44 (с изм. и доп.) // Сборник законодательных актов. Алматы: Юрист, 2002.
14. Об утверждении Правил исчисления сроков производства судебных экспертиз в зависимости от категории их сложности и определения категорий сложности судебных экспертиз Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 20 апреля 2010 года № 123. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 13 мая 2010 года № 6228". Казахстанская правда" от 11.11.2010 г., № 303-305 (26364-26366).
15. Об утверждении Инструкции по организации производства комплексных судебных экспертиз. Приказ И.о. Министра юстиции Республики Казахстан от 22 апреля

2010 года № 134. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 13 мая 2010 года № 6227. Собрание актов центральных исполнительных и иных центральных государственных органов Республики Казахстан № 15, 2010 года (дата выхода тиража 25.11.2010)

16. Об утверждении Правил разработки, апробирования и внедрения методик судебно-экспертных исследований. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 20 апреля 2010 года № 124. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 6 мая 2010 года № 6210. "Казахстанская правда" от 11.11.2010 г., № 303-305 (26364-26366); Собрание актов центральных исполнительных и иных центральных государственных органов Республики Казахстан № 15, 2010 года (дата выхода тиража 25.11.2010); "Егемен Қазақстан" 2010 жылғы 30 қарашадағы № 506-512 (26355).

Негізгі:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Қосымша:

11. Аверьянова Т. В. Содержание и характеристика методов судебно-экспертных исследований. Алматы, 1991.
12. Абдуллаев Криминалистическая экспертиза в Казахстане. // Фемида, 2003
12. Агушевич А. М., Мозговых Г. А., Шакуров К. Н. О состоянии качества расследования дорожно-транспортных происшествий в Республике Казахстан // В кн.: Вопр. использования специальных знаний в уголовном и гражданском судопроизводстве: Сб. информ. писем для работников правоохранительных органов. Алматы, 1994. Вып.1.

13. Аубакиров А.Ф., Гинзбург А.Я., Лившиц Ю.Д. Значение экспертизы в расследовании преступлений: Уч. пособие. Караганда, 1991-100 с.
14. Аубакиров А. Ф., Мозговых Г.А., Шакуров К.Н. Криминалистическое исследование холодного оружия: Метод, разработка. Алма-Ата: КазНИИСЭ, 1991.
15. Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. М.: Юристъ, 1997.
16. Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Судебная экспертология – новая отрасль науки // Соц. законность. 1973. № 11. С. 49
17. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология: общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз. – Волгоград. 1979.
18. Энциклопедия судебной экспертизы./ Под ред Аверьяновой Т.В., Россинской Е.Р. – М.: Юрист, 1999.

Интернет көздері:

19. ҚР Жоғарғы сотының ресми сайты: [http://www. supcourt.kz/](http://www.supcourt.kz/)
20. РФ Жоғарғы сотының ресми сайты: [http://www. VSRF.supcourt.ru](http://www.VSRF.supcourt.ru)
21. ҚР Бас прокуратурасының ресми сайты: [http://www. procuror.kz](http://www.procuror.kz)
22. ҚР Әділет министрлігінің ресми сайты: [http://www. minjust.kz/sit](http://www.minjust.kz/sit)
23. www.expert.ru;
24. www.expert.com.ua;
25. www.forensic.ru/sude.expert.html

2. «Сот сараптамасы» пәні бойынша студенттерге арналған оқу бағдарламасы (SYLLABUS)

Пән бойынша силлабус Сот сараптамасы пәні бойынша оқу жұмыс бағдарламасы негізінде құрастырылды

Қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасы отырысында талқыланды және бекітілген.

Хаттама № _____ « _____ » _____ 2015 ж.

Кафедра меңгерушісі: _____ з.ғ.к., профессор Утебаев Е.К.

Жоғарғы оқу орын:

Қазақ Инновациялық гуманитарлық заң Университеті, Заң факультеті
Қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасы

1. Оқытушы жайында мәлімет:

Қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі з.ғ.к. профессор Утебаев Е.К., аға оқытушылары, құқықтану магистрлері: Қамбаров А.Қ., Байгундинов Е.Н., Құдайбергенов А.А. байланыс тел. 52-52-26; 56-73-58, №1 оқу корпусы, Абая 94 көшесі, №9 кабинет

2. Пәннің пререквизиттері:

«Сот сараптамасы» курсын меңгеру үшін студенттерге келесідей пәндерді білу қажет:

- Мемлекет және құқық теориясы
- Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу құқығы
- Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары
- Құқықтық статистика
- Криминалистика
- Сот медицина және сот психиатрия негіздері

3. Пәннің постреквизиттері:

«Сот сараптамасы» курсы бойынша теориялық білім мен тәжірибелік дағды қылмыстық құқықтық циклдегі барлық заңи пәндерді меңгеру үшін қажет.

4. Курстың қысқаша сипаттамасы (COURSE DESCRIPTION)

Кредиттік технология бойынша жоғарғы заң білімін алатын студенттер үшін «Сот сараптамасы» пәні 2 кредитті қамтитын міндетті компоненттегі пән ретінде көзделген. «Сот сараптама» курсын оқып-білудің маңыздылығы келесіде: студенттерге «Сот сараптама» курсын оқытудың **мақсаты** болып студенттердің қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істер бойынша маңызы бар мән жайларды анықтау үшін субъектінің және процесстегі тараптарының арнайы білім беру институтының мүмкіндігін дәлелдеу барысында тиісті түрде сот өндірісі саласында қолдану

ерекшелігі жайында білімдер жүйесін қалыптастыру табылады. Бұл жалпылама мақсат, жеке міндеттер оқыту барысында нақтыланады.

«Сот сараптамасы» курсының оқытудың міндеттері ретінде:

- студенттердің теориялық сипаттағы мәселелерді оқып-үйренуі және сот сараптамасының категориялық аппаратын меңгеру негізінде тәжірибелік қызмет ретіндегі сот сараптамасының мәнді негіздерін түсіну;
- сот экспертологиясы пәнінің ұғымын, ғылыми негізі мен сот сараптамалық қызмет саласындағы туындап отыратын мәселелерді заңи тұрғыдан зерделеу мен бағалауға;
- сот сараптама түрлерінің классификациясын зерделеу мен бағалауға;
- сот сараптамасы қызметінің сұрақтарын, объектілерін, әдістері мен жіктелуін үйрету мен дағдылау.

«Сот сараптамасы» курсының толықтай меңгергеннен кейін студент:

- Сот экспертология пәні, принциптері мен міндеттері туралы негізгі ережелерді;
- «Сот экспертология» курсының оқу кезінде қолданылатын негізгі түсініктерді;
- Арнаулы білім институтының қылмыстық, азаматтық немесе әкімшілік істерді зерттеу ісіне тарту қажеттілігі туған жағдайда жеткілікті дәрежеде білім, шеберлік және дағдыларды игеруге;
- Сот сараптамасын жүргізетін мекемелер мен субъектілерінің құқықтық жағдайы;
- Сот сараптамасының ғылыми, ұйымдастырушылық-құқықтық және әдістемелік негіздерін;

Әдіс-тәсілдер:

- ✓ лекции;
- ✓ тәжірибе сабақтары;
- ✓ оқытушының кеңестері;
- ✓ қосымша әдебиеттермен өздік жұмыс;
- ✓ Интернет желісі арқылы хабар, мәлімет алмасу;

Курс 15 сағат дәріс, 15 сағат тәжірибе сабақтары, 15 сағат студенттің оқытушының жетекшілігімен жасайтын өздік жұмысы, 45 сағат студенттің өздік жұмысы және 90 сағатқа арналған сағаттарды қамтиды.

4.1 Сабақ түрлері бойынша сағаттар бөлу

№	Тақырыптарының атауы	Сағат саны			
		Дәріс	Зертхана	ОЖСӨЖ	СӨЖ
1	Сот сараптамасының ғылыми және әдістемелік негіздері	1 сағат	1 сағат		
2	Сот сараптамасы сот өндірісіндегі арнаулы білімді қолданудың нысаны ретінде			1 сағат	4,5 сағат
3	Сот сараптамасы сот өндірісіндегі тәжірбиелік қызметтің нысаны ретінде: ұғымы, пәні, міндеттері мен объектілері	1 сағат	1 сағат		
4	Сот сараптамасы мен криминалистиканың арақатынасы.			1 сағат	
5	Сот сараптамаларын жіктеу	1 сағат	1 сағат	1 сағат	
6	Сот сарапшысы мен маман процеске қатысушы тұлға ретінде.			1 сағат	
7	Сот сарапшысының құқықтық мәртебесі	1сағат	1сағат	1 сағат	
8	ҚР-ғы Сот сараптама қызметін ұйымдастыру			1 сағат	
9	ҚР сот сараптама мекемелері	1 сағат	1 сағат	1 сағат	
10	Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің процессуалдық сұрақтары	1 сағат	1 сағат		
11	Сот сараптамасын жүргізудің әдістемелік негіздері	1 сағат	1 сағат		
12	Заттар мен материалдарға сот сараптамасын тағайындау.			1 сағат	
13	Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны және бағалануы	1 сағат	1 сағат		
14	Құжаттардың сот сараптамасы	1 сағат	1 сағат	2 сағат	
15	Сот экономикалық сараптама	1 сағат	1 сағат	2 сағат	
16	Сот тауартану сараптамасын тағайындау.			1 сағат	
17	Сот портреттік сараптамасы				4,5 сағат
18	Сот фонографиялық сараптама	1 сағат	1 сағат		4,5 сағат

19	Өрт- техникалық сараптама	1 сағат	1 сағат		
20	Сот трассологиялық сараптама	1 сағат	1 сағат		4,5 сағат
21	Сот техникалық сараптамаларды тағайындау				4,5 сағат
22	Сот технологиялық сараптамасын тағайындау.				4,5 сағат
23	Сот құрылыс сараптамасы				4,5 сағат
24	Жол көлік оқиғалары мен көлік құралдарының сот сараптамасы.			1 сағат	
25	Сот балистикалық сараптама	1 сағат	1 сағат		4,5 сағат
26	Мәйітті сот медициналық сараптамасы			1 сағат	
27	Сот биологиялық сараптамасы	1 сағат	1 сағат		4,5 сағат
28	Адамның психикасы мен психофизиологиялық процестерінің сот сараптамасы.				4,5 сағат
	Барлығы	15 сағат	15 сағат	15 сағат	45 сағат

5. Пәннің мазмұны

Дәріс сабақтары – 15 сағат

Тақырып №1 Сот сараптамасының ғылыми және әдістемелік негіздері 1 сағат

1. Сот сараптамасының пәні ғылыми саланың бір бөлігі ретінде
2. Сот сараптамасы ұғымы, пәні және міндеттері
3. Сот сараптамасының жүйесі

Тақырып №2. Сот сараптамасы сот өндірісіндегі тәжірбиелік қызметтің нысаны ретінде: ұғымы, пәні, міндеттері мен объектілері 1сағат

1. Сот сараптамасы сот-сараптамалық қызметтің белгілі түрі ретінде
2. Сот сараптамасының нақты зерттеу міндеттері
3. Сараптамалық зерттеудің объектісі

Тақырып №3. Сот сараптамаларын жіктеу 1 сағат

1. Зерттеу тақырыбы бойынша сараптамаларды жіктеу.
2. Іс жүргізу негіздері бойынша сот сараптамаларын жіктеу.

Тақырып №4. Сот сарапшысының құқықтық мәртебесі 1сағат

1. Сот сарапшысы түсінігі. ҚР сот сараптамасын жүргізу тапсырылуы мүмкін адамдар.
2. Сот сарапшысына қарсылық білдіру.
3. Сот сарапшысының іс жүргізу функциялары, құқықтары мен міндеттері.

Тақырып №5. ҚР сот сараптама мекемелері 1сағат

1. ҚР-ғы сараптамалық мекемелердің құрылымы және түрлері.
2. Сараптамалық органның басшысының өкілеттігі.
3. Сот сараптамасы оорғанынан тыс сараптама жүргізу.
4. Сарапшының сараптама тағайындаған органмен өзара қарым қатынасы

Тақырып №6. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің процессуалдық сұрақтары 1сағат

1. Сараптама тағайындаудың негіздері.
2. Сараптаманы міндетті түрде тағайындау.
3. Қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында сараптама тағайындау.
4. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің соттағы ерекшеліктері

Тақырып №7. Сот сараптамасын жүргізудің әдістемелік негіздері 1сағат

1. Сот сараптама жүргізудің негіздері
2. Сот сараптама әдістемесінің сатылары
3. Сараптама қорытындысының нәтижесі

Тақырып №8. Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны және бағалануы 1сағат

1. Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны

2. Сарапшы қорытындысының зерттеу бөлімі
3. Сараптама өткізудің уақыты мен орны

Тақырып №9. Құжаттардың сот сараптамасы 1сағат

1. Жазу мен қолтаңбаларды сот сарапшылық зерттеу.
2. Құжаттарды сот техникалық зерттеу.
3. Сот автортану зерттеуі.

Тақырып №10. Сот экономикалық сараптама 1сағат

1. Сот экономикалық сараптама пәні, түсінігі
2. Сот – бухгалтерлік сараптама
3. Қаржы экономикалық сараптама

Тақырып №11. Сот фонографиялық сараптама 1сағат

1. Сот фонографиялық сараптама объектілері
2. Фонографиялық зерттеудің міндеттері
3. Материалдарды дайындау және рәсімдеу

Тақырып №12. Өрт- техникалық сараптама 1сағат

1. Өрт –техникалық сараптама объектілері
2. Ошақты және жанудың таралу бағытын анықтау сараптамасы
3. Электр қондырғылардың өрттің пайда болуына қатысты байланысын анықтау сараптамасы

Тақырып №13. Сот трассологиялық сараптама 1сағат

1. Трассологиялық сараптаманың зерттеу объектісі
2. Адам іздерінің сараптамасы
3. Киімдердің механикалық зақымдалуының сараптамасы
4. Жануарлар іздерінің сараптамасы

Тақырып №14. Сот баллистикалық сараптама 1 сағат

1. Сот-баллистикалық сараптаманың объектілері
2. Сот-баллистикалық сараптаманың міндеттері
3. Атудың мән-жайларын анықтау бойынша сот сараптамасы

Тақырып № 15. Сот биологиялық сараптамасы 1 сағат

1. Сот биологиялық сараптама түсінігі, объектілері
2. Агробиологиялық және агротехникалық сараптама
3. Мал дәрігерлік және зоотехникалық сараптама

Зертханалық сабақтар – 15 сағат

Тақырып №1 Сот сараптамасының ғылыми және әдістемелік негіздері 1 сағат

1. Сот сараптамасының пәні ғылыми саланың бір бөлігі ретінде
2. Сот сараптамасы ұғымы, пәні және міндеттері
3. Сот сараптамасының жүйесі

Тақырып №2. Сот сараптамасы сот өндірісіндегі тәжірбиелік қызметтің нысаны ретінде: ұғымы, пәні, міндеттері мен объектілері 1сағат

1. Сот сараптамасы сот-сараптамалық қызметтің белгілі түрі ретінде
2. Сот сараптамасының нақты зерттеу міндеттері
3. Сараптамалық зерттеудің объектісі

Тақырып №3. Сот сараптамаларын жіктеу 1 сағат

1. Зерттеу тақырыбы бойынша сараптамаларды жіктеу.
2. Іс жүргізу негіздері бойынша сот сараптамаларын жіктеу.

Тақырып №5. Сот сарапшысының құқықтық мәртебесі. 1сағат

1. Сот сарапшысы түсінігі. ҚР сот сараптамасын жүргізу тапсырылуы мүмкін адамдар.
2. Сот сарапшысына қарсылық білдіру.
3. Сот сарапшысының іс жүргізу функциялары, құқықтары мен міндеттері.

Тақырып №6. ҚР сот сараптама мекемелері 1сағат

1. ҚР-ғы сараптамалық мекемелердің құрылымы және түрлері.
2. Сараптамалық органның басшысының өкілеттігі.
3. Сот сараптамасы оорғанынан тыс сараптама жүргізу.
4. Сарапшының сараптама тағайындаған органмен өзара қарым қатнас.

Тақырып №7. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің процессуалдық сұрақтары 1сағат

1. Сараптама тағайындаудың негіздері.
2. Сараптаманы міндетті түрде тағайындау.
3. Қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында сараптама тағайындау.
4. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің соттағы ерекшеліктері

Тақырып №8. Сот сараптамасын жүргізудің әдістемелік негіздері 1сағат

1. Сот сараптама жүргізудің негіздері
2. Сот сараптама әдістемесінің сатылары
3. Сараптама өткізудің уақыты мен орны

Тақырып №9. Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны және бағалануы 1сағат

1. Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны
2. Сарапшы қорытындысының зерттеу бөлімі
3. Қорытынды бере алмау мүмкіндігі туралы хабарлама

Тақырып №10. Құжаттардың сот сараптамасы 1сағат

1. Жазу мен қолтаңбаларды сот сарапшылық зерттеу.
2. Құжаттарды сот техникалық зерттеу.
3. Сот автортану зерттеуі.

Тақырып №11. Сот экономикалық сараптама 1сағат

1. Сот экономикалық сараптама пәні, түсінігі
2. Сот – бухгалтерлік сараптама
3. Қаржы экономикалық сараптама

Тақырып №12. Сот фонографиялық сараптама 1сағат

1. Сот фонографиялық сараптама объектілері
2. Фонографиялық зерттеудің міндеттері
3. Материалдарды дайындау және рәсімдеу

Тақырып №13. Өрт- техникалық сараптама 1сағат

1. Өрт –техникалық сараптама объектілері
2. Ошақты және жанудың таралу бағытын анықтау сараптамасы
3. Электр қондырғылардың өрттің пайда болуына қатысты байланысын анықтау сараптамасы

Тақырып №14. Сот трассологиялық сараптама 1сағат

1. Трасологиялық сараптаманың зерттеу объектісі
2. Адам іздерінің сараптамасы
3. Киімдердің механикалық зақымдалуының сараптамасы
4. Жануарлар іздерінің сараптамасы

Тақырып №15. Сот баллистикалық сараптама 1 сағат

1. Сот-баллистикалық сараптаманың объектілері
2. Сот-баллистикалық сараптаманың міндеттері
3. Атудың мән-жайларын анықтау бойынша сот сараптамасы

6. «Сот сараптамасы» пәні бойынша ОЖСӨЖ тапсырмаларын орындау және тапсыру графигі.

№	Тақырып	Мақсаты мен мазмұны	Пайдалынатын әдебиеттер	Ең жоғарғы бағалау баллы	Тапсыру мерзімі	Бақылау нысаны
1	Сот сараптамасы сот өндірісіндегі арнаулы білімді қолданудың нысаны ретінде	Арнаулы білімдер түсінігінің теориялық және практикалық мағынасын мен маңызын ашу.	1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006, 5бет 2. Бычкова С.Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Учебное пособие- Алматы: Жеті Жарғы, 2002, 239бет 3. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы «Арқайым» 2002, 9 бет	4	1 апта	Реферат
2.	Сот сарапшысының құқықтық мәртебесі	Сот сарапшысының құқықтары мен міндеттері	«ҚР Сот сараптама қызметі туралы» ҚР Заңы 20.01.2010ж.	4	2 апта	Конспект
3.	Сот сараптамасы мен криминалистиканың арақатынасы	Сот сараптамасы пәнінің өзге заңи пәндер мен оның ішінде Криминалистикамен байланысын анықтау.	1. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ, изделий // Под ред. М.Б.Вандер. Санкт – Петербург, 2001г. 2. Белкин Р.С. Курс криминалистики (в трех томах) М.1997. 3. Криминалистикалық техника тарауы бойынша қысқаша дәрістер жинағы. Б.Салаев, Ш.Әмитов, М.Сатыбалдинов, Ә-С.Айдаркулов.:Әдістемелік оқу құралы:- Алматы:Жеті Жарғы,2005 4бет	4	3 апта	Ауызша сұрау

4.	Сот сараптамаларын жіктеу	Сот сараптамаларының негізгі түрлерін анықтап алу.	<p>1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000»</p> <p>2. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы «Арқайым» 2002</p> <p>3. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006</p> <p>4. Бычкова С.Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Учебное пособие- Алматы: Жеті Жарғы, 2002</p> <p>5. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің сот сараптамасы Орталығында жүргізілетін сараптамалар мен Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің біліктілік дәрежесін бекітетін сарапшылық мамандықтары түрлерінің Тізбесіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Бұйрық Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі 1999 жылғы 14 маусым N 44. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде 1999 жылғы 2 тамызда тіркелді. Тіркеу N 861.</p>	4	4 апта	Реферат
5.	Сот сарапшысы мен маман процеске қатысушы тұлға ретінде	Іске талтырған сарапшы не маманның құқықтары мен міндеттерін айқындау	<p>1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006</p> <p>2. «ҚР Сот сараптама қызметі туралы» ҚР Заңы 20.01.2010ж.</p> <p>3. Қылмыстық іс жүргізу кодексі 13.12.1997ж. Алматы Юрист 2002ж.</p> <p>4. Азаматтық іс жүргізу кодексі 13.07.1999ж. Алматы Юрист 2002ж.</p>	4	5 апта	Баяндама

6.	ҚР сот сараптама мекемелері	Сот сараптама органдарын оқып зерттеу	1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000» 26бет. 2. БД «Законодательство»	4	6 апта	Реферат
7.	ҚР-ғы Сот сараптама қызметін ұйымдастыру	1. Сот сараптамасының принциптері. 2. Сот сараптама қызметінің ұйымдастырушылық нысандары. 3. Сот сараптама қызметін кадрлық қамтамасыз ету. 4. Сот сараптама қызметін ғылыми, әдістемелік, ақпараттық, материалдық-техникалық және қаржылық қамтамасыз ету. 5. Сот сараптамасы саласындағы халықаралық ынтымақтастық.	1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006 2. «ҚР Сот сараптама қызметі туралы» ҚР Заңы 20.01.2010ж. 3. ҚР Әділет Министрлігінің 2002ж.24қазандағы № 158 бұйрығымен бекітілген ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығында сот сараптамалары мен мамандандырылған зерттеулер жүргізу жөніндегі Нұсқаулық.	4	7 апта	Баяндама.

8.	Құжаттардың сот сараптамасы	<p>1. Жазу мен қолды сот сараптамалық зерттеуі.</p> <p>2. Құжаттардың сот техникалық зерттеуі.</p> <p>3. Сот автортанушылық зерттеуі.</p>	<p>1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000»</p> <p>2. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы «Арқайым» 2002</p> <p>3. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006</p> <p>4. Бычкова С.Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Учебное пособие- Алматы: Жеті Жарғы, 2002</p> <p>5. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің сот сараптамасы Орталығында жүргізілетін сараптамалар мен Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің біліктілік дәрежесін бекітетін сарапшылық мамандықтары түрлерінің Тізбесіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Бұйрық Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі 1999 жылғы 14 маусым N 44. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде 1999 жылғы 2 тамызда тіркелді. Тіркеу N 861.</p>	4	8-9 апта	Құжат толтыру
----	-----------------------------	---	--	---	----------	---------------

9.	Заттар мен материалдарға сот сараптамасын тағайындау	<p>1. Лакты бояу материалдарын, беткейлері мен полимерлі материалдарды сот сараптамалық зерттеу.</p> <p>2. Мұнай өнімдері мен жанар-жағармай материалдарын сот сараптамалық зерттеу.</p> <p>3. Металлдар мен құймаларын сот сараптамалық зерттеу.</p> <p>4. Жер қойнауын сот сараптамалық зерттеу.</p> <p>5. Талшықтық материалдар мен олардан жасалған бұйымдарды сот сараптамалық зерттеуі.</p> <p>6. Құрамында спирт бар сұйықтықтарды сот сараптамалық зерттеу.</p>	<p>1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000»</p> <p>2. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы-Алматы: Жеті Жарғы, 2006</p> <p>3. ҚР Әділет Министрлігінің 2002ж.24қазандағы № 158 бұйрығымен бекітілген ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығында сот сараптамалары мен мамандандырылған зерттеулер жүргізу жөніндегі Нұсқаулық.</p>	4	10 апта	Реферат
----	--	---	---	---	---------	---------

10.	Сот экономикалық сараптама	<p>1. Шаруашылық операцияларды сот сараптамалық зерттеу.</p> <p>2. Сот сарапшылық бухгалтерлік зерттеу.</p> <p>3. Сот сараптамалық – несиелік зерттеуі.</p>	<p>1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000» 147бет.</p> <p>2. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006, 272 бет</p>	4	11-12 апта	Ауызша сұрау
11.	Жол көлік оқиғалары мен көлік құралдарының сот сараптамасы	<p>1. Жол көліктік оқиғалардың мән-жайларын сот сараптамалық зерттеуі.</p> <p>2. Сот көліктік-трасологиялық сараптама.</p> <p>3. Көлік құралдарын сот сарапшылық зерттеуі.</p>	<p>1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000» 147бет.</p> <p>2. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006, 272 бет</p>	4	13 апта	Құжат толтыру

12.	Сот тауартану сараптамасын тағайындау	<p>1. Азық-түлікке жатпайтын тауарларды сот сарапшылық зерттеу.</p> <p>2. Азық-түлік тауарларын сот сарапшылық зерттеу.</p> <p>3. Сот сарапшылық автотауартану зерттеуі.</p> <p>4. Сот сарапшылық құрылыс-тауартану зерттеуі.</p> <p>5. Алдын ала контрафактік ретінде белгіленген өнімді сот сарапшылық зерттеу.</p>	<p>1. ҚР Әділет Министрлігінің 2002ж.24қазандағы № 158 бұйрығымен бекітілген ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығында сот сараптамалары мен мамандандырылған зерттеулер жүргізу жөніндегі Нұсқаулық.</p> <p>2. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С., Сот экспертологиясы: оқу құралы- Алматы: Жеті Жарғы, 2006,279</p>	4	14 апта	Баяндама
13.	Мәйітті сот медициналық сараптамасы	<p>1. Мәйітті сот медициналық сараптамасы.</p> <p>2. Бөлшектенген, танылмаған және өзгертілген мәйіттің сараптамасы.</p> <p>3. Жана туған баланың мәйітінің сараптамасы.</p> <p>4. Әйел мәйітінің сараптамасы.</p>	<p>1. Поврезнюк Г.И. «Судебная экспертиза: подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах. Учебно-практическое пособие. Алматы: 2000» 106бет</p> <p>2. Сот-медициналық сараптама жүргізу және ұйымдастыру Ережесі. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2004 жылғы 20 желтоқсандағы № 875/1 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2005 жылғы 24 қазірде тіркелді. Тіркеу № 3375</p>	4	15 апта	Конспект

7. СӨЖ тапсырмаларын орындау және тапсыру графигі

№	Тапсырманың тақырыбы	Тапсырманың мазмұны	Бақылау нысаны	Тапсыру мерзімі (апта бойынша)	Максималды бағалау баллы
1.	Арнайы білімдердің түсінігі және олардың сот өндірісінде қолданылу нысандары	1. Арнайы білімдердің түсінігі 2. Арнайы білімнің сот өндірісінде қолданылуы	Реферат	1-2 апта	4
2.	Сот портреттік сараптамасы	1. Сот портреттік сараптама 2. Сот сараптама объектілері	Қаулы	3-4 апта	4
3.	Сот фонографиялық сараптама	1.Сот бейне фонографиялық сараптама. 2.Сот фототехникалық сараптама тағайындау.	Қаулы	5 апта	4
4.	Сот трассологиялық сараптамасы	1. Сот трассологиялық сараптама. 2. Дактиласкопиялық сараптама.	Қаулы	6-7 апта	4
5.	Сот баллистикалық сараптама	1. Атыс қаруын зерттеу. 2. Қару жаракты зерттеу. 3. Атылудың іздері мен мән-жайларын зерттеу. 4. Газ қаруын зерттеу.	Қаулы	8 апта	4
6.	Сот құрылыс сараптамасы.	1. Ғимарат пен құрылыстардың сот сараптамалық құрылыс экономикалық зерттеуі. 2. Ғимарат пен құрылыстардың сот сараптамалық құрылыс техникалық зерттеуі.	Қаулы	9-10 апта	4
7.	Сот технологиялық	1.Сот сарапшылық технологиялық сараптама.	Қаулы	11 апта	4

	сараптамасын тағайындау.	2. Компьютерлік технология құралдарын сот сараптамалық зерттеуі.			
8	Сот техникалық сараптамаларды тағайындау.	1.Сот жарылыс техникалық сараптамасы. 2. Сот өрт техникалық сараптама.	Қаулы	12-13 апта	4
9	Сот биологиялық сараптама	1. Сот биологиялық сараптама 2. Сот молекулярлық – генетикалық сараптама	Қаулы	14 апта	4
10	Адамның психикасы мен психофизиологиялық процестерінің сот сараптамасы.	1. Сот психологиялық-психиатриялық сараптама 2. Сот инженерлік – психофизиологиялық сараптама	Қаулы	15 апта	4
Барлығы : 45					

8. Студенттердің білімін бағалау жүйесі.

Рейтингті есептеу

№	Жұмыс түрлері	Балдардың саны
1.	Ағымдағы бақылау	60%
2.	ОЖСӨЖ және СӨЖ	
3.	Курс жұмысы	
4.	Межелік бақылау жұмыстары	
5.	және т.б. сабаққа қатысуы	
	Емтихан	40%
	Барлығы	100%

Қорытынды бағаны есептеу келесі формуламен есептеледі:

(P1 + P2)

$$KB = \left[\frac{\quad}{2} \right] \times 0.6 + E \times 0.4$$

P 1 - бірінші рейтинг

P 2 - екінші рейтинг

E – емтихан

Студенттің білімін емтиханда бағалау критеріі.

Әріптік жүйе бойынша баға	Балл	%-ке шаққанда	Дәстүрлі жүйе бойынша баға
A	4,0	100	Өте жақсы
A-	3,67	90-94	
B+	3,33	85-89	Жақсы
B	3,0	80-84	
B-	2,67	75-79	
C+	2,33	70-74	Қанағаттанарлық
C	2,0	65-69	
C-	1,67	60-64	
D	1,33	55-59	
D-	1,0	50-54	
F	0	0-49	Қанағаттанарлықсыз

9. Курс компоненттеріне және оны оқуға қойылатын негізгі талаптар

Қазақ Инновациялық гуманитарлық заң Университетінің заң факультетінің жоғарғы заң білімін алу үшін түскен студенттің басты міндеті – институт ішілік талаптар мен ережелерді қатаң сақтау, оқу жылы бойында сабақтарды босатпау (дәріс сабағы болсын, тәжірибе сабағы болсын), курс бойынша SYLLABUS-қа сәйкес ОЖСӨЖ және СӨЖ тапсырмаларын сапалы әрі уақытылы орындау, барлық дәріс және тәжірибе сабақтарына дайын болу болып табылады.

Студенттің сабаққа қатысуы мен оқу үлгерімі оның оқуға деген көзқарасын көрсетеді және курс бойынша қорытынды баға қоярда ескеріледі. Сол себепті курсты дұрыс әрі терең меңгергісі келетін, сондай-ақ жоғарғы рейтинг алғысы келетін студенттер оқытушы қоятын келесідей талаптарды естен шығармауға тиіс:

- Әрдайым өзіңізде «Сот экспертологиясы» пәні бойынша SYLLABUS-ыңыз болуға тиіс;
- «Сот экспертологиясы» курсы мен меңгеру барысындағы жетістікке қол жеткізуіңіз Сіздің оқу белсенділігіңізде екендігін ешқашан ұмытпаңыз;
- «Сот экспертологиясы» курсы мен оқу барысында дәріс және тәжірибе сабақтарын босатпауыңыз қажет;
- SYLLABUS-та көрсетілген талаптарға сәйкес ОЖСӨЖ және СӨЖ тапсырмаларын сапалы әрі уақытылы орындауыңыз қажет;
- Оқытушының сабақ үстінде айтқан барлық талаптарын, ескертулерін, кеңестері мен хабарландыруларын мұқият тыңдап, естен шығармаңыз;
- Ағымды және аралық бақылауларға дайын болуыңыз қажет; себебі бұл бақылаулардан алған бағаңыз сіздің курс бойынша қорытынды бағаңызға тікелей әсер етеді;

Әрбір оқытушы әрбір студенттен оның курсқа деген көзқарасы мен мінез-құлқы Жоғарғы оқу орны студентінің ар-намыс Кодексіне сәйкес болатындығына үміттенеді. Сол себепті, студент, Сіз сабақты босатпауға, сабаққа кешікпеуге, аудиторияда тәртіпті болуға, оқытушы мен студенттерге қатысты инабатты болуға тиіссіз. Сабаққа Сіз толық дайындалған болуыңыз қажет. Себебі сабақта біз материалды талқылаймыз, сіз өзіңізге болашақта қажетті жан-жақты теориялық білім алуыңыз үшін сұрақтар қоюға және тапсырманы орындауға критикалық тұрғыдан қарауға тырысуыңыз қажет. Студенттің оқытушы қойған барлық тапсырмаларды уақытылы әрі сапалы орындауы, өзінің құқықтары мен міндеттерін дұрыс әрі орынды қолдануы, өзінің теориялық білім деңгейі мен тәжірибелік дағдыларын нығайту жөніндегі белсенділігі, т.б. студенттің курсты дұрыс әрі толық меңгеруінің кепілі болып табылады.

Курс бойынша білім алу барысында студенттің келесідей іс-әрекеттері тәртіптік жауапкершілікке әкеп соғуы мүмкін:

- Дәріс сабағы болсын, тәжірибе сабағы болсын, сабаққа негізді себепсіз немесе негізсіз себепті келмеу (негізді себеп – форс-мажорлық жағдай, яғни науқастану, жанұялық жағдай, оқыс оқиға, т.б.);
- Дәріс сабағы болсын, тәжірибе сабағы болсын, сабаққа дайындықсыз келу (бұл реттерге толық емес, шала-пұла дайындық та кіреді);
- Дәріс сабағы болсын, тәжірибе сабағы болсын, сабаққа SYLLABUS-сыз келу;
- Дәріс сабағы болсын, тәжірибе сабағы болсын, сабақтың тақырыбы мен сұрақтарын талдауға қатыспау;
- Курс бойынша SYLLABUS-та көрсетілген үй тапсырмаларын орындамау, сол сияқты тиісінше орындамау;
- SYLLABUS-та көрсетілген талаптарға сәйкес ОЖСӨЖ және СӨЖ тапсырмаларын уақытынан кешігіп әкелу, сол сияқты орындамау немесе тиісінше орындамау;
- Курс бойынша SYLLABUS-қа сәйкес ОЖСӨЖ және СӨЖ тапсырмаларын орындау барысында плагиаттыққа жол беру, яғни біреудің жұмысын көшіріп алу, біреудің жұмысын өзінікі ретінде ұсыну, өз тапсырмасын өзі орындамай, біреуге орындату;
- Дәріс сабағы болсын, тәжірибе сабағы болсын, сабақ үстінде тәртіп бұзу, сол сияқты оқытушының ескертулерін ескермеу;

Студенттің тәртіптік жауапкершілігі келесідей нысандарда көрініс алуы мүмкін:

- Дәріс, тәжірибе сабағын босатқан күндері үшін босатқан сабақты өтеу тапсырмалары берілуі мүмкін (көбіне, мұндай тапсырмалар реферат, баяндама, ауызша коллоквиум нысанында өтеледі);
- Курс бойынша SYLLABUS-та бекітілген ОЖСӨЖ және СӨЖ тапсырмаларын орындау талаптарды орындамағаны үшін бағаның азайтылуы мүмкін;
- Сабақ үстінде өзін тәртіпсіз әрі дөрекі ұстағаны, оқытушының талаптары мен ескертулерін ескермегені, орындамағаны үшін рейтинг не баға кемітілуі мүмкін, сол сияқты сабақтан шығарып жіберілуі мүмкін, сондай-ақ қосымша тапсырмалар берілуі мүмкін;

Студенттің курс бойынша SYLLABUS-қа сәйкес барлық қойылған талаптарды дұрыс орындағаны, дәріс және тәжірибе сабақтарына үнемі дайын болғаны, ОЖСӨЖ және СӨЖ тапсырмаларын сапалы әрі уақытылы тапсырып отырғаны үшін студенттерді көтермелеу (марапаттау) шаралары ретінде курс бойынша жан-жақты әрі терең білім алуын, рейтингінің жоғары болуын, курс бойынша қорытынды баға қою барысында бұл жағдайлардың барлығының ескерілуін, емтиханға жоғары дәрежедегі дайындықты жатқызуға болады.

«Сот сараптамасы» пәні бойынша глоссарий

Сот сараптамасы – сот өндірісіндегі арнайы сараптамалық білімдерді заңды және ғылыми негізделген түрде қолдану мақсатымен сот сараптамасының әдіснамалық, құқықтық, ұйымдастырушылық және әдістемелік негіздерін қалыптастыру және дамытудың заңдылықтарын анықтауға бағытталған білімнің саласы

Арнаулы білім – адам кәсіби оқудың не белгілі бір мамандық бойынша жұмыс істеуінің нәтижесінде алған, қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін пайдаланылатын ұылмыстық сот ісін жүргізудегі жалпы жұртқа белгілі емес білім.

Маман – іске мүдделі емес, дәлелдерді жинауда, зерттеуде және бағалауда, сондай-ақ техникалық құралдарды қолдануда жәрдем көрсету үшін қажетті арнаулы білімі бар адам.

Сараптама объектілері – заттай дәлелдер, құжаттар, адамның денесі мен психикалық ахуалы, мәйіттер, жануарлар, сараптамалық зерттеу үшін алынған үлгілер, сондай-ақ қылмыстық іс материалдарындағы сараптама нысанасына жататын мәліметтер болып табылады.

Сот сарапшылық зерттеу әдісі – бұл сарапшының алдына қойылған сұрақты шешу үшін деректерді алудың логикалы және аспапты операциялар (тәсілдер, амалдар) жүйесі.

Үлгілер – сот сараптамалық зерттеу жүргізу және сарапшының қорытынды беруі үшін қажетті, тірі адамның, мәйіттің, жануардың, заттың, нәрсенің қасиеттерін бейнелейтін материалдық дүние объектілері.

Сот сарапшылық зерттеу әдістемесі – сараптамалардың белгілі бір тегі, түрі таырыбына жататын нақты деректерді анықтау үшін сот сараптамасы объектілерін оқып зерттеу кезінде қолданылатын әдістер

Комиссиялық сараптама – бір мамандықтағы сот сарапшыларының комиссиясы жүргізетін сот сараптамасы

Кешенді сараптама – егер іс үшін маңызы бар жағдаяттарды анықтау үшін білімнің түрлі салаларының негізінде зерттеу қажет болған жағдайларда, әртүрлі мамандықтағы сот сарапшыларының жүргізетін сот сараптамасы.

Қайталама сараптама – алдыңғы сараптаманың нәтижелері бойынша сарапшының қорытындысы жеткілікті негізделмеген не оның дұрыстығы күмән тудыратын, не сараптама жүргізудің іс жүргізу нормалары елеулі түрде бұзылғанда жүргізілген сот сараптамасы.

Бақылау – белгілі-бір объектіні, құбылысты, процессті зерттеу

мақсатында қабылдау;

сипаттау – объектілердің белгілерін графикалық және вербалды түрде бекіту;

Салыстыру – олардың байланыстары мен қатынастарын анықтау мақсатында қасиеттері мен белгілерін салыстыру;

Эксперимент – оның басқа оқиғалармен байланысын зерттеу үшін құбылыстарды, оқиғаларды қайта жаңғырту;

Моделдеу – белгілі-бір объектіні оның ұқсас затына ауыстыру арқылы зерттеу және оның белгілерін жаңғырту.

Талдау – ойша қойылған бүтінді бөлшектерге бөлу;

синтездеу – объектіні оның бүтінімені бірлігінде және оның бөлшектерінің өзара байланысында зерттеу;

Дедукция – жалпыдан жекеге тану процесі;

Индукция – жекеден жалпыға таным процесі;

Гипотеза – құбылыстар, фактілер, оқиғалар туралы болжау;

аналогия – материалдық өмірдің объектілерін және олардың бейнелерін салыстыру.

Арнайы әдістер дегеніміз – екі немесе бірнеше ғылымның саласында қолданатын әдістерді шектеулі қолдану, мысалы физика, химия, антропология, социология, психология, биология т.с.с.

Криминалистік идентификация – дегеніміз қоршаған ортаның белгілі-бір көріністеріндегі объектінің өз-өзіне тепе-теңдігінің бар немесе жоқ болуын анықтайтын таным процесі. Яғни, зерттеліп отырған оқиғаға қатысы бар объектінің жекелігін анықтау.

Дайындық сатысы сарапшының іс материалдарымен танысудан басталады, бұл процестің барысында алғашқы деректер талданып, шешілуге жататын сұрақтары нақтыланады және сараптамалық зерттеудің әдістері мен ғылыми-техникалық құралдары таңдалады.

Аналитикалық саты объектілерді бөліп зерттеуді білдіреді, олар әрбір объектіні жекешелендіру негізінде белгілі сатылардың болуымен түсіндіріледі.

Қолжазбаның шартты-ерікті үлгілері – ол қылмыстық іс қозғалғаннан кейін орындалған құжаттағы қолжазбалар.

Қаржы-бюджеттік сараптама бюджеттік қаражаттардың дұрыс шығындалуын, салық есептерінің және өзге де құжаттардың дұрыс рәсімделуін зерттейді.

**-Қазақстан Республикасының Білім және ғылым Министрлігі
Қазақ инновациялық гуманитарлық заң Университеті
Заң факультеті
Қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасы**

**«Сот сараптамасы» пәні бойынша
қысқаша дәріс конспектілері**

Дәріс № 1

Сот сараптамасының ғылыми және әдістемелік негіздері 1 сағат

1. Сот сараптамасының пәні ғылыми саланың бір бөлігі ретінде
2. Сот сараптамасы ұғымы, пәні және міндеттері
3. Сот сараптамасының жүйесі

1. Өзінің дамуының қазіргі кезеңінде сот сараптамасының ғылыми негіздері пәнаралық жалпы теорияның қалыптасуын білдіретін – **сот экспертологиясы** болып табылады. Сот сараптамасының жалпы теориясы жеке ғылым ретінде танылуы екі түрлі қызметті атқарады: бір жағынан, қылмыстық, азаматтық немесе әкімшілік процеске басқа ғылымдардан алынған мәліметтерді тарту бойынша мақсаттарды шешуге қабілетті біріктірілген білім ретіндегі оның теориялық жалпылау деңгейін атап көрсетеді, ал екінші жағынан – сол процессте қолданылатын басқа білімдерден оны шектеп отыру үшін қызмет етеді.

Сот сараптамасы – сот өндірісіндегі арнайы сараптамалық білімдерді заңды және ғылыми негізделген түрде қолдану мақсатымен сот сараптамасының әдіснамалық, құқықтық, ұйымдастырушылық және әдістемелік негіздерін қалыптастыру және дамытудың заңдылықтарын анықтауға бағытталған білімнің саласы.

Сот сараптамасының пәні ғылыми саланың бір бөлігі ретінде келесі заңдылықтардың оқып танылуын қарастырады:

- *ғылыми білім ретіндегі сот сараптамасының қалыптасуының, құрылуы мен дамуының әдіснамасын көрсететін заңдылықтар;*
- *сот-сараптамалық қызметінің процессуалдық мәнін зерттеуді және осы негізде оның құқықтық реттелуін жетілдіру бойынша ғылыми ұсыныстардың әзірленуін қамтамасыз ететін заңдылықтар;*
- *сот өндірісіндегі сот сараптамалық қызметін тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін ғылыми ұйымдастыру және әдістемелік негіздерін қалыптастыру заңдылықтары.*

2. **Сот сараптамасының пәні** дегеніміз әкімшілік, азаматтық және қылмыстық істер бойынша нақты деректерді, мән-жайларды арнайы ғылыми білімді қолдана отырып анықтау. Сот сараптамасы сот өндірісіндегі зерттелетін оқиғалар мен мән-жайларды анықтау қызметі ретінде заңды нысанда ғылыми жағдайларды жүзеге асыратын және оның теориялық саласының пәні болып табылатын сот сараптамасының жалпы теориясы.

Сот сараптамасының жалпы теориясының мазмұны ғылыми білім ретінде оның міндеттері мен мақсаттарының ерекшеліктерінен туындайды. Ол үшін тану мақсаты дегеніміз жоғарыда көрсетілген заңдылықтардың пәндік саласы.

Сот сараптамасының міндеттері екі топқа бөлінеді: негізгі және арнайы.

Негізгі міндеттері – азаматтық, қылмыстық және әкімшілік сот өндірісіне процессуалдық заңға сәйкес, сот сараптамасының ұйымдастыру мен жүргізудің ғылыми негіздерін жетілдіру арқылы алуан-түрлі ғылымдардың деректерін тартуға жәрдем беру.

Негізгі міндеттері арнайы міндеттерді жүзеге асыру арқылы нақтыланады, атап айтсақ:

- сот сараптамасының ғылыми білім ретіндегі әдістемелік негіздерін қалыптастыру мен дамыту;
- сот-сараптамалық қызметінің құқықтық, ұйымдастырушылық және әдістемелік жетілдіру мәселелерін әзірлеу;
- сот сараптамасының жеке теориясы мен ілімдерін дамыту;
- сараптамалық зерттеудің жаңа әдістерін әзірлеу және қолда бар құралдары мен әдістерін жетілдіру;
- қылмыстық, азаматтық және әкімшілік сот өндірісіндегі сот сараптамасының нәтижелерін пайдаланудың әдістері мен тәсілдерін жетілдіру және әзірлеу;
- шет мемлекеттердің озық тәжірбиелерін талдау және сот сараптаманы ұйымдастыру және жүргізу тәжірбиесіне енгізу.

3. Сот сараптамасының жүйесі ғылыми білімнің саласы ретінде келесі құрылымдардан тұрады:

1. Сот сараптамасының теориясы мен әдіснамасына кіріспе.
2. Сот сараптамасының тәжірбиелік қызмет ретіндегі ғылыми негіздері.
3. Сот сараптамасының ұйымдастырушылық және әдістемелік негіздері.
4. Сот сараптамасын құқықтық реттеудің жалпы қағидалары.
5. Сот сараптамаларының жеке теориялары.

Өз кезегінде әрбір құрылымы өзінің құрамына келесі бөлімдерді енгізеді:

1. Сот сараптамасының теориясы мен әдіснамасына кіріспе:

1. Сот сараптамасының жалпы теориясының пәні.
2. Сот сараптамасы жалпы теориясының әдіснамалық негіздері.
3. Сот сараптамасы жалпы теориясының жүйесі.
4. Сот сараптамасы жалпы теориясының міндеттері мен қызметтері.
5. Сот сараптамасы жалпы теориясының ұғымы.

2. Сот сараптамасының тәжірбиелік қызметі ретіндегі ғылыми негіздері:

1. Тәжірбиелік қызмет ретіндегі сот сараптамасы туралы ілім.
2. Сот сараптамасының пәні туралы ілім.
3. Сот сараптамасының міндеттері және оларды шешу деңгейлері туралы ілім.
4. Сот сараптамасының объектілері туралы ілім.
5. Сот сараптамасының әдістері туралы ілім.
6. Сот сарапшысы және сараптамалық танымның құрылымы туралы ілім.
7. Сот сараптамасы жіктелуінің жалпы қағидаттары.

3. Сот сараптамасының ұйымдастырушылық және әдістемелік негіздері:

1. Сараптамалық қызметтің ұйымдастырушылық нысаны туралы ілім.
  2. Сараптамалық зерттеу әдістерін құру қағидаттары туралы ілім.
- 4. Сот сараптамасын құқықтық реттеудің жалпы қағидалары:**
1. Сот сараптамасы – сот өндірісіндегі арнайы білімнің институты ретінде.
  2. Сот сараптамасын құқықтық реттеудің негіздері.
  3. Сот сарапшысының қорытындысы – процессуалды дәлелдеу жүйесіндегі орны.
- 5. Сот сараптамаларының жеке теориялары.**

Ұсынылып отырған сот сараптама жүйесінде ең алдымен салыстырмалы түрдегі сот сараптамасының екі құрылымы біртұтас білім ретінде берілген: ғылыми және праксеологиялық (жалпы нормалардың негізінде қалыптасатын, тәжірбиенің жалпылануы мен жинақталуына бағытталған).

Сот сараптамасы жалпы теориясы жүйесінің ұсынылған нұсқасының ерекшелігі сот сараптамасының құрылымы ғылыми ережелеге негізделіп отырып, ары қарай сараптама қызметінің ғылыми талдау, сонымен қатар оны жүзеге асырудың құқықтық қағидаларының ұйымдастырушылық-әдістемелік негіздерінің тұрғысында дамуында жатыр.

Мысалы, егер бірінші бөлімі – сот сараптамасының теориясы мен әдіснамасына кіріспеден басталып – **ғылыми мазмұнға ие**, ғылыми білім ретінде жалпы теорияның мәселелерін анықтап беретін қағидалармен ұсынылса, керісінше жалпы теорияның басқа бөлімдерінде **сараптамалық қызметтің** ғылыми негіздерін тікелей сипаттайтын теориялық жағдайлары ашып көрсетіледі.

Қарастырылып отырған теорияның жүйелік құрамдас бөлігі ретінде сараптамалық қызметтің құқықтық бастамасына назар аударылуын, криминалистиканың, процессуалдық, қоғамдық, табиғи және техникалық ғылымдардың ғылыми жағдайларының құрылымдық компоненттері ретіндегі өзінің мазмұны бойынша сот сараптамасының жалпы теориясы ең алдымен заң ғылымының дамып жатқан саласы болып табылатынымен түсіндіреді. Бұл жерде Р.С.Белкин өз кезінде криминалистикалық ғылымды сыни жағынан сипаттап өткен оның заң тұрғысындағы мәнінің негіздемесі айтарлықтай құптарлық. Бұл негіздемелер құқықтық ғылымның саласы ретіндегі сот сараптамасының жалпы теориясына қатысты келесі белгілерге ие:

- оның пәні мен таным объектілері құқықтық құбылыстар саласында жатыр;
- оның қызметтік функциялары, ол шешетін мақсаттар мемлекеттік органдардың құқықтық салаларына, құқықтық процестерге (тергеу, сот талқылауы) жатады;
- сот сараптамасының жалпы теориясымен тәжірбиеге әзірленген барлық ұсыныстары қатаң түрде құқықтық сипатқа ие, заңға негізделген, қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істер бойынша ғылыми білімдерді процеске тарту негізінде объективті ақиқатты орнату қажеттілігімен

өмірге келген;

- аталған теорияның құқықтық мәні құқық танудың саласы ретінде оған тән нормативті-заңды функцияларда байқалады, оның ықпалымен сот сараптамасын реттеу саласындағы көптеген ғылыми ұсыныстар заңды деңгейде енгізіледі;
- сот сараптамасының жалпы теориясы көптеген ғылымдармен өзара байланысты, бірақ олардың байланысы құқыққа, процессуалды ғылымдарға және сараптау, тергеу мен сот практикасына негізделген оның бастапқы негізіне қатысы бойынша көмекші сипатта болады;
- сот сараптамасының жалпы тарихи теориясы да осы құқықтық ғылымдар – криминалистика мен қылмыстық процестің шеңберінде пайда болды.

Сот сараптамасы заң пәндерінің саласына жатқызылып және сараптамалық қызметтің қажеттіліктеріне сүйене отырып, бұл теория өзінің құрылымында сот сараптамасын құқықтық реттеудің қағидаларын көрсетеді, бұл сонымен қатар ол **құқықтық ғылыми теорияның** барлық белгілеріне ие деген тұжырымға келуге мүмкіндік береді.

Сот сараптамасының ғылыми әдіснамалық мәнін түсіну үшін келесі жағдайларды атап өткен жөн:

Кез-келген білім саласының әдісі мен әдіснамасы оқытылып отырған теорияның объектісіне бағытталуы қажет, бірақ пәннің теориясы да, таным қызметінің теориясы да әдіснама болып табылмайды.

Әдіснама болу үшін, теория белгілі бір өзгерістерге ұшырауы қажет және оның мәні сол саладағы ғылыми зерттеу үшін нұсқама болуы керек.

Өз кезегінде **әдіс** – ойлай алатын субъектіге қатысты тәсілдері, әдістері және процедуралар, зерттеу нормалары, нұсқамалары мен талаптары туралы білімдердің ерекше түрі. Аталған әдіс-тәсілдерді басшылыққа ала отырып, олар белгілі бір әрекеттерді жүзеге асырады, осылайша пайдаланылған ережелердің, олардың негізінде жатқан сәйкесінше білімдердің де ақиқаттылығын тексереді.

Әдістен айырмашылығы **әдіснаманың** мақсатына алынған нәтиженің теориялық негізділігі енеді, сонымен қатар ол зерттеудің талдау және техникалық жағына қарай, сондай-ақ зерттеушінің әрекетін реттемелеуге шоғырланады.

Басқа жағынан, **әдістемені әдіснамадан** айыра білу қажет, өйткені олар ерекшеліктеріне қатысты танымның жеке нысандары болып табылады. Осы жағдайда әдістеме – зерттеудің жеке ғылыми тәсілдердің жиынтығы бола тұра, көмектесуші әдістерге негізделеді және өзінің құрамына фактілі материалдарды өңдеу техникасын, дағдысын енгізеді. Сондықтан, әдістеме белгілі бір құбылыстардың, заттардың құрамын олардың белгілерін талдап-зерттеуге бағытталған.

ҚР «Сот-сараптамалық қызметі туралы» Заңында **сот сараптамалық зерттеудің әдістемесі** – деп белгілі бір сараптаманың түріне, тегіне қатысты мән-жайларды анықтау үшін қолданылатын әдістердің жүйесін айтады.

Әдіснама мен әдістеме бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ әдістеме бағынушылық маңызға ие.

Осыған байланысты, теория таным процесінде танылатын заңдылықтарды түсіндіруге, сипаттауға және анықтауға бағытталған, ал әдіснама, олардың қатынастарын, тараптары мен құрамдарын танымдық деңгейде ашады және ғылыми әдіс, тәсіл ретіндегі сәйкес құралдарды зерттеу қызметінде әзірлеп, қолданады. Сол себептен, таным қызметінің тек теориялық және тәжірбиелік деңгейін ажыратпай, сол сияқты оларды жүзеге асыратын әдістеріне де көңіл бөлу керек.

Заңды анықтамасына сәйкес – **сот-сараптамалық зерттеу әдісі** – сот сараптама объектілерін зерттеген кезде қолданылатын және сот сараптамасының пәніне қатысты логикалық және (немесе) көмектесуші әдіс-тәсілдердің жүйесі.

Сот сараптамасының әдістері – сот сараптама теориясы мен тәжірбиесінде кездесетін міндеттерді дұрыс шешу, олар жалпығылыми және арнайы болып жіктеледі.

Жалпығылыми дегеніміз – кез-келеген ғылым мен тәжірбиелік қызметте қолданылатын әдістер. Соңғылардың ішінде сезім-рационалдық, логикалық, математикалық, кибернетикалық әдістер кеңінен қолданылуда.

Сезім-рационалдық әдістер:

- бақылау – белгілі-бір объектіні, құбылысты, процессті зерттеу мақсатында қабылдау;
- сипаттау – объектілердің белгілерін графикалық және вербалды түрде бекіту;
- салыстыру – олардың байланыстары мен қатынастарын анықтау мақсатында қасиеттері мен белгілерін салыстыру;
- эксперимент – оның басқа оқиғалармен байланысын зерттеу үшін құбылыстарды, оқиғаларды қайта жаңғырту;
- моделдеу – белгілі-бір объектіні оның ұқсас затына ауыстыру арқылы зерттеу және оның белгілерін жаңғырту.

Логикалық әдістер:

- талдау – ойша қойылған бүтінді бөлшектерге бөлу;
- синтездеу – объектіні оның бүтінімені бірлігінде және оның бөлшектерінің өзара байланысында зерттеу;
- дедукция – жалпыдан жекеге тану процесі;
- индукция – жекеден жалпыға таным процесі;
- гипотеза – құбылыстар, фактілер, оқиғалар туралы болжау;
- аналогия – материалдық өмірдің объектілерін және олардың бейнелерін салыстыру.

Арнайы әдістер дегеніміз – екі немесе бірнеше ғылымның саласында қолданатын әдістерді шектеулі қолдану, мысалы физика, химия, антропология, социология, психология, биология т.с.с.

Арнайы әдістер сараптамалық тәжірбиеде екі үлкен топқа бөлінеді: **көрінбейтін және зерттелетін объектіні алғашқы күйге келтіретін**

әдістер, олардың өздері суреттік, математикалық, химиялық, физикалық, биологиялық, кибернетикалық т.с.с. бөлінеді.

Сот сараптамасында әдістерге және ғылыми-техникалық құралдарға жол берушілік талаптары заңдылық, ғылыми дәлелділігі, сенімділік, қауіпсіздік, тиімділік, үнемділік, этикалық, нормалардың сәйкес болуын білдіреді.

Осылайша, жоғарыда көрсетілген жағдайлардың түйіні, сот сараптамасы теориясының таным қызметінің әдіснамасы ретінде жүзеге асуына мүмкіндік береді.

Қарастырылып отырған мәселелердің шеңберінде, сот сараптамасы жалпы теориясының маңызды функциясы ретінде гносеологиялық қызметті атап өткен жөн. Өйткені, тек аталған теория объективті шындықтың ақиқатты көрінісі болып табылады.

Бұл теорияға және де басқа күрделі қызметтер тән **түсіндірушілік және болжамдық.**

Түсіндірушілік қызметі өзінің мазмұнына процесстер, құбылыстар, оқиғаларға жалпы сипаттама береді. Белгілі-бір оқиғаларды арнайы терминдермен суреттей отырып, жалпы теория өзінің тілін қалыптастырады, сол арқылы сот сараптамасының білім ретіндегі ерекшеліктерін аша білетін объективті шындықтың заңдылықтарын түсінуге мүмкіндік туады. Ғылыми әзірленген терминологияның арқасында материалды жүйелеу мен оны орнықтыру жағдайлары туындайды, содан аталған жағдай оқытылып отырған саланы тереңірек ұғынуға ықпал етеді.

Сот сараптамасы жалпы теориясының **болжамдық қызметі** ғылыми саланың заңдылықтарын тану туралы білімнің даму жолдарының алдын-ала болжамдарын айқындайды.

Бұл теориямен жүзеге асырылатын білімдерді жүйелеу және синтез, оның **жүйелеу қызметінің** арқасында, олардың қабылдануын жеңілдетеді, жұмысқа тартылған білімдерді, теорияның кейбір элементтері арасындағы терең байланыстарды анықтап қана қоймай, сонымен қатар теорияның және басқа ғылымдар арасындағы байланыстарды жетілдіруге мүмкіндік береді.

Осылайша, сот сараптамасы жалпы теориясының жеке білім ретінде орын алуы оның **әдіснамалық қызметін** қолдануында жатыр. Әдіснамалық қызметін қолдану барысында түсіндіру, синтездеу және болжау сияқты қызметтер орын алады.

Аталған жағдайлар жалпы теорияның әдіснамалық қызметін жүзеге асыру механизмі ретінде сот сараптамасы саласындағы жаңа білімді қалыптастырады.

Одан басқа, криминалистика және басқа да ғылымдармен жинақталған ғылыми әлеуетін қолдану сот сараптамасының жалпы теориясымен бейімделген әдістері арқылы жүзеге асырылады. Сол сияқты, бейімделген және теориялық тұрғыдан негізделген жаңа әдістер мен таным құралдары әдіснамалық қызметтің жүзеге асуы сот-сараптамалық қызметті одан әрі жетілдіріп, дамытады.

Аталған жағдайды ескере отырып, сот сараптамасы жалпы теориясының әдіснамалық қызметі екі түрлі көрініске ие. Ғылыми тұрғыда, ол ойлау қабілеттілік нысанда сараптамалық танымның теориялық қағидалары мен ойлаудың нақты тәсілі түріндегі сараптамалық танымның теориялық принциптерінде қалыптасады. Тәжірбиелік мағынада, аталған қызмет сараптамалық зерттеудің міндеттерін анықтау, нақтылау, түсіндіру ретінде және оны шешу үшін қажетті әдіс-тәсілдер, құралдар әзірлеуде көрініс табады.

Өзін-өзі бақылау сұрақтар:

1. Сот сараптамасының пәні ғылыми саланың бір бөлігі ретінде
2. Сот сараптамасы ұғымы, пәні және міндеттері
3. Сот сараптамасының жүйесі

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс № 2

Сот сараптамасы сот өндірісіндегі тәжірбиелік қызметтің нысаны ретінде: ұғымы, пәні, міндеттері мен объектілері 1сағат

1. Сот сараптамасы сот-сараптамалық қызметтің белгілі түрі ретінде
2. Сот сараптамасының нақты зерттеу міндеттері
3. Сараптамалық зерттеудің объектісі

1. Сот сараптамасы **сот-сараптамалық қызметтің** белгілі түрі ретінде қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істер бойынша сот сарапшының ғылыми арнайы білімін қолдана отырып жүргізілетін зерттеулер болып табылады. Аталған зерттеулердің шеңберінде зерттелуге жататын объектілердің құрамы мен белгілері анықталып оларға ғылыми баға беріледі.

Сот-сараптамалық қызметтің жүзеге асырылуы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделіп, Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы сот-сараптамалық қызмет туралы» Заңына, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Процестік Кодексімен, Қазақстан Республикасының Азаматтық іс-жүргізу Кодексімен, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқықбұзушылық туралы Кодексімен және Қазақстан Республикасының өзге де нормативті құқықтық актілерімен (барлық соңғы өзгерістер мен толықтыруларды ескере отырып) реттеледі.

ҚР «Қазақстан Республикасындағы сот-сараптамалық қызмет туралы» Заңының 3 бабына сәйкес, сот-сараптамалық қызмет өз құрамына келесі жағдайларды кіргізеді:

- қылмыстық, азаматтық және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша сот сараптамасын жүргізу;
- сот сараптама саласындағы ғылыми зерттеулер;
- сот сараптамасының ғылыми-әдістемелік және ақпараттық қамтамасыз етілуі;
- сот сарапшыларды іріктеу, кәсіптік даярлығын және кәсіби біліктілігін арттыру.

Сот сараптамасы келесі қағидаларға сүйенеді:

- заңдылық;
- азаматтар мен адамдардың құқықтары мен бостандықтарын және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау;
- сот сарапшының тәуелсіздігі;
- сот-сараптамалық зерттеу жүргізу кезінде әдістер мен ғылыми-техникалық құралдарды қолдануға жол берушілігі;
- сот-сараптамалық зерттеулердің объективтілігі, толықтылығы мен жан-жақтылығы;
- сот сарапшы кәсіби этикасын сақтауы.

Сот сараптамасының мақсаты істі дұрыс және мәні бойынша шешу үшін сот өндірісіндегі мән-жайларды анықтау болып табылады.

Мақсатына сай **сот сараптамасының пәні** қалыптасады, сот сараптамасының пәні дегеніміз *азаматтық, қылмыстық және әкімшілік істердің нақты деректерін айтамыз және олар арнайы ғылыми білімді қолдана отырып анықталуға жатады.*

2. Сот сараптамасының нақты пәні оның **зерттеу міндеттеріне** қатысты, ол кең мағынада *белгілі-бір сараптамаға қатысты тергеушінің (соттың) нақты сұрақтарын айтамыз.*

Сот сараптамасының «пәні», «міндеттері», «сұрақтары» ұғымдарының бір-бірімен өзара байланысуын талдаған кезде, сараптаманың алдында тұратын сұрақтар мен міндеттер оның пәнін анықтауға мүмкіндік береді, бірақ оның мазмұнына кірмейді. Басқаша айтқанда, сараптамалық зерттеумен анықталатын мән-жайлар оның нақты міндеттермен детерминацияланады, сол арқылы зерттеу пәнінің мазмұнына кіретін нақты деректерді анықтайды.

Сот сараптамасының пәнін нақтылайтын сараптама міндеттерінің рөлі пәннің және оның ғылыми саласының қалыптасуына өз ықпалын тигізеді. Сонымен қатар, тәжірибелік қызметтің қорытынды міндеттері теориялық негізде пайда болған мәселелердің қажеттіліктерін қанағаттандырады.

А.Р.Шляхов сот сараптамасының міндеттеріне ғылыми анықтама берген, ол сараптамалық міндетті сот сараптама пәнінің мәнін түсіну үшін әдістемелік негіз болып табылады. Сол сияқты, автордың айтуынша, сараптамалық міндеттер - сот сараптамасын тағайындаған кезде қойылатын нақты сұрақтар және сараптамалық зерттеудің әдістері мен теориясының дамуына қатысты базис ретінде ұғынады.

Аталған автордың ой-пікірін тұжырымдай отырып, сараптаманың міндеті мен оның алдына қойылатын сұрақтар ұқсас ұғымдар, осыған қатысты А.Р.Шляхов міндеттер ұғымының ғылыми анықтамасын бере отырып, олар тек белгілі-бір сараптаманың сұрақтарын шеше отырып жүзеге асатын процесс деген.

Жоғарыда аталған сот сараптамалық міндетке қатысты анықтама дәл сот сараптамасының жалпы теориясында қалыптасқан және соның негізінде сот сараптамасының жіктелуі, түрлер мен класстарға бөліну қағидасы қалыптасқан.

Сот сараптамасының міндеттері мақсаты ретінде белгілі-бір жағдайларда және ғылыммен әзірленген әдістер негізінде берілген, сол арқылы ол сот сараптамасының әдіснамалық мәнін ашып, олардың құрылымдық элементтерін нақтылауға мүмкіндік береді.

Оларға келесілер жатады:

- оның шешімін қамтамасыз ететін шарттар (бастапқы мәліметтер)
- сараптамалық танымның ғылыми түрде әзірленген әдіс-тәсілдері мен құралдары.

Сараптамалық міндеттерді бағалаудың мазмұнды негізі сот сараптамасының пәндік саласын қалыптастыратын және сараптамалық таным міндеттерінің жалпы жүйесінде көрініс тапқан **диагностикалық, классификациялық, идентификациялық және жағдайлық** (ситуациялық) деңгейдегі міндеттерді айтамыз. Мұндай деңгейлер сараптамалық танымдық міндеттерді идентификациялық және идентификациялық емес деп жіктеуге мүмкіндік береді.

Тәжірибиелік мағынада аталған міндеттерді деңгейлеріне сай жіктеу әрбір деңгейдің мақсаттары мен міндеттерінің жағдайларын нақтылауға қатысты және сол класстарына, түрлеріне, тектеріне тәуелсіз сараптамалық міндеттерді шешуге қатысты әдістерді біріздендіруге (унификация)

алғышарттар туындатады. Яғни, әрбір деңгейдегі міндеттерді шешу үшін әмбебап әдістемелер құруға мүмкіндік береді.

Деңгейлік бағыт сот сарапшының зерттелетін құбылысты тереңірек танып және анықталған фактіні жалпылауын ескереді.

Диагностикалық зерттеудің процесі классификациялық, идентификациялық, жағдайлық зерттеулерден ерекшеленеді. Аталған әр бір зерттеу өзінің жалпылау деңгейін мақсат етеді. Олардың ерекшелігі таным кезіндегі мазмұнына, объектілердің және қоршаған ортаның құбылыстары арасындағы өзара байланыстарын зерттеулерінде жатыр.

Жоғарда аталған жағдайлар, сараптамалық зерттеудің құрылымдық және иерархиялық жүйесі ретіндегі сараптамалық танымның бағалауына негіз бола отырып, кез-келген зерттеулердің алғышарты ретінде диагностикалық деңгейдегі міндеттер болады.

Диагностикалық зерттеулерсіз бірде-бір зерттеу жүргізуге болмайды, өйткені диагностикалық зерттеу арқылы материалды объектілердің пайда болу табиғаты, олардың зерттеу кезіндегі күйі анықталады.

Сот сараптамасының диагностикалық міндеттерін анықтай отырып, оның мақсаты зерттелетін объектілерді криминалистика, сот сараптамасының жалпы теориясы немесе өзге де білімдер саласының бұрыннан бері анықталған және жүйелендірілген деректерінің негізінде тануда жатыр.

Диагноз қою процесі зерттеліп отырған объектілердің белгілерін бір-бірімен салыстыру негізінде жүзеге асады. Мысалы, объектілердің белгілерін салыстырмалы түрде талдау із аяқ киіммен қалдырылғандығын анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай тұжырымды сарапшы іздер туралы криминалистикалық ілімнің білімін пайдалана отырып жасайды. Объектілердің белгілерін талдау арқылы диагностикалық міндеті объектінің қай класқа жатқандығын анықтай алады. Осыған қатысты диагностикалық міндет классификациялық міндетпен біршама ұқсайды. Классификациялық міндет зерттеліп отырған объектінің табиғаты мен күйін танумен шектелмейді, сол сияқты салыстырмалы зерттеудің нәтижесінде ол объектінің қай класқа, қай текке, объектілердің ерекшеліктері мен ұқсастықтарын анықтауға көмектеседі. **Классификациялық міндеттің мақсаты** зерттеліп отырған объектінің тобын, тегін, класын салыстырмалы ғылыми әдісті қолдана отырып анықтауда жатыр.

Сот сараптамасында зерттеліп отырған объектінің тектік тобын анықтау классификациялық әлде идентификациялық міндетке жатады ма? - деген мәселе криминалистикалық әдебиеттерде жиі түрде орын алады.

Аталған мәселені шешу үшін осы зерттеудің екі деңгейі арасында тұрған мақсаттардың бағалануын талап етеді, оларға қатысты Н.В.Терзиев былай дейді: «Идентификация кезінде ол дәл сол объекті екені анықталады. Тектілік (топтық) белгісін анықтау кезінде зерттеліп отырған объект белгілі топқа жататыны, өзінің тегі немесе түрі бойынша осындай болып табылатыны ғана белгіленеді».¹

---

¹Терзиев Н. В. Лекции по криминалистике. М.: ВЮЗИ, 1951. С. 21.

Классификациялық міндеттің топтық тегін анықтауға баға беру мақсаты идентификациялық деңгейдің міндеті бола тұра, талдау жасауына кедергі болмайды, өйткені оның шешуі белгілі-бір объектінің тепе-теңдігін анықтаудың негізгі сатысы.

Криминалистік идентификация – дегеніміз қоршаған ортаның белгілі-бір көріністеріндегі объектінің өз-өзіне тепе-теңдігінің бар немесе жоқ болуын анықтайтын таным процесі. Яғни, зерттеліп отырған оқиғаға қатысы бар объектінің жекелігін анықтау.

Тепе-теңдікті анықтаудың тәжірбиелік мәні, идентификация нәтижелерінің (жағымды және жағымсыз) тергеліп отырған оқиғамен белгілі-бір объектінің байланыстылығын немесе оның жоқтығын тұжырымдауға мүмкіндік береді. Аталған жағдай тергеу болжамдарын құрастыруға және оларды тексеруге өз ықпалын тигізе отырып, іс бойынша мән-жайларды анықтайды.

Диагностикалық, классификациялық және идентификациялық деңгейлердің бағынушылық қағидасына сай, Р.А.Кентлер былай деген: **«Идентификация таным процесі ретінде үш түрлі міндеттерді шешеді: объектіні тану, оларды топтастыру, нақты объектінің тепе-теңдігін анықтау.»**²

Жоғарыда қарастырылған сараптамалық міндеттерді шешу деңгейлері бір ерекшелікпен сипатталады – олардың таным пәнінде яғни, материалды дүниенің объектілерін тануға негізделген фактілі деректерде жатыр. Мұндай фактілі деректерді морфологиялық, субстанциялық және көлемді байланыстарын талдау арқылы зерттейді.

Осы құрамдар, яғни объектілер арасында орын алған генетикалық және функционалды байланыстары жағдайлық (ситуациялық) сараптамалық міндеттің пәнін құрайды.

Сараптамалық танымдағы жағдайлық (ситуациялық) деңгейі ретінде, біз тек криминалистикадағы жағдайлық сараптама туралы ой-елестерді ғана енгізбей, қарапайым жағдайларды талдау мазмұнын кіргізетін тар мағынадағы түсіндірмені де айтамыз. Олар жеке сараптаманың пәні болатынын ескереміз.

Жоғарыда көзделген тәсіл жағдайлық (ситуациялық) деңгей міндеттерінің мақсаттарын нақтылауға мүмкіндік береді. Бір жағынан – арнайы ғылыми білімді қолдана отырып оқиғаны толығымен анықтау, екінші жағынан – оқиғаның тек белгілі үзінділерін анықтау. Аталған деңгейдің міндеттерін екіге бөлу керек: жалпы және арнайы. Соңғысына келесілер жатады:

- әрекеттерді жасау тәсілдері;
- әрекетті жасау мүмкіндіктері;
- әрекетті жасаудың орны;
- әрекетті жасаудың уақыты;

---

²Кентлер Р. А. О сущности идентификации вообще и юридической в особенности // Вопр. криминалистики и судебной экспертизы. Душанбе: НИИСЭ, 1962. С. 83–84.

- объектілердің өзара әрекеттесу механизмдері;
- объектінің өзгеру себептері мен жағдайлары,

сол сияқты, әрекет пен салдардың себепті байланысын анықтау.

Жағдайлық (ситуациялық) міндеттерді шешу ықпалдылық (интегралды) мазмұнға ие, сондықтан әр түрлі ғылым мен техника саласындағы арнайы білімдерді қажет етеді, сол арқылы сараптама кешенді мазмұнға ие болады. Жеке жағдайлық (ситуациялық) міндеттердің мақсаты көлемі жағынан тар, сондықтан олардың нәтижесі белгілі-бір ғана арнайы ғылыми саласының қолданылуымен алынады.

Жағдайлық (ситуациялық) деңгейдің міндеттерін бағалай отырып, олардың тиімді түрде шешілуі диагностикалық, классификациялық, идентификациялық зерттеулердің нәтижелерімен белгіленеді. Сонымен қатар, аталған диагностикалық, классификациялық, идентификациялық деңгейдегі міндеттер жағдайлық сараптаманың міндеті де болып табылады. Бірақ, тәжірбиелік жоспарда, жағдайлық (ситуациялық) деңгейдің міндеттері жеке мәртебеге ие бола тұрып, басқа міндеттерді шешуді қажет етпейтін жағдайлар да кездеседі. Мысалы, ату фактісінің мылтықтың тартпасын баспай атуға бола ма? немесе мәтін қай әдісті қолдана отырып жазылған? деген жағдайларды анықтауға қатысты т.с.с.

Сот сараптама міндеттерінің мәні мен мазмұны туралы мәселелерді түйіндеп, келесі қорытындыларды жасауға болады: сот сараптамасының ғылыми негіздерінің жүйелік даму мақсаттары сараптамалық таным құрылымында диагностикалық, классификациялық, жағдайлық (ситуациялық) және идентификациялық міндеттерге бөлінуі сәйкес келеді.

Диагностикалық, классификациялық, идентификациялық және жағдайлық (ситуациялық) міндеттерінің бір-бірінен бөліну критеріі олардың бір объектіні әр-түрлі аспектіден зерттеуінде жатыр. Аталған жағдай, әрбір деңгейдің зерттелу жағдайлары мен мақсаттарын нақтылауға бағытталған.

Сот сараптамасының міндеттерін дұрыс шешу үшін сараптамалық зерттеу объектісінің болуында және оның сапасында жатыр.

3. Сараптамалық зерттеудің объектісі дегеніміз – іс-жүргізу заңнамаларымен алынатын ақпараттардың қайнар көздері. Басқаша айтқанда, сараптамалық міндетті шешу үшін қажет істің материалдары.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінің 280 бабына сәйкес, сараптаманың объектілеріне заттай дәлелдер, құжаттар, адамның денесі мен психикалық ахуалы, мәйіттер, жануарлар, сараптамалық үлгілер, сондай-ақ қылмыстық іс материалдарындағы сараптама нысанасына жататын мәліметтер сараптама объектілері болып табылады.

Заңда көрсетілген сараптамалық объектілердің көпшілігіне қарамастан, сот сараптамалық объектілер үш топқа бөлінеді, олар: негізгі объектілер, салыстырмалы материалдар мен анықтамалық мазмұндағы материалдар. Негізгі материалдарға белгілі деректерді мазмұнында құрайтын объектілер жатады, мысалы заттық дәлелдемелер, екінші топ сараптамалық зерттеу үшін

жіберілетін үлгілер. Үшінші топқа жататын объектілер анықтамалық мазмұнға ие болады, мысалы нұсқаулар, топтамалар (коллекциялар) т.с.с.

Заңға сәйкес, сараптама тағайындаған орган, сараптамалық зерттеуге жататын объектілердің шынайлығы мен жол берушілігіне кепіл береді, сол сияқты, оларды буып-түйюге, сараптама орнына немесе сарапшының өзіне қажет болған жағдайда жеткізуін қамтамасыз етеді.

Сараптамалық зерттеуді жүргізу кезінде салыстырмалы зерттеу үшін қажетті үлгілердің орны ерекше, әсіресе түпнұсқаны зерттеу мүмкін болмаған кезде.

Сараптамалық зерттеу үшін үлгілер – диагностикалық, классификациялық, идентификациялық объектілермен салыстыру үшін сарапшыға жіберілетін материалды объектілер.

Үлгілер:

- Еркін үлгілер
- Шартты еркін үлгілер
- Эксперименттік үлгілер
- Табиғи үлгілер

Сараптамалық зерттеу үшін алынатын үлгілер адамнан алынады (ҚР ҚПК 262 бабы) оларға: қан, ұрық, шаш, қиып алынған тырнақ, дененің сыртқы бетінің микроскопиялық қорытындылары, сілекей, тер және басқа бөлініп шығатындар, тері бедерінің ізі, тістің қалыбы, қолжазба мәтін, бұйымдар, адамның дағдысын бейнелейтін басқа материалдар, дауыс фонограммасы жатады. Үлгілерге сол сияқты, материалдардың, заттардың, шикізаттың, дайын өнімнің сынамалары, гильзалардың, оқтардың қару мен тетік іздерінің үлгілері алынады.

Пайда болу мазмұнына қарай үлгілер болған оқиғаға дейін (эксперименталды) және онымен байланысты емес (бос) болып бөлінеді. Эксперименталды үлгілер тергеушімен және сарапшымен алына алады. Тергеушімен үлгі алынған кезде қаулы шығарылады, онда келесі мәліметтер болу керек:

- үлгіні алған тұлға;
- үлгі алынатын тұлға (мекеме);
- қандай үлгілер және қандай мөлшерде алыну керек;
- үлгі тапсыру үшін тұлға қайда және кімге келуі керек;
- үлгі алынғаннан кейін кімге және қайда ол тапсырылуы керек.

ҚР ҚПК 265 бабында сараптамалық зерттеу үшін тергеушімен үлгілерді алудың келесі тәртібі берілген:

- Тергеуші адамды өзіне шақыртып немесе ол тұрған жерге келіп, оны үлгілер алу туралы қаулымен қолхат ала отырып таныстырады, оған және аталған тергеу іс-әрекетіне қатысушы өзге адамдарға олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді.
  - Тергеуші қажетті іс-әрекетті жеке өзі немесе маманның қатысуымен жүргізеді, үлгілер алады, оларды буып-түйіп, мөрмен бекітеді.

- Тиісті жағдайларда үлгілерді сұрыптап алуды, тінтуді, эксгумацияны жүргізу арқылы немесе оларды жүргізумен бір мезгілде жүзеге асырылады.

Үлгілер сезіктіден, айыпталушыдан, жәбірленушіден, сондай-ақ медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану жөнінде іс жүргізіліп отырған адамнан, оқиға болған жердегі немесе заттай дәлелдердегі іздерді өзге адамның қалдыруы мүмкін екені туралы жеткілікті деректер болған кезде үлгілері сол адамнан, бірақ аталған іздер қалдырылуы мүмкін жағдайлар туралы одан куә (жәбірленуші) ретінде жауап алынғаннан кейін ғана алынуы мүмкін.

Үлгілерді алу әдістері келесі болып бөлінеді:

- мәжбүрлеу – сезіктіден, айыпталушыдан;
- прокурор, соттың санкциясымен күштеп алу – жәбірленуші мен куәдан үлгілер алу, мұндай әрекетті жасауды а) сезікті, айыпталушы өзін қылмыс жасады деп әшкерелейтін айғақтарды тексеру үшін табанды түрде талап еткен, б) жыныстық аурулар мен өзге де жұқпалы ауруларды анықтау үшін, мұндай анықтау іс үшін маңызы болғанда үлгілер алу қажет болғанда,
- жәбірленуші мен куәнің – келісімімен ғана жүргізілуі мүмкін.

Заң шығарушымен үлгіні сотпен алудың тәртібі белгіленген. Сот, кез-келген үлгілерді алуға құқылы, егер олардың зерттеулері іс үшін маңызды болса. Мысалы, сот адамның қасиетін көздейтін кез-келген үлгілерді ала-алады, сілекей, қан, тырнақ т.с.с.

Үлгілерді алу туралы негізделген қаулы шығарылады, сол сияқты үлгілер судьяның өзімен жеке немесе қажет болған кезде маманның не дәрігермен алына алады.

Үлгілерді судья, сарапшы, дәрігер немесе басқа мамандар алуға құқылы. Егер, үлгілерді алу сараптамалық зерттеудің белгілі-бір сатысы болса, ол сарапшымен алына алады. Үлгілер тараптардан және үшінші тұлғалардан алына алады.

Судья өзіне тұлғаны шақырып үлгіні алу туралы ұйғарыммен таныстырады және оған, өзге де тұлғаларға олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді. Бұл кезде судья жеке өзі немесе маманның қатысуымен үлгілерді алу үшін, оларды буып-түюге бағытталған қажетті шараларды жүзеге асырады.

Алынған үлгілердің нәтижелері хаттамада тіркеледі (сот отырысында), мұнда үлгілерді алудың тәртібі, кезектілігі, қолданылған ғылыми-техникалық өзге де құралдар және үлгілердің өзі де сипатталады. Басқа кезде, судья үлгі алынатын тұлғаны дәрігер мен басқа мамандарға сәйкес тапсырысы бар ұйғарыммен бірге жібереді. Ұйғарымда аталған процессуалды әрекетке қатысатын қатысушылардың құқықтары мен міндеттері көрсетілуі керек.

Судьяның тапсырысымен, дәрігер немесе өзге де маман үлгіні алу үшін қажетті әрекеттерді жүзеге асырады. Алынған үлгілер буып-түйіліп, мөр

басылады, кейін дәрігер немесе маманның жасаған ресми құжатымен бірге сотқа жібереді.

Зерттеу процесінде сарапшылармен эксперименталды үлгілер жасалынады және сол туралы ол қорытындыда көрсетеді. Мұндай үлгілерді жасау кезінде судья қатыса алады және сол туралы хаттамада бекітіледі. Зерттеуден кейін сарапшы үлгіні буып-түйіп, өзінің қорытындысына қосымша ретінде тіркейді.

Судьяның тапсырысы бойынша үлгіні алу маманға не дәрігерге тапсырылса, ол ресми құжат құрастырады, бұл құжатқа барлық қатысушылар қол қояды және құжат судьяға барлық іс материалдарымен қоса жіберіледі. Хаттамаға барлық алынған үлгілер тіркеледі.

ҚР ҚПК 262 бабында үлгілерді алу кезінде **тұлғалардың құқықтарын қорғау** жағдайлары көзделген. Атап айтсақ, үлгілер алудың әдістері мен ғылыми-техникалық құралдары адамның өмірі мен денсаулығына қауіпсіз болуға тиіс. Жанға қатты батыра жасалатын күрделі медициналық рәсімдерді немесе әдістерді қолдануға бұған үлгілер алынуға тиісті адам, ал егер ол адам кәмелетке толмаған болса немесе психикалық ауру болса - оның заңды өкілдері жазбаша келісім берген жағдайда ғана жол беріледі.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот сараптамасы сот-сараптамалық қызметтің белгілі түрі ретінде
2. Сот сараптамасының нақты зерттеу міндеттері
3. Сараптамалық зерттеудің объектісі

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.

9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс № 3

Сот сараптамаларын жіктеу 1 сағат

1. Зерттеу тақырыбы бойынша сараптамаларды жіктеу
2. Іс жүргізу негіздері бойынша сот сараптамаларын жіктеу

1. Сот-сараптамалық қызметті ұйымдастыру барысында, сот сараптамалары жіктелуінің ғылыми заңдылығына қатысты мәселесі маңызды. Оның шешілуі бірнеше факторларға қатысты.

Ең алдымен, сараптаманың жіктелуі дегеніміз – сараптамалық білім саласының ғылыми жүйелендірілген түсінігі. Мұндай анықтама аталған тәжірбиелік және ғылыми сала туралы жүйелік түсінік алумен қатар, оның тәжірбиеде жүзеге асатын құрылымдық элементтерін бөлуге де мүмкіндік береді.

Өз кезегінде, әрекеттердің соңында сот сараптамаларын жүргізуде көрініс табатын танымдық сараптамалық қызметтің құрылымдық элементтерінің дифференциациялануы, объективті критерилердің айқындалуын талап етеді, олардың негізделуі сот өндірісінде арнайы ретінде қолданылатын ғылыми білімдерді бөліп көрсету үшін қажет.

Сот өндірісінде ғылыми білімді арнайы деп көрсету әдістемелік негізде келесі мүмкіндіктерді анықтауға мүмкіндік береді, олар:

- азаматтық және қылмыстық процестегі міндеттерді шешу үшін қолданылатын сараптамалық білімдердің өзектілігі;
- оның әзірлену және тәжірбиелік маңыздылығының деңгейі;
- жетілдірудің мүмкінде жолдары;
- арнайы сараптамалық мамандықтардың тізімі және соған сәйкесінше сараптамалық мекемелердің талап бойынша құрылымдық құрылысы;
- сот-сараптамалық жүйесі үшін кадрлерді дайындаудың негізгі бағыттары.

Сот-сараптамалық қызмет тәжірбиесінде, А.Р.Шляховпен әзірленген сот сараптамасының жіктелуі қолдау тапқан. Сот сараптамасының жиынтығын автор тоғыз кластарға бөледі, олар³:

1. Криминалистикалық сараптамалар,
2. Сот инженерлі-көліктік сараптамалар,
3. Сот экономикалық сараптамалар,
4. Сот биологиялық сараптамалар,
5. Сот инженерлі-техникалық сараптамалар,
6. Сот инженерлі-технологиялық (материалдық) сараптамалар,

³ Классификация судебных экспертиз и типизация их задач. Материалы к Ученому совету. М. 1977, с. 8-11

7. Сот ауыл-шаруашылық сараптамалар,
8. Сот-экологиялық сараптамалар,
9. Сот-медициналық және психофизиологиялық сараптамалар.

А.Р.Шляхов әр класты тектерге бөледі. Мысалы, криминалистикалық сараптамалардың кластың 20 тегі бар:

- сот-қолжазбатану;
- сот-авторлық;
- сот-фонетикалық (вокалографиялық);
- құжаттардың сот-техникалық сараптамасы;
- сот-трасологиялық;
- сот-баллистикалық;
- сот-портреттік;
- сот-фототехникалық (фотосуреттік);
- металлдан жасалған ақша белгілерінің сот сараптамасы;
- өшірілінген, кесілген (жаншылып жойылған) нөмерлерді (фирмалық заттаңбалар) қайта қалпына келтіру сот сараптамасы;
- сот-топырақ тану сараптамасы;
- бояу заттарының және қабаттардың сараптамасы;
- мұнай және жанар-жағар май өнімдерінің сот сараптамасы;
- талшықтар, талшықтық материалдар мен олардан жасалатын бұйымдардың сараптамасы;
- шыны, керамика (фарфор, фаянс) олардан жасалатын өнімдердің сараптамасы;
- металл, құймалар және микроіздер, микробөлшектерді зерттеудің сот сараптамасы;
- полимерлі материалдар, пластмасс және олардан жасалатын бұйымдардың сот сараптамасы;
- есірткі заттардың сараптамасы;
- темекі (махорка) олардан жасалатын бұйымдардың сараптамасы;
- одорографиялық (одорологиялық) сот сараптамасы.

Аталған кластар зерттеудің әдістемесін, объектісі мен пәнін негізге ала отырып, жіктеген. Үш негізді басшылыққа ала отырып А.Р.Шляховтың жіктелуін көптеген авторлар әлі күнге дейін пайдалы және дұрыс деп санайды.

Ал, О.В.Жгенти аталған сараптаманың жіктелуін (класс, тегі, түрлері) төрт деңгейге дейін қысқартты. Мұндай қысқартуды кибернетиканың қағидасына негіздеген: құрылымның қызмет етуі оның күрделілігінің азаяюына қатысты нәтиже береді.

Автор сараптаманың келесі класстарын ұсынады, олар:

- криминалистикалық;
- биолого-медициналық;
- экономикалық;
- инженерлі-техникалық;

- ауылшаруашылық;
- сот-көліктік.⁴

Автор әр бір сараптаманың класын түрлер мен түршелерге (подвиды) бөлуді ұсынған. Мысалы, криминалистикалық кластың келесі түрлері мен түршелері бар, олар: 1) құжаттардың криминалистикалық сараптамасы – қолжазба мен құжаттардың криминалистикалық-техникалық сараптамасы, 2) трасологиялық сараптама – дактилоскопиялық сараптама (қолдың іздері), аяқ киім және жалаңаяқтың іздер сараптамасы, тіс іздерінің сараптамасы, адамдардың киім-кешек сараптамасы, бұзу құралдары мен саймандардың сараптамасы (механоскопия), көлік құралдары іздерінің сараптамасы, жаппай өнім құралдарының сараптамасы (түйме, фурнитура), жануарлар іздерінің сараптамасы, 3) қарулардың және оқ-дәрілердің криминалистикалық сараптамасы (сот-баллистикалық сараптама) – оқ, гильзадағы іздер бойынша қару ойындысының идентификациялық сараптамасы, аңшылық қарудың идентификациялық сараптамасы т.с.с. 4) сот-портреттік сараптама (түрлер мен түршелерге бөлінбейді), 5) материалдар мен заттар, олардан жасалған бұйымдардың сараптамасы – талшық пен талшық материалдарының криминалистикалық сараптамасы, боялған қабаттар мен заттардың сараптамасы, мұнай, газ өнімдері материалдарының сот сараптамасы, шыны, керамика (фарфор, фаянс) олардан жасалатын өнімдердің сараптамасы, полимерлі материалдар, пластмасс және олардан жасалатын бұйымдардың сот сараптамасы.⁵

Біздің ойымызша, сот сараптамасының жіктелуіне тәжірбиелік мазмұндағы белгі ретінде сараптамалық зерттеу кезінде нақты ғылымның әдіснамасында қолданылатын білім жатады. Мұндай білім объективті заңдылықтарды тануға бағытталған және идеялардың қағидалардың, ұғымдар мен әдістердің жүйесі ретінде таным қызметінің құралына айналады.

Ғылыми білімнің әдіснамалық мазмұны криминалистика, экономика, техника мен өзге де ғылымдарды бір-бірінен ажыратудың негізінде жатыр. Өз құрамына пән, объект, әдістемені енгізе отырып, нақты міндеттерді шешуге бағытталған.

Біз ұсынып отырған сот сараптамасының топтастырылуы келесі негіздерге байланысты жіктеледі:

Класс: Криминалистикалық сараптама

Сараптаманың тегі:

- Құжаттардың сот сараптамасы
- Фонографиялық сот сараптамасы
- Трасологиялық сот сараптамасы
- Қарулар, жарылғыш заттардың, олардан қалған іздерді қолданудың сот сараптамасы

⁴Жгенти О. В. Классификация судебных экспертиз, ее роль и значение // Общетеорет. вопр. судебной экспертизы. М., 1982. С. 15 (Сб. науч. тр. / ВНИИСЭ).

⁵ Жгенти О.В. Классификация судебных экспертиз, ее роль и значение. Сб. научных трудов «Общетеоретические вопросы судебной экспертизы». М.: 1982, с.16-19

- Материалдар, заттар және бұйымдардың сот сараптамасы
- Портреттік сот сараптамасы
- Фототехникалық сот сараптамасы

Класс: Сот экономикалық сараптама

Сараптаманың тегі:

- Сот бухгалтерлік сараптама
- Қаржы-несиелік сот сараптамасы
- Қаржы-бюджеттік сот сараптамасы
- Сот тауарлық сот сараптамасы

Класс: Сот инженерлі-техникалық сараптама

Сараптаманың тегі:

- Жол-көлік оқиғалары мен көлік құралдарының сот сараптамасы
- Құрылыстық-техникалық сот сараптамасы
- Жарылғыш заттар техникасының сараптамасы
- Сот-технологиялық сараптама
- Компьютерлік жүйе мен технологиялардың сот сараптамасы
- Электро-техникалық жүйе мен жабдықтардың сот сараптамасы

Класс: Сот-биологиялық және ауылшаруашылық сараптама

Сараптаманың тегі:

- Сот-биологиялық сараптама
- Сот-ветеринариялық сараптама
- Сот зоотехникалық сараптама
- Сот-агробиологиялық сараптама
- Сот-агротехникалық сараптама

Класс: Сот дәрігерлі-психофизиологиялық сараптама

Сараптаманың тегі:

- Сот-медициналық сараптама
- Сот-психиатриялық сараптама
- Сот-психологиялық сараптама

Сот сараптамасы кластарының қысқартылуы сараптамалық міндеттерді шешу үшін ғылыми білімдерді пайдалану деңгейін бағалаумен тікелей байланысты. Біз ұсынып отырған кластардың тізімі толық қамтылмаған, осыған қатысты аталған тізім белгілі бір білім саласында әзірлену деңгейіне қатысты және сот өндірісінің мұқтаждарық өзектілігіне сәйкес өзгеріп отырады.

Сараптамалардың нақты түрлеріне бөлінуі олардың белгілі бір жіктеулік категорияда болуы немесе болмауы сараптамалық зерттеудің өндірісіндегі сот тәжірбиелік сұраныстарымен және әдістемелік, оның ішіндегі жабдықтаумен қамтамасыз етіледі. Осыған қатысты, нақты сараптаманың белгілі бір түрлерге жатуы мұнда қолданылатын ғылыми білімге ғана қатысты емес, сол сияқты нақты сараптамалық салаға да байланысты.

Мысалы, трасологиялық сараптаманың тегі криминалистикалық білімге негізделі отырып, келесі түрлерге бөлінеді:

- дактилоскопиялық сараптама;
- аяқ киім мен жалаңаяқ іздерінің сараптамасы;
- тіс, ерін және адамның басқа бөлшектерінің сараптамасы
- бұзу қаруының, саймандардың және құлыптау құралдары іздерінің сараптамасы;
- көлік-трасологиялық сараптамасы;
- бүтінді бөлшектеу идентификациялық сараптамасы.

Тәжірбиенің сұраныстарына және қолданылатын білімдерге сәйкес сараптамалардың түрлерге топтасу кластары мен тектеріне қатысты жіктеледі.

Аталған оқу құралында сот сараптама тәжірбиесінде жиі кездесетін және сот дәрігерлік-психофизиологиялық сараптамалардан басқа, сараптамалардың түрлері мен тектері қарастырылған.

Жоғарыда көрсетілген сот сараптамасының жіктелуімен қатар, өзге де сараптамалардың түрлері бар. Мәселен, сот сараптамасын тағайындау туралы қаулыны шығарған кезде, оның ҚР «Қазақстан Республикасындағы сот-сараптамалық қызмет туралы» Заңында және Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу Кодексында көзделген сот сараптамаларының түрлері ескеріледі. Аталған заңдарда сот сараптамалары келесі түрлерге жіктеледі:

- **сарапшылар санына қарай** – жеке және комиссиялық;
- **зерттеу көлеміне қарай** – негізгі және қосымша;
- **жүргізу реттілігі бойынша** – алғашқы және қайталама;
- **білімдерді қолдану құрамына қарай** – тектік және кешенді.

Жеке сараптама тек бір ғана сарапшымен жүргізіледі, ал комиссиялық сараптама бірнеше сарапшылармен жүргізіледі. Комиссиялық сараптамаларды тағайындаудың негіздері күрделі сараптамаларды бірнеше мамандықтары бар бірдей сарапшылармен жүргізу болып табылады. Осы арқылы комиссиялық сараптама кешенді сараптамадан ерекшеленеді. Кешенді сараптама дегеніміз – әр-түрлі мамандықтары бар, өз құзыретінің шегінде ғана бірнеше сарапшылармен сараптамалық зерттеу жүргізуді айтамыз. Кешенді сараптаманың қорытындысы әр сарапшымен жүргізілген зерттеулердің нәтижесінің жиытығын құрайды. Жалпы сараптамалық зерттеудің нәтижелері тек құзыретті сарапшылармен бағаланып, қол қойылады.

Комиссиялық және кешенді сараптамаларда зерттеудің нәтижелерімен келіспеген сарапшылар немесе өз ой пікірлерін ұстанатындар туралы мәліметтер жалпы қорытындыда көрініс табады.

Сараптаманы тағайындау кезінде қосымша және қайталама сараптамаларды бір-бірінен нақты саралау керек.

Қосымша сараптаманы тағайындаудың негізі болып алғашқы жүргізілген сараптама қорытындысының анық немесе толық болмауын және бұрын зерттелген мән-жайларға қатысты жаңа сұрақтардың пайда болуын

айтамыз. Заңға сәйкес, сараптама оны бұрын жүргізген сарапшыға немесе басқа сарапшыға тапсырылады.

Қайталама сараптама алғашқы сараптаманың сұрақтарын шешу үшін тағайындалады. Аталған сараптаманы тағайындаудың жағдайлары келесілер:

- **сарапшының алғашқы қорытындысы жеткіліксіз негізделген болса;**
- **сараптама жүргізілгенде процессуалды нормалардың бұзылуы орын алса.**

Қайталама сараптама әрқашан комиссиялардың құрамымен жүргізіледі. Алғашқы сараптаманы жүргізген сарапшылар қайталама сараптамаға кеңес, түсіндірме беру үшін қатыса алады, бірақ зерттеулерді жүргізе алмайды.

Қайталама және қосымша сараптама жүргізілгенде сарапшыларға алғашқы сараптаманың қорытындылары ұсынылуы қажет. Егер, екінші немесе келесі сараптама бірнеше негіздерге сәйкес тағайындалса, олардың біреуі қосымшаға, ал басқасы қайталамаға жатса, мұндай сараптама қайталама сараптаманың тәртібі бойынша жүргізіледі.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Зерттеу тақырыбы бойынша сараптамаларды жіктеу.
2. Іс жүргізу негіздері бойынша сот сараптамаларын жіктеу.

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертиология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертиология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №4

Сот сарапшысының құқықтық мәртебесі Ісағат

1. Сот сарапшысы түсінігі. ҚР сот сараптамасын жүргізу тапсырылуы мүмкін адамдар
2. Сот сарапшысына қарсылық білдіру
3. Сот сарапшысының іс жүргізу функциялары, құқықтары мен міндеттері

1. Сот сарапшысының құқықтық мәртебесін анықтау кезінде оның сот өндірісіндегі қолданатын арнайы білімінің және маман ретіндегі білімін бірінен ажырату керек.

Аталған субъектілердің алуан-түрлі құқықтық реттеу мәртебесін ескере отырып, қылмыстық іс жүргізу заңына сәйкес, маман ретінде арнайы білімі бар кез- келген іске мүдделі емес тұлғалар бола алады.

Тұлғаны сот сарапшысы деп тану үшін, арнайы ғылыми білім мен оның іске мүдделі еместігі жеткіліксіз, сол сияқты сарапшының құзыреттілігін бекітетін және біліктілік куәлігін ҚР Әділет Министірлігі береді. Ал жеке сарапшылар өз қызметтерін Әділет Министірлігі беретін лицензия негізінде жүзеге асырады және оларды Қазақстан Республикасының сот сараптамалық Мемлекеттік реестріне енгізеді.

Мамандармен салыстырғанда сарапшыларды заң тәуелсіздік қағидасымен қамтамасыз етеді, яғни сот сараптамасының қызметіне ешкім араласа алмайды.

Жоғарыда аталған кепілдіктер мамандарда жоқ, олар тергеуші мен сотқа бағынады. Мамандарды шақыру түрі ерікті түрде жүзеге асырылады, ал сарапшыларды соттың (тергеуші) қаулы (ұйғарым) шығаруы арқылы шақырады. Сарапшының іске қатысуы оның арнайы ғылыми зерттеулерді жүргізуінде жатыр, ал маман іс бойынша дәлелдемелерді табу, бекіту және алып тастау үшін қатыстырылады.

Сот сарапшысы қызметінің нәтижесі процессуалдық құжаттарда өзінің көрінісін табады – мәселен, заңда дәлелдеме ретінде көзделген сарапшының қорытындысы, ал маманның қызметі тергеу (сот) әрекеттерін жүргізу хаттамаларында немесе хаттамамен қатар тіркелетін жазбаша құжаттарда көрсетіледі.

Тергеушінің (соттың) аталған субъектілердің қызметтерін бағалау салдарыда өзгеше. Заң бойынша дәлелдеу субъектілері, сарапшының қорытындысымен келіспесе, ол туралы негізделген қаулы шығару керек. Мұндай жағдай маманның қызметін бағалауға қатысты қолданылмайды, олардың қызметі тергеуші (сот) белгілеген жалпы тәртіп бойынша бағаланады.

Жоғарда көзделген мән-жайларды және сот өндірісіндегі міндеттерін ескере отырып, сот сарапшының және маманның құқықтары мен міндеттері реттеледі. Сот сарапшының мәртебесі нақты белгіленген, өйткені сот сараптамасы жеке процессуалдық әрекет болып табылады.

Маман мен сарапшының арасындағы ерекшеліктерді олардың қызметінің мазмұнымен толықтырған жөн. Мәселен, аталған тұлғалардың азаматтық

және қылмыстық процессте қолданатын арнайы білімдерін бағалауымыз қажет.

Сот өндірісінде қолданатын арнайы білімдердің мазмұнына шек қоюдың бірнеше себептері бар, бастысы сараптамалық тәжірбиеге сүйенсек, сарапшының алдына құқықтық мазмұндағы сұрақтарды тергеу (сот) органдарымен қойылуы. Атап айтсақ, 2001 жылғы 13 желтоқсандағы ҚР Жоғарғы сотының № 21 «Азаматтық істерді сотқа дайындау» атты нормативті қаулысында, сот сарапшыларына құқықтық мазмұндағы сұрақтарды шешуге тыйым салады, аталған сұрақтарды шешу сот (тергеу) органдарының құзыреттілігінде жатыр.

Нақтысында сот сараптамасын маманның арнайы білімінен оның негізгі үш элементтері ажыратып отыр: арнайы ғылыми зерттеу барысында объектілердің белгілерін анықтау, олардың ғылыми анықтамасы және соның негізінде жаңа нәтижелі білім алуында. Кері жағдайда сот сараптамасының арнайы ғылыми білімге негізделіп отырып, жасалатын зерттеу деп айту мүмкін емес. Ал маманның зерттеулері, белгіленген объектілердің белгілерін анықтау үшін ғылыми анықтаманы тұжырымдамайды (интерпритация), тек оларды анықтаумен шектеледі. Сол сияқты, мамандар дәлелдемелерді іздеу, бекіту және алу кезінде олардың құқықтық білімнің болуын қажет етеді (криминалист-маман).

Сонымен, сот сараптамасы сот өндірісіне арнайы білімді тартатын біліктілік нысанның бірі. Сот сараптамасы процессуалдық құқықтың институты ретінде ерекше белгілерге ие, соның нәтижесінде ол сараптаманың тағайындау, зерттеу жүргізу, нәтижелерін рәсімдеу және баға беру тәртіптерін реттейді. Оларға келесілер жатады:

- тергеушінің (соттың) сот сараптамасын тағайындау туралы қаулы (ұйғарым) шығару тапсырмасы;
- зерттеуді арнайы субъект – сот сарапшысы жүргізеді;
- сот сарапшысының құқықтыры мен міндеттерін көздейтін процессуалдық мәртебесі;
- сарапшының тәуелсіздік құқықтық кепілдері мен қорытындысы дұрыстығының құқықтық кепілдерінің заңмен белгіленуі;
- сот сарапшысында арнайы ғылыми білімнің болуы және соның негізінде фактілердің ғылыми негізделіп тұжырымдалуы;
- сарапшы қорытындысының – нәтижелі құжат ретінде процессуалдық реттелуі;
- сарапшы қорытындысының жеке дәлелдеме ретінде қарастырылуы;
- сарапшы қорытындысымен келіспеу шешімі дәлелдеу субъектілерімен негізделуі қажет;
- алғашқы сараптама қорытындысының негізсіз немесе оның дұрыстығы күмән тудыратын болса, не сараптаманың жүргізілуінде процессуалдық норманың ережелері едәуір

бұзылған жағдайда қайталама сараптаманы тағайындау мен басқа сарапшыға сараптама жүргізуді тапсыру мүмкіндігі;

Сонымен, сот сараптамасы сот өндірісіне арнайы білімді тартатын біліктілік нысаны ретінде спецификалық белгілерге ие, сол арқылы сараптама дәлелдеу субъектісінің процессуалдық қызмет жүйесінде жеке құқықтық институт ретінде орын алады.

Қазақстан Республикасы «Сот-сараптамалық қызмет» туралы Заңның 1 бабында көрсетілгендей: сот сарапшысы – осы Заңның талаптарына сәйкес келетін, қылмыстық процесті жүргізуші орган (адам), сот не әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қарауға уәкілеттік берілген орган (лауазымды адам) заңда белгіленген тәртіппен сот сараптамасын жүргізуді тапсырған адам.

Сот сарапшының мәртебесін құқықтық реттеудің негізгі жағдайларын білуі, тәжірибиеде қылмыстық, азаматтық, әкімшілік істер бойынша арнайы білімнің сот өндірісінде қолданылуын қажет ететін жағдайларда, нақты сарапшыны іске тартудың мәселелерін дұрыс шешуге ықпал етеді.

Сарапшының сот өндірісінде қатысуының процессуалдық мәнін ескере отырып, оның зерттеу нәтижелерінің іс бойынша дәлелдеме болуына байланысты, заңгер сарапшының процессуалдық тұлға ретінде орын алуына қатысты белгілі бір талаптар қояды.

Мәселен, ҚР «Сот-сараптамалық қызмет» туралы Заңның 12 б. 2 бөліміне сәйкес, сараптаманы жүргізу:

1. сот сараптамасы органдарының қызметкерлеріне;
2. сот-сараптама қызметін лицензия негізінде жүзеге асыратын адамдарға;
3. осы баптың 3-тармағында көзделген жағдайларда біржолғы тәртіппен өзге де адамдарға тапсырылуы мүмкін.

Мұндай тәртіп сот сараптама органдарының қызметкерлері болмайтын тұлғаларға және лицензиялары жоқ және заңның 12 б., 3 бөлімінде көзделген жағдайларға қатысты таралады.

Барлық жағдайларда сот сарапшысы ретіндегі тұлғалардың жоғары білімі және белгілі бір сараптаманың саласында арнайы ғылыми білімге ие болуы керек. Біліктілік емтиханын тапсырғаннан кейін сот сарапшысының белгілі-бір сараптаманың түрімен айналасуға қатысты біліктілік куәлігі беріледі және сот сарапшысының біліктілікке ие болу мәртебесі бекітіледі.

Біліктілік емтиханын қабылдау және біліктілік куәлігі Қазақстан Республикасы Әділет Министірлігінің біліктілік комиссиясымен және Қазақстан Республикасы денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті органдармен жүзеге асырылады.

Сол сияқты, сот-сараптама қызметімен айналысуға арналған лицензиялары бар адамдар туралы мәліметтер мақсаттарын және қалыптастырылу мен пайдаланылу тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейтін Қазақстан Республикасы Сот сарапшыларының мемлекеттік тізіліміне енгізіледі. Осы Заңның 12-бабының 3- бөлімінде көзделген жағдайларды қоспағанда, қылмыстық процесті жүргізуші орган, сот, әкімшілік құқық

бұзушылық туралы іс жүргізуінде жатқан орган (лауазымды адам) оны жүргізуді Қазақстан Республикасы Сот сарапшыларының мемлекеттік тізіліміне ол туралы мәліметтер енгізілген сот сарапшысына тапсырады.

Сот тәртібімен әрекетке қабілеті шектеулі немесе әрекетке қабілетсіз деп танылған не соттылығы өтелмеген немесе алынбаған адам сот сарапшысы бола алмайды.

Тиісті заңдық факт орын алған күннен бастап үш жыл бойына:

- 1) соттылығы заңда белгіленген тәртіппен өтелген немесе алынған;
- 2) қасақана қылмыс жасағаны үшін ақталмайтын негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылған;
- 3) мемлекеттік қызметтен, прокуратура органдарынан, өзге де құқық қорғау органдарынан, соттардан, сот сараптамасы органдарынан теріс дәлелдермен босатылған;
- 4) сот-сараптама қызметімен айналысуға арналған лицензиядан айрылған тұлғалар;
- 5) ҚР Әділет министірлігінің сотқа берген талап арызы бойынша сот-сараптамалық қызметпен айналасуға рұқсат беретін лицензиясы келесі жағдайларда тоқтатылған:

- сот-сараптама қызметін жүзеге асыру кезінде Қазақстан Республикасының заңнамасын өрескел не бірнеше қайтара бұзған;
- аттестаттау нәтижелерімен расталған кәсіптік даярлығының жеткіліксіз деңгейі салдарынан оның сот сарапшысы міндеттерін атқаруы мүмкін болмаған;
- аттестаттаудан өтуден жалтарған жағдайларда.

2. Сот сараптамалық қызметпен айналасуға тыйым беретін жағдайлар процессуалдық заңда көзделген. Мысалы, ҚР ҚПК 93 б. көзделген бас тартудың жалпы жағдайлары жатады. Нормаларға сәйкес, сарапшы іске келесі жағдайларда қатыса алмайды:

- егер ол анықтаушыға, тергеушіге, прокурорға, судьяға, сезіктіге, айыпталушыға, олардың қорғаушыларына, заңды өкілдеріне, жәбірленушіге, азаматтық талапкерге, азаматтық жауапкерге немесе олардың өкілдеріне қызметтік немесе өзге де байланыста болса немесе болып отырса;
- егер ол нәтижесі қылмыстық іс бойынша іс қозғау немесе қылмыстық ізге түсуді бастау үшін негіз болған тексеру немесе басқа да тексеріс әрекеттерін жүргізсе;
- егер оның құзыретті еместігі байқалса;
- егер ол іске, осы Кодекстің 222-бабына сәйкес сот медицинасы саласындағы дәрігер-маман ретінде адамның мәйітін қарауға қатысу жағдайларын қоспағанда, маман ретінде қатысса, қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатыса алмайды.

Барлық жағдайда сарапшының іске қатысу мәселесін процесті жүргізуші орган шешеді.

3. Сот сарапшы мәртебесінің негізгі белгісі оның заңмен көзделген құзыреттілігі болып табылады. Аталған аспект сот-сараптамалық қызмет туралы заңның талаптарымен реттеледі. Мәселен, Қазақстан Республикасы «Сот-сараптамалық қызмет» туралы Заңның 18 бабына сәйкес, Сот сарапшысы құқылы:

- 1) сот сараптамасының нысанасына қатысты іс материалдарымен танысуға;
  - 2) қорытынды беру үшін қажетті қосымша материалдарды өзіне беру туралы өтінішті мәлімдеуге;
  - 3) қылмыстық процесті жүргізуші органның, соттың, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізуінде жатқан органның (лауазымды адамның) рұқсатымен іс жүргізу әрекеттерін жүргізуге және сот отырыстарына қатысуға және оларға қатысушы адамдарға сот сараптамасының нысанасына қатысты сұрақтар қоюға;
  - 4) өзі қатысқан іс жүргізу әрекетінің хаттамасымен, сондай-ақ тиісті бөлігінде сот отырысының хаттамасымен танысуға және өзінің әрекеттері мен айғақтарының толық және дұрыс көрсетілуіне қатысты оларға енгізілуге жататын ескертулер жасауға;
  - 5) сараптаманы тағайындаған органның келісімі бойынша сот-сараптамалық зерттеу барысында анықталған, іс үшін маңызы бар, сот сараптамасын тағайындау туралы қаулыда, ұйғарымда қамтылған мәселелердің шегінен тыс мән-жайлар бойынша өз құзыреті шегінде қорытынды беруге;
  - 6) ана тілінде немесе өзі білетін тілде қорытынды ұсынуға және айғақтар беруге; аудармашының тегін көмегін пайдалануға, одан бас тартуды мәлімдеуге;
  - 7) сот сараптамасын жүргізу кезінде қылмыстық процесті жүргізуші органның, соттың, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізуінде жатқан органның (лауазымды адамның) және істі жүргізуге қатысатын өзге де адамдардың өзінің құқықтарына нұқсан келтіретін әрекеттеріне шағым жасауға;
  - 8) сот сараптамасын жүргізу кезінде келтірілген шығындарға өтем және егер сот сараптамасын жүргізу өзінің лауазымдық міндеттерінің шеңберіне кірмейтін болса, орындалған жұмысы үшін сыйақы алуға **құқығы бар**.
- Сот сарапшысы:

1) қылмыстық процесті жүргізуші органды, сотты, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізуінде жатқан органды (лауазымды адамды) хабардар етпестен, сот сараптамасын жүргізуге байланысты мәселелер бойынша процеске қатысушылармен келіссөздер жүргізуге;

2) зерттеу үшін материалдарды дербес жинауға;

3) егер сот сараптамасын тағайындаған органның (адамның) оған арнайы рұқсаты болмаса, объектілерді толық немесе ішінара жоюға не олардың сыртқы түрін немесе негізгі қасиеттерін өзгертуге әкеп соғуы мүмкін зерттеулер жүргізуге **құқылы емес**.

Сот сарапшысы:

- 1) қылмыстық процесті жүргізуші органның, соттың, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізуінде жатқан органның (лауазымды адамның) шақыруы бойынша келуге;
- 2) өзіне ұсынылған объектілерге жан-жақты, толық және объективті зерттеу жүргізуге, өзінің алдына қойылған мәселелер бойынша негізделген жазбаша қорытынды беруге;
- 3) заңмен көзделген жағдайларда, қорытынды беруден бас тартуға, қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы дәлелді жазбаша хабарлама жасауға және оны сот сараптамасын тағайындаған органға (адамға) жіберуге;
- 4) жүргізілген зерттеуге және берілген қорытындыға байланысты мәселелер бойынша айғақтар беруге;
- 5) зерттеуге ұсынылған объектілердің сақталуын қамтамасыз етуге;
- 6) істің мән-жайы туралы мәліметтерді және сот сараптамасын жүргізуге байланысты өзіне белгілі болған өзге де мәліметтерді жария етпеуге;
- 7) сот сараптамасын тағайындаған органға (адамға) сот сараптамасын жүргізу кезіндегі шығыстардың сметасын және келтірілген шығыстар туралы есепті табыс етуге **міндетті**.

Сарапшы жалған қорытынды бергені үшін ҚР ҚК 420 бабына сәйкес қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Осыған қатысты, сот сарапшысы сараптама жүргізудің алдында жалған қорытынды бергені үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылу туралы ескертілуі қажет.

Өзін – өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот сарапшысы түсінігі. ҚР сот сараптамасын жүргізу тапсырылуы мүмкін адамдар.
2. Сот сарапшысына қарсылық білдіру.
3. Сот сарапшысының іс жүргізу функциялары, құқықтары мен міндеттері.

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.

7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практик. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №5

ҚР сот сараптама мекемелері 1сағат

1. ҚР-ғы сараптамалық мекемелердің құрылымы және түрлері
2. Сараптамалық органның басшысының өкілеттігі
3. Сарапшының сараптама тағайындаған органмен өзара қарым қатынасы

1. Қазақстан Республикасында сот сараптаманы жүргізу «ҚР сараптамалық қызмет» туралы Заңға сәйкес, арнайы және жеке органдармен жүзеге асырылады.

«ҚР сараптамалық қызмет» туралы Заңның 20 бабына сәйкес, сот сараптамалық мемлекеттік ұйымдардың жүйесіне кіреді:

- 1) Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің сот сараптама органдары;
- 2) Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті органының сот сараптамасы органдарын, оның ішінде өздерінің функцияларына сот-психиатриялық, сот-наркологиялық сараптамаларды жүргізу жатқызылған денсаулық сақтауды мемлекеттік басқарудың жергілікті органдарының мамандандырылған психиатриялық және наркологиялық ұйымдарын қамтитын сот сараптамасының мемлекеттік ұйымдарының жүйесі жүзеге асырады.

Қазіргі таңда, сот сараптамалық қызметті жүзеге асыратын арнайы мемлекеттік органдардың ресми тізімдері жоқ. Аталған жағдай заңдылықтардың мәселелеріне жатады. Заңға сәйкес, сот сараптамалық қызметті жүзеге асыратын органдардың нақты тізімі болу керек, сол сияқты мұнда органдардың жүзеге асыратын қызметтері де болуы қажет.

Арнайы әдебиеттерде (Кузнецов О.Г.) аталған органдарға келесілер жатады:

1. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің сот сараптамасы органдары мен олардың аумақтық құрылымдары, олардың атқаратын қызметтері:

- 1) ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығында жүргізілетін сараптама түрлерін басшылыққа ала отырып, азаматтық, әкімшілік, қылмыстық сот өндірісі салаларында сот-сараптамалық қызметті жүзеге асыру;
- 2) сот сараптаманы дайындау, тағайындау және оның нәтижелерін бағалауға қатысты судьялар, құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен оқу-әдістемелік жұмыстар жүргізу;
- 3) сот сараптама саласында халықаралық ынтымақтастықты нығайту;

4) сот сараптама түрлерінің тізімдеріне сәйкес, ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді жүзеге асыру;

5) қызмет бағыты бойынша сот сарапшылардың кәсіби дайындығын, біліктілігін арттыру және оларды таңдау.

2. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрілігі жанындағы сот медицина орталығы және олардың аумақтық құрылымдарының қызметіне келесілер жатады:

1) азаматтық, қылмыстық, әкімшілік саладағы сот өндірістері бойынша сот-сараптамалық қызметтің сот-медициналық сараптама түрлері:

- тірі адамдардың сараптамасы;
- мәйіттің сараптамасы;
- шығу тегі биологиялық заттай дәлелдемелер;
- іс материалдары бойынша;
- сот-химиялық;
- сот-токсикологиялық;
- криминалистикалық физико-техникалық сараптамасы.

2) сот сараптаманы дайындау, тағайындау және оның нәтижелерін бағалауға қатысты судьялар, құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен оқу-әдістемелік жұмыстар жүргізу;

3) сот-медициналық сараптама саласындағы халықаралық ынтымақтастық;

4) сот сараптамасының түрлерін жүзеге асырылудың ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етілуі;

5) қызмет бағыты бойынша сот сарапшылардың кәсіби дайындығын, біліктілігін арттыру және оларды таңдау.

3. Қазақстан Республикасы Қорғаныс Министрілігінің сот сараптама орталық зертханасы және оның аумақтық құрылымдарының (одан әрі ҚР ҚМ ССОЗ) атқаратын қызметтері:

1) азаматтық, қылмыстық, әкімшілік саладағы сот өндірістері бойынша сот-сараптамалық қызметтің сот-медициналық сараптама түрлері:

- тірі адамдардың сараптамасы;
- мәйіттің сараптамасы;
- шығу тегі биологиялық заттай дәлелдемелер;
- іс материалдары бойынша;
- сот-химиялық;
- сот-психиатриялық;
- наркологиялық, токсикологиялық.

2) сот сараптаманы дайындау, тағайындау және оның нәтижелерін бағалауға қатысты судьялар, құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен оқу-әдістемелік жұмыстар жүргізу;

3) сот-медициналық сараптама саласындағы халықаралық ынтымақтастық;

4. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрілігі жанындағы «Республикалық ғылыми-тәжірбиелік психиатрия, психотерапия және наркология орталығы» Республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорыны, олардың атақаратын қызметі:

1) азаматтық, қылмыстық, әкімшілік саладағы сот өндірістері бойынша сот-сараптамалық қызметтің тірі адамдардың сараптамасы түрлері:

- психиатриялық;
- психологиялық;
- психолого-психиатриялық;
- наркологиялық.

2) сот-психиатриялық сараптаманың ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етілуі;

3) қызмет бағыты бойынша сот сарапшылардың, психиатрлардың, психологтар мен наркологтардың кәсіби дайындығы, біліктілігін арттыру және оларды таңдау;

4) сот-медициналық психиатриялық сараптама саласындағы халықаралық ынтымақтастық.

2. Сот сараптамасын тағайындағаннан кейін, ол туралы қаулы сараптамалық мекеменің басшысына жіберіледі, оның өкілеттігі заңмен белгіленген. «ҚР сараптамалық қызметі» туралы Заңның 21 бабына сәйкес сот сараптамалық органның басшысы құқылы:

- егер:

- сот сараптамасын жүргізу үшін ұсынылған материалдар заң талаптарына сәйкес келмесе;

- осы сот сараптамасы органында қажетті арнаулы ғылыми білімі бар сот сарапшысы болмаса;

- сот сараптамасын тағайындау туралы қаулыда, ұйғарымда көрсетілген, сот сарапшысының алдына қойылған мәселелер оның құзыретінің шегінен тыс болса;

- осы сот сараптамасы органының материалдық-техникалық базасы қажетті сот-сараптамалық зерттеу жүргізуге мүмкіндік бермесе, тиісті дәлелдерді көрсете отырып, сот сараптамасын тағайындау туралы қаулыны, ұйғарымды орындамастан және зерттеуге ұсынылған объектілерді сот сараптамасын тағайындаған органға (адамға) қайтаруға;

- сот сараптамасын тағайындаған органның (адамның) алдында осы сот сараптамасы органының қызметкерлері болып табылмайтын адамдарды, егер олардың арнаулы ғылыми білімі қорытынды беру үшін қажет болса, сот сарапшылары комиссиясының құрамына енгізу туралы өтініш жасауға;

- сот сараптамасын тағайындаған органның (адамның) алдында шет мемлекеттің сот сарапшысын тарту туралы өтініш жасауға;

- сот сараптамасын тағайындаған органның (адамның) алдында сот сараптама ісін жүргізу мерзімін ұзарту туралы дәлелді өтініш жасауға құқылы.

Сот сараптама органдарының жетекшілері құқылы емес:

- сот сараптамасын жүргізу үшін қажетті зерттеу объектілерін дербес талап етуге;

- осы сот сараптамасы органының қызметкерлері болып табылмайтын адамдарды сот сараптамасын тағайындаған органның (адамның) келісімінсіз оны жүргізуге тартуға;

- сот сарапшысына нақты сот сараптамасы бойынша қорытындылардың мазмұнын алдын ала шешетін нұсқау беруге.

Аталған құқықтармен қатар, Заңның 22 бабына сәйкес, сот сараптама басшыларының келесі міндеттерін көздейді:

- қаулыны, ұйғарымды (сот сараптамасын тағайындау туралы) алған сәттен кейін, сараптаманы жүргізуді заң талаптарына сәйкес, сол органның нақты сот сарапшысына не комиссия сарапшыларына тапсыру;
- сот сарапшының тәуелсіздік қағидасын бұзбай, сот сараптамасын жүргізу мерзімінің, жан-жақтылығының, толықтылығының және объективтілігінің бұзылмауына қадағалау жасау, сараптамалық объектілерді сақтау;
- сот сараптаманы жүргізудің нәтижесінен мәлім болған деректерді жария етпеу;
- сараптамалық зерттеуді жүргізу үшін қажетті жағдайлармен қамтамасыз ету.

Заң бойынша сараптаманы сараптамалық мекемеден тыс жүргізуге қатысты ерекше талаптар қойылады. Атап айтсақ, сараптаманы тағайындаған орган міндетті:

- сот сарапшының құзыреттілігі мен жек басын куәландыру керек;
- оның процеске қатысушылығының барлығына қатысын анықтауы қажет;
- сарапшыға қарсылық білдіруге негіз бар жоғын тексеру;
- сот сараптамасын тағайындау туралы қаулы шығару;
- заңмен қарастырылған құқықтары мен міндеттерін түсіндіру;
- жалған қорытынды бергені үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылатыны туралы ескерту;
- аталған әрекеттерді жасағандығы туралы қаулыда белгілеу және оны сарапшының қолымен куәландыру;
- сарапшымен берілетін арыздар мен өтініштерді бекіту;
- өтінішті қанағаттандырмаған жағдайда дәлелді қаулы шығару.

Өзін – өзі бақылау сұрақтары:

1. ҚР-ғы сараптамалық мекемелердің құрылымы және түрлері.
2. Сараптамалық органның басшысының өкілеттігі.
3. Сот сараптамасы оорғанынан тыс сараптама жүргізу.
4. Сарапшының сараптама тағайындаған органмен өзара қарым қатынасы

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.

3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №6

Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің процессуалдық сұрақтары 1сағат

1. Сараптама тағайындаудың негіздері
2. Сараптаманы міндетті түрде тағайындау
3. Қылмыстық іс бойынша бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында сараптама тағайындау
4. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің соттағы ерекшеліктері

1. Сот сараптамасы процессуалдық құқықтың институты болғандықтан, оны тағайындау мен жүргізудің мәселелері процессуалдық заңның нормаларымен реттеледі. Аталған жағдай, заң бойынша арнайы білімдердің алдын-ала тергеуде қолданылу мәселелеріне қатысты орын алып отыр.

Мәселен, Қазақстан Республикасының ҚПК-нің 270 бабына сәйкес, іс бойынша маңызы бар мән-жайлар материалдарды сарапшының арнайы білімді қолдану арқылы зерттеу нәтижесінде сараптама тағайындалады. Арнайы білімнің қылмыстық сот өндірісіне қатысатын өзге де қатысушыларда болуы, қылмыстық процессті жүргізетін тұлғаны қажетті жағдайларда сараптама тағайындаудан босатпайды.

Одан басқа, алдын-ала тергеуде (сотта сияқты) заңға сәйкес, қылмыстық процессті жүргізетін органдар үшін сараптаманы тағайындау немесе тағайындамау туралы шешім қабылдауға мүмкіндік берілмеген. Басқаша айтқанда, сараптама міндетті түрде тағайындалуы керек.

2. ҚР ҚПК 271 бабына сәйкес, сараптаманы міндетті түрде тағайындау

1. Егер іс бойынша:

- 1) өлімнің себептерін, денсаулыққа келтірілген зиянның сипаты мен ауырлық дәрежесін;
- 2) іс үшін маңызды болып, бірақ жасы туралы құжаттар болмағанда немесе олар күмән туғызғанда күдіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің жасын;
- 3) күдіктінің, айыпталушының есінің дұрыстығы немесе қылмыстық іс жүргізуде өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін өз бетінше қорғау қабілеті жөнінде күмән туғанда олардың психикалық немесе тәнінің жай-күйін;
- 4) жәбірленушінің, куәнің іс үшін маңызы бар мән-жайларды дұрыс қабылдау және олар туралы айғақтар беру қабілетіне күмән туған жағдайда олардың психикалық немесе тәнінің жай-күйін анықтау қажет болғанда;
- 5) істің өзге дәлелдермен дәйекті түрде анықталмайтын өзге де мән-жайын анықтау қажет болғанда, сараптаманы тағайындау мен жүргізу міндетті болады.

Егер айыпталушының психикалық жай-күйіне Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде өлім жазасы немесе өмір бойына бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделген қылмысты жасағаны үшін күмән келтірілсе, сот-психиатриялық сараптаманы тағайындау мен жүргізу міндетті болады.

Ескерту. Осы баптың бірінші бөлігінің 3 және 4-тармақтарында тізбеленген негіздемелер бойынша күдіктіге, айыпталушыға, жәбірленушіге, куәға амбулаториялық сот-психиатриялық сараптама тағайындалады және жүргізіледі. Егер сарапшы стационарлық сот-психиатриялық сараптама жүргізбей және сынақтан өтушіні стационарлық тексеруге орналастырмай қорытынды беру мүмкін еместігі туралы хабарлаған жағдайда, қылмыстық іс бойынша стационарлық сот-психиатриялық сараптама тағайындалады.

Сол сияқты, сот сараптамасын міндетті түрде тағайындау келесі құжаттарда қарастырылған: ҚР Жоғарғы Сотының «Қылмыстық істер бойынша сот сараптамасы туралы» 2004 жылғы 26 қарашадағы № 16 нормативті қаулысы, ҚР Жоғарғы Сот Пленумының «Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану бойынша сот тәжірибесі туралы» 1999 жылғы 9 шілдедегі қаулысы, ҚР Жоғарғы Сотының «Қорғау құқығын реттейтін Қылмыстық іс жүргізу заңнамаларын қолдану тәжірибесі туралы» 2002 жылғы 6 желтоқсандағы №26 нормативтік қаулысы.

Бұл жағдайларда сот-сараптамалық зерттеулердің объектілері ретінде келесі материалдар болып табылады:

- азаматтардың арызы (ҚР ҚПК 181 бабы), кінәсін мойындап келу (182), мемлекеттік органдардың немесе тұлғалардың, бұқаралық ақпарат қызметіндегі хабарламалар (183).
- ҚР ҚПК-мен алдын-ала тергеуде жол берілетін процессуалдық әрекеттердің нәтижесінен алынған;
- ҚР ҚПК 122 бабымен (дәлелдемелерді жинау) көзделген тәртіпте талап етілген және ұсынылған.

Заң бойынша, мамандармен жүргізіліп алынған іс бойынша тексеру актісі, ревизия актісі, ведомстволық инспекция қорытындысының және зерттеу

нәтижесі бойынша жасалған ресми құжаттардың болуы сол сұрақтарға қатысты сараптама тағайындауды жоққа шығармайды.

3. Алдын-ала тергеу кезінде сот сараптамасын тағайындау үшін, оны жүргізудің негіздері болуы қажет. Мұндай негіздер фактілі және заңды болып бөлінеді. Фактілі негіз дегеніміз – қылмыстық істі қозғау немесе тергеу процесінде арнайы ғылыми білімді қажет ететін жағдайларды айтамыз. Ал арнайы ғылыми білімнің тасушылары тек сот сарапшылары болып табылады.

Заңды негізі дегеніміз – сот сараптамасын тағайындау туралы қаулы немесе ұйғарымды айтуға болады. Мәселен, «ҚР Сот-сараптамалық қызметі» туралы Заңның 23 бабына сәйкес, қылмыстық процесті жүргізуші органның, соттың, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізуінде жатқан органның (лауазымды адамның) заңда белгіленген тәртіппен шығарылған сот сараптамасын тағайындау туралы қаулысы, ұйғарымы сот сараптамасын жүргізу үшін негіз болып табылады.

Сот сараптамасын тағайындаған орган (адам) сот-сараптамалық зерттеулер жүргізу және сарапшының қорытынды беруі үшін қажетті зерттеу объектілерін және іс материалдарын ұсынады.

Тірі адамдарды сот сараптамалық зерттеу ерікті және еріксіз тәртіппен жүзеге асады. Егер, сот сараптамасы **ерікті тәртіппен** жүзеге асырылса, сот сараптама органына зерттелуге жататын тірі адамның жазбаша түрдегі келісімі қажет.

Егер сараптамалық зерттеуге жататын адам 18 жасқа толмаса не сотпен әрекет қабілеттілігі жоқ деп танылса, аталған тұлғалар үшін келісімді олардың заңды өкілдері немесе қамқоршы органдар береді.

Тірі адамдарды сот сараптамалық зерттеу **еріксіз тәртіппен** жүзеге асырылуы заңда тікелей көрсетілген.

Сот сараптамасын алдын-ала тергеуде тағайындауға құқылы субъектілерге **анықтаушы, тергеуші, прокурор** (егер қылмыстық істі қозғау не қозғамау мәселесі прокурормен көзделсе).

Заңмен егер сот сараптамасын жалпы ережелерге қатысты жүргізу мүмкін болмаса, сот сараптамасын **бір рет** қана тағайындаудың жағдайлары көзделген. Заңға сәйкес, сот сараптамасын бір рет қана тағайындаудың келесі жағдайлары көрсетілген:

- сараптамалық түрлердің тізімінде көрсетілмеген сараптаманы тағайындау;

- сарапшы ретінде шетел мемлекетінің тұлғасы тартылса, шетел мемлекетінің сарапшысының Қазақстанда сот сараптаманы жүргізудің тәртіптері ҚР Азаматтық іс жүргізу Кодексі, ҚР Қылмыстық іс жүргізу Кодексі, ҚР Әкімшілік құқықбұзушылықтар туралы Кодексімен және «ҚР Сот сараптамалық қызметі» туралы Заңымен реттеледі.

Сонымен, бір реттік сараптаманы жүргізу тек ерекше жағдайларға қатысты орын алады.

Сот сараптамасын заңды негізге қатысты тағайындалуы қаулы болғандықтан, заңда оны құрастырудың талаптары көрсетілген. Мәселен, аталған құжаттың құрылымы қылмыстық іс жүргізу заңымен көзделген және ол кіріспе, сипаттау және қорытынды бөлімінен тұрады. **Кіріспе бөлімі** өзінің құрамына келесі мәліметтерді кіргізеді:

- қаулыны құрастыру орны мен мерзімі туралы;
- сараптаманы тағайындаған субъекті туралы;
- қаулы шығарылған іс туралы мәліметтер.

Сипаттау бөлімі келесі мәліметтерден тұрады:

- істің фабуласы туралы;
- сараптаманы тағайындау негіздері туралы;
- сараптамалық зерттеуге жіберілетін объектілер туралы;
- объектілерді алған орын, уақыты және мән-жайлар туралы;
- сараптамаға жіберілетін өзге де материалдар туралы;
- сарапшының қорытындысына ықпал ететін іс материалдары туралы.

Қаулының қорытынды бөлімінде көрсетіледі:

- сараптаманың түрі;
- сараптама арқылы шешілетін сұрақтар;
- сот сараптама органының атауы және сараптама жүргізетін тұлғаның аты-жөні;
- сараптамаға жіберілетін материалдардың тізімі.

Аталған мәліметтерден басқа қаулыда процеске қатысатын тұлғалардың өтініштері (сараптаманы тағайындауға қатысты) және олардың қанағаттандыру нәтижелері көрсетілуі тиіс. Қаулыда кімге қатысты сараптама жүргізіліп отыр, сол тұлғалардың және қылмыстық процесті жүргізетін адамдардың қатысқаны дұрысырақ.

Белгілі бір сараптаманы тағайындау туралы қаулыны шығару кезінде күрделі мәселелер туындағанда дәлелдеу субъектілерінің кеңес алу мақсатында мамандарға жолданғандары жөн. Атап айтсақ, нақты қандай сараптаманы тағайындау қажет және сараптамалық зерттеуге жіберілетін үлгілер мен объектілерді жинау, зерттеу және бағалауға, сараптамаға сұрақтар дайындау мен құрастыруға қатысты мамандардың көмегі қолданылуы қажет. Жоғарда көзделген сұрақтарды шешу үшін, сот сарапшыларының алдын-ала қаулыны дайындау кезінде маман ретінде қатысуына заң тыйым салмайды.

Сот сараптамасын тағайындау туралы қаулы процессуалды құжат болғандықтан, қылмыстық іс жүргізу заңына сәйкес, қаулыны орындау оны жолдаған органдар мен тұлғалар үшін міндетті болып табылады және олардың құзыретіне кіреді.

4. Қазақстан Республикасының заңнамаларында сот талқылауына қатысты сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің ерекшеліктері көзделген. Аталған өзгешеліктер, тек сот талқылауының азаматтық, қылмыстық, әкімшілік процестегі ұйымдастыру мен жүргізілу тәртібі мен міндеттерінің ерекшеліктерін қамтымайды, сол сияқты қылмыстық процестің сатысы

болып табылатын алдын-ала тергеу мен істі сотта қараудың (азаматтық процесс үшін – сот талқылауына істі дайындау және істі сотта қарау) өзгешеліктерін де қамтиды.

Қылмыстық істер бойынша сараптаманы сотта жүргізу. Сотта сараптаманы жүргізу кезінде оның алдын-ала тергеуде жүргізілуінің мүмкіндіктері де ескеріледі. Егер сараптама алдын-ала тергеу кезінде жүргізілсе, оның нәтижелері процесске қатысушылар үшін күмән тудырмаса, онда сот сараптаманың қорытындысын сотта жариялаумен шектеледі де сот сарапшысын сот процессіне шақырмайды.

ҚР ҚПК алдын-ала тергеуде сараптама жүргізілсе де сотқа сарапшыны шақырудың қажеттіліктерін нақты реттейді. Мұндай жағдайларға келесілер жатады:

- сараптамамен барлық сұрақтар шешілмесе;
- сарапшының қорытындысы күмән тудырса;
- сарапшының қорытындысы процесске қатысушылармен дауланса;
- қосымша сараптамалық сұрақтар пайда болса;
- күрделі істі мәні бойынша шешуге сараптаманың қорытындысы маңызды болса;
- сараптамалық объектілерді дұрыс бағалау мен сараптаманың қорытындысын дұрыс түсіндіру үшін;

Егер сараптама алдын-ала тергеу кезінде жүргізілмесе, ал оны жүргізу қажеттілігі туындаса, сот оны тағайындау туралы шешім қабылдап және басты сот талқылауына сарапшыны сараптама жүргізуді тапсыру үшін шақыртады.

Соттың бірінші сатысында сот сараптамасын тағайындау алдын-ала істі тыңдау және басты сот талқылауында анықталады.

ҚР Жоғарғы Сотының «Қылмыстық істер бойынша сот сараптамасын тағайындау туралы» 26.11.2004 жылғы № 16 қаулысында алдын-ала істі тыңдау кезінде сот сараптамасын тағайындау туралы сотпен қаулы шығару тек нақты жағдайларда орын алады:

- тараптардың өтініштері бойынша;
- сараптаманы тағайындау дәлелдемені бағалаумен байланысты болмаса;
- ҚР ҚПК 271 бабына сәйкес, оны жүргізу міндетті болса.

Басты сот талқылауында тараптардың өтініштері бойынша немесе өзінің бастамасымен сот:

- сараптаманы тағайындайды (сарапшыны шақыртады);
- сараптаманың пәніне қатысты мән-жайларды зерттеу үшін сарапшыны қатысуға рұқсат береді;
- тараптарға сараптамалық сұрақтарды жазбаша түрде беруін ұсынады;
- қойылған сұрақтарды оқып және сот талқылауына қатысушыларының пікірлерін тыңдайды;

- өзінің қаулысымен іске қатысы жоқ және сарапшының құзыреттілігіне жатпайтын сұрақтарды алып тастайды;
- негізделген қаулысымен тараптармен ұсынылған сараптамалық объектілерді алып тастайды;
- қажет болғанда, сарапшымен қорытынды оқылғаннан кейін ҚР ҚПК 285 б. көзделген тәртіпке сәйкес одан жауап алады;
- қажет болғанда қайталама не қосымша сараптама тағайындайды.

Сонымен қатар, сараптаманы тағайындағанда, сот:

- жаңа сұрақтарды құрастырады;
- сотпен шығарылған сараптаманы тағайындау туралы қаулының көшірмесін ұсынады;
- ҚР ҚПК 79 бабымен қарастырылған құқықтар мен міндеттерді түсіндіреді;
- тараптардың пікірлерін тыңдағаннан кейін, сот сараптамасы аяқталғанға дейін сот отырысын кейінге қалдырады;
- сарапшының қорытындысын іске тіркейді.

Егер сотқа дейінгі сараптамалық қорытындыға тараптар күмән тудырмаса, қылмыстық іс жүргізу заңына сәйкес, сот сараптаманы тағайындамай ақ сот сарапшыдан жауап алумен шектеле алады. Сотта сарапшыдан жауап алудың тәртібі ҚР ҚПК 285 бабымен реттеледі, ол келесі жағдайларды енгізеді:

- жауап алу тек қорытынды жарияланғаннан кейін жүргізіледі, қорытынды бойынша сұрақтар немесе оны түсіндіру, нақтылау, толықтырулар қажет болған жағдайлар;
- сот сарапшыға жауап алудың кез келген сатысында сұрақтар қоя алады;
- алдымен сарапшыға сұрақты сараптаманы тағайындауына бастама берген тарап қояды;
- егер сараптаманы қылмыстық процессті жүргізуші органның бастамасымен не тараптардың келісімімен тағайындалса, алдымен сұрақты сарапшыға айыптаушы, кейіннен қорғау тарабы қояды.

Сот талқылауында сараптаманы алдын-ала тергеу кезінде жүргізген не сотпен тағайындалған басқа сарапшы жүргізеді. Сараптама тікелей сотта не сараптамалық зерттеу жүргізуге ыңғайлы жерде жүргізіледі.

Төрағалық етуші судьяның рұқсатымен сарапшы сараптаманың пәніне қатысты келесі мән-жайларды зерттеуге қатыса алады:

- қылмыстық істердің материалдарымен танысуға;
- сараптамаға қатысты сот әрекеттеріне қатыса алады;
- жауап алынатын тұлғаларға қатысты сұрақтар құрастыруға (сараптамаға қатысты);
- жазбаша қорытынды беруге және оны сот отырысында жариялауға;
- ҚР ҚПК 79 б. көзделген өзге де құқықтарын жүзеге асыруға.

Сот отырысына қатысатын тараптар сот сараптамасын тағайындаған кезде келесі құқықтары бар:

- сараптамалық зерттеу ретінде материалдар мен құжаттарды ұсынуға;
- сараптамаға оны тағайындауға қатысты сұрақтарға өтініштер жасауға;
- сарапшыға сұрақтарды жазбаша түрде беруге.

Сотта жүргізілген сараптаманың процессуалдық түріне баға бергенде, ол өзінің құқықтық мәртебесі жағынан одан кейінгі жасалған сараптамалармен салыстырғанда алғашқы болып табылады..

Азаматтық және әкімшілік істер бойынша сот сараптамасының ұйымдастырылуы мен жүргізілуінің құқықтық бастамасы қылмыстық істер бойынша сараптама жүргізумен көптеген ұқсас белгілері бар, бірақ олардың сот өндірісінде процессуалдық спецификасы бар.

Мәселен, азаматтық процессте сараптама тағайындаудың келесі нысандары бар:

- міндеттерін қамтамасыз ету тәртібінде;
- істі сот талқылауына дайындау;
- сот талқылауында.

Міндеттерін қамтамасыз ету – азаматтық процеске тән. ҚР АІЖК 74 бабына сәйкес, өздері үшін қажетті дәлелдемелерді ұсыну соңынан мүмкін болмайды немесе қиындық келтіреді деп қауіптенуге негізі бар іске қатысушы адамдар соттан осы дәлелдемелерді қамтамасыз ету туралы сұрай алады. Дәлелдемелерді қамтамасыз етуді сараптаманы жүргізу арқылы сұрай алады.

Заңда, соттық түрде міндеттерін қамтамасыз етуден басқа міндеттерді нотариалды түрде қамтамасыз етуде көрсетілген. Мәселен, ҚР «Нотариат» туралы Заңының 99 бабына сәйкес, нотариус немесе консулдық мекеменің лауазымды тұлғалары сараптаманы тағайындай алады.

Аталған жағдайларда сараптаманы тағайындаудың негіздері мүдделі тұлғалардың арыздары болып табылады. Арыздарда келесі мәліметтер көрсетіледі:

- дәлелдемелерді қамтамасыз ету туралы өтініште қамтамасыз етілуге қажетті дәлелдемелер,
- растау үшін осы дәлелдемелер қажет мән-жайлар,
- өтініш берушіні қамтамасыз ету туралы өтініш жасауға итермелеген себептер,
- сондай-ақ қамтамасыз етілетін дәлелдемелер қажет болып отырған іс көрсетілуге тиіс.

Дәлелдемелерді қамтамасыз ету туралы өтінішті қарау нәтижесі бойынша сот ұйғарым шығарады. Мұндай өтінішті қабылдаудан бас тарту туралы судьяның ұйғарымына жекеше шағым берілуі мүмкін (ҚР АІЖК 75 б., 3 б.).

Істі сот талқылауына дайындау тәртібінде АІЖК 91 бабына сәйкес, судья сот сараптамасын тағайындау туралы ұйғарым шығаруға құқылы. Судья

сараптаманы тағайындау туралы шешімді шығарғаннан кейін, тараптарды талапкердің не жауапкердің сараптаманы тағайындау туралы өтінішін қараудың уақыты, орны туралы хабарлайды. Бірақ, аталған тұлғалардың сотқа келмеуі өтінішті қарауға кедергі болмайды. Судья сотқа келген тараптарға сарапшының алдына қойылатын сұрақтарды құрастыру құқықтарын түсіндіреді, бірақ сараптаманың алдына қойылатын нақты сұрақтар тізімін судьяның сараптаманы тағайындау туралы ұйғарымында көрсетіледі.

Сарапшының алдына ғылым, техника, өнер саласында арнайы білімді қажет ететін сұрақтар ғана қойылады. Сот құзыреттілігіндегі құқықтық мазмұндағы сұрақтар сараптама алдына қойылмайды.

Сараптаманы тағайындау туралы ұйғарым ҚР АІЖК 344 бабында көрсетілген тәртіпке сәйкес шағымдалады.

Аталған сатыда сараптама тағайындаудың негізгі мақсаты сот талқылауына толық көлемдегі дәлелдемелік ақпараттармен қамтамасыз ету болып табылады. Сондықтан, сараптаманы сотқа дейінгі кезеңде тағайындаған дұрысырақ.

Жоғарыда көзделген сатыға қатысты АІЖК 305 бабына сәйкес, судья азаматтың психикалық ауруы немесе психикасының бұзылуы, ақылының кемістігі немесе психикасының өзге де сырқатты хал-жайы туралы деректер жеткілікті болған жағдайда істі соттың қарауына әзірлеу тәртібімен оның психикалық жай-күйін анықтау үшін сот-психикалық сараптама тағайындайды. Әрекетке қабілетсіз деп тану туралы іс қозғалған адам сараптамадан өтуден көрінеу жалтарған жағдайда сот психиатрдың қатысуымен өтетін сот отырысында азаматты сот-психиатриялық сараптама мәжбүрлеп жіберу туралы ұйғарым шығара алады.

Азаматтық істер бойынша сараптама тағайындау **сот талқылау** барысында орын алуға жол беріледі (АІЖК 91 б.). Алғашқы сараптама дайындалу сатысында орын алса, оған қатысты қосымша не қайталама сараптама жүргізілуге жол беріледі. Қажет болға кезде, сараптама қорытындысы жарияланғаннан кейін сарапшыдан жауап алынуы мүмкін. Іске қатысқан әрбір тұлға, сотқа сарапшының алдына қойылатын сұрақтарды ұсынуға құқылы. Егер, судья ұсынылған сұрақтарды сарапшыға қоюға тыйым салса, оны сот негіздеуі қажет. Сот сараптамасын тағайындау туралы ұйғарымға **шағым не наразылық** келтірілуі мүмкін.

Сол сияқты азаматтық іс жүргізу заңымен көзделген өзге де жағдайларға назар аударылуы қажет:

1. Егер тараптар сараптамаға қатысудан бас тартса немесе оның жүргізілуіне кедергі келтірсе (сараптамаға келмесе, зерттеу үшін материалдар беруден бас тартса, сотқа объектілерді жеткізу мүмкін болмаса), ал мән-жайларға сәйкес, бұл тараптарсыз сараптаманы жүргізу мүмкін емес болса, сот қай тарап сараптамаға қатысудан жалтарып отырғандығын анықтап және оның іс үшін қаншалықты маңыздылығын белгілеген соң

сараптаманы тағайындауды мүмкін немесе мүмкін емес деп табады.

2. Азаматтық істер бойынша сараптама зерттеу мазмұнына, объектілерді сотқа жеткізу мүмкіндігіне қарай сотта немесе соттан тыс жерде жүргізіледі.
3. Сараптамалық зерттеу объектілерінің шынайлығына, жол берушілігіне сот кепіл етеді.
4. Іске қатысушылар сараптама жүргізілуіне қатыса алады, егер олардың қатысуы соттан тыс жерде өткізіліп, сарапшылардың жұмыстарына кедергі келтірмесе. Қатысушы тұлғаларға сараптамаға қатысуға тыйым салынбаса, олар сараптаманың орны мен уақыты туралы алдын-ала ескертіледі. Олардың белгіленген жерге келмеуі сараптаманың жүргізілуіне кедергі болмайды.
5. Егер сараптама соттан тыс жерде жүргізіліп және іске қатысушы тұлғалар келсе, сот приставының міндетті түрде қатысуын сот шешеді.
6. Сарапшының қорытындысы сот үшін міндетті емес, қорытындымен келіспеушілігін сот негіздеу қажет.

Азаматтық процесстегідей әкімшілік процессте де сот сараптамасының тағайындалуы мен жүргізілу тәртібі бірдей.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сараптама тағайындаудың негіздері.
2. Сараптаманы міндетті түрде тағайындау.
3. Қылмыстық іс бойынша бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында сараптама тағайындау.
4. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің соттағы ерекшеліктері

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.

6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №7

Сот сараптамасын жүргізудің әдістемелік негіздері 1сағат

1. Сот сараптама жүргізудің негіздері
2. Сот сараптама әдістемесінің сатылары
3. Сараптама қорытындысының нәтижесі

1. Құқық қорғау органдары мен сот органдары қызметкерлерінің сот сараптама өндірісінің әдістемелік негіздерін білуі – сот-сараптамалық қызметінің саласына арнайы ғылыми білімдерді тиімді тарту бойынша оның институционалды сот-сараптама қызметіне сәйкес келуін объективті бағалаудың міндетті белгісі.

Өз алдына сарапшылардың арнайы білімін қолдануы объектіні зерттеуге қатысты сараптамалық теория және тәжірибемен әзірленген жүйелік бағыт, ол азаматтық, қылмыстық және әкімшілік істерді дұрыс шешу үшін мүдделі. Аталған бағыт сараптамалық міндеттерді шешудің әдісінде өз көрінісін тапты және өзінің нысаны мен мазмұнына қарай сот сараптама теориясының сараптамалық зерттеудің әдістемесінде қалыптасқан.

Сараптамалық зерттеудің әдістемесі сот сараптама пәніне қатысты фактілі деректер мен объектілерді зерттеу мақсатына арналған әдістер мен техникалық құралдардың ғылыми-әзірленген нұсқаудың жүйесі. Біз қарастырып отырған жағдайда, жүйе дегеніміз сараптама процесінде интеллектуалды және техникалық әлеуетті қолданудың реттілігі мен мақсаттылығы.

2. Әдістеме өзінің мәні бойынша сараптама алдына қойылған міндеттерді шешуге бағытталған сарапшы әрекетінің алгоритмі болып табылады. Бұл жағдайда таным процесінің сатылылығын ескерген жөн, сол арқылы игерген білімнің негізінде зерттеу мақсатынан оның нәтижесіне көшуге болады.

Таным процесінің сатылылығы оның құрамында сатылардың бөлінуін білдіреді қажетті нәтижеге жетудің міндеттерін шешумен қамтамасыз етеді. Сараптамалық зерттеудің әдістемесін бағалауда келесі сатыларды бөліп көрсеткен жөн: дайындық, аналитикалық (объектілерді бөліп зерттеу),

синтездеу (объектілерді салыстырып зерттеу), нәтижелі (зерттеу нәтижелерін бағалау), қорытынды (нәтижелерді рәсімдеп бекіту).

Әрбір аталған саты өзінің мазмұнына сай және ондағы әдістемелік талаптардың орындалуы сараптамалық міндеттердің шешілуі мен дәлелдеу субъектілерінің сарапшы қорытындысының дұрыс бағалануының кепілі. Әр біреуіне жеке-жеке тоқталайық, сол арқылы сот сараптамалық зерттеудің негізі шешіледі.

Дайындық сатысы сарапшының іс материалдарымен танысудан басталады, бұл процестің барысында алғашқы деректер талданып, шешілуге жататын сұрақтары нақтыланады және сараптамалық зерттеудің әдістері мен ғылыми-техникалық құралдары таңдалады.

Сонымен, сараптама өндірісі тікелей сарапшымен жолдамалы хатты (қаулы, ұйғарым), іс материалдарының объектілері – заттай дәлелдемелерді алудан басталады.

Сот сараптамасын тағайындауға қатысты процесуалдық заңнаманың талаптары бұзылса, сарапшы үш күннен кешікпей сараптама тағайындаған тұлғаға хабарлайды.

Сарапшы объектінің әсіресе сыртқы көрінісіне аса назар аударуы керек, яғни объектіні алу, сақтау, буып-түю және жеткізу ережелерінің сақталуына және олардың жеткілігіне, зерттелу үшін жарамдылығына көңіл бөлуі қажет.

Егер сарапшыға қосымша материалдар қажет болса, мұндай материалдар сараптама тағайындаған органмен сұратылады. Аталған жағдайда сараптаманың мерзімі өтініш түскен, қосымша материалдар алған күннен немесе өтініштен бас тартқан күннен басталып тоқтатылады.

Өтінішті қанағаттандыру мүмкін болмағанда немесе одан бас тартқан жағдайда материалдар орындалмай қайтарылады.

Зерттеу үшін жіберілген алғашқы деректер толық, жеткілікті және жарамды болған кезде, сарапшы сараптаманың алдына қойылған сұрақтардың мәнін құқықтық және дұрыстығы жағынан анықтайды.

Бір уақытта сарапшының құзыреттілі мен материалды-техникалық базаның зерттеу үшін жарамдылығы тексеріледі.

Зерттеуге дейін сарапшы келесі жағдайларға сәйкес көзі жетсе:

- алдына қойылған сұрақтар сарапшының білімінің шеңберінен тыс;
- ұсынылған материалдар жарамсыз немесе қорытынды беру үшін жеткіліксіз, оларды толықтыру мүмкін емес;
- қойылған сұрақтарға ғылымның жағдайы мен сараптамалық тәжірбие жауап беруге мүмкіндігі жоқ, сарапшы қорытынды беру мүмкін еместігі туралы негізделген қорытынды беріп және оны сараптама тағайындаған тұлғаға жібереді.

Аналитикалық саты объектілерді бөліп зерттеуді білдіреді, олар әрбір объектіні жекешелендіру негізінде белгілі сатылардың болуымен түсіндіріледі. Мысалы, идентификациялық процесті нақтылау үшін диагностикалық және классификациялық міндеттерді шешу қажет, олар

объектілердің жалпы белгілерін тану процесінен ол мәліметтердің жалпы топтық тегін анықтайтын ақпараттарға көшеді.

Диагностикалық міндеттер объектілерді жеке зерттеу сатысында шешіледі және идентификациялық міндеттерді шешудің алғашқы сатысы болып табылады. Негізгі мақсаты объектілерді жекешелендіру үшін қажет белгілерді тану мен бөлу. Зерттеудің мақсаттарына жету сот-сараптамамен әзірленетін арнайы білімдердің жиынтығымен қамтамасыз етіледі. Олардың ішінде негізгі орынға тікелей зерттеу объектісінің сараптамалық жіктелу жүйесі жатады.

Арнайы әдебиеттерде із қалдырушы жүйе ретінде объектілердің жіктелуі әртүрлі негіздерге қатысты беріледі. Мысалы, аяқ-киім өзінің типіне қатысты модельді, тұрмыстық, спорттық, әскери және т.б. болып бөлінеді. Жасалу әдісіне қарай – фабрикалық, қолдан жасалу т.с.с. болып бөлінеді. Жасалу материалдарына, оның басатын бөлігінің қалыптасуына қатысты т.с.с. аяқ-киімдер жіктеледі. Әр бір жіктелу жүйесінің элементтеріне қатысты белгілердің қайталанбас белгілерінің жиынтығы жатыр. Сол арқылы объектінің типтік қатыстылығы анықталып, олардың бағалануы диагностикалық міндеттердің пәнін құрайды. Сот сарапшысы идентификациялық зерттеу әдістемесінің негізінде объектіні зерттеу кезінде сот сараптамасында қалыптасқан белгілердің жүйесіне сүйенеді, олардың жиынтығы екі топқа бөлінеді жалпы және жеке.

Диагностикалық зерттеудің негізінде алынған мәліметтер классификациялық міндеттерді шешу үшін – объектінің топтық белгісін анықтау үшін негіз болады. Аталған міндеттерді шешу кезінде объектінің сыртқы құрылысының морфологиялық белгілері бөлінеді және сол объектінің және оның көшірмесін салыстыру процесіне көшу үшін жеткілікті.

Жеке зерттеу келесі түрде жүзеге асырылады:

- объектілердің тұрақты құрамы мен белгілерін жүйелеу мен анықтау;
- объектілердің қайталанбас құрамы мен белгілерін жүйелеу мен анықтау;
- әр бір объектінің құрамы мен белгілерінің жеке жиынтығын анықтау.

Синтездік саты, оның мәні салыстырмалы зерттеуде жатыр және өзінің құрамына сараптамалық танымдағы объектілерді теңдестірудегі бірқатар сатыларды қарастырады, оларға:

- диагностикалық және классификациялық міндеттерді объектілерді идентификациялау үшін жарамдылық пәніне қатысты шешу кезіндегі ақпараттарды талдау мен бағалау;
- объектілердің жеке белгілерінің өзгертілуі мен тұрақтылығына қатысты салыстырмалы зерттеу мен бағалау;
- салыстыруға жататын объектілердің сәйкес келетін қайталанбас белгілерін анықтау;
- объектілердің қайталанбас және тұрақтылық белгілерінің кешенін анықтау;
- сәкес келмеуін түсіндіру.

Сарапшы зерттеу барысында бақылау, өлшеу, салыстыру әдістерін қолдана отырып өзінің назарын объектілердің сыртқы белгілеріне аударады. Салыстырып отырған объектілердің тепе-теңдігін анықтау үшін қажетті жиынтықтарды анықтау объекті белгілерін із-көшірмелеріне дұрыс аударған кезінде ешқандай қиыншылықтар туындамайды. Бірақ, сараптамалық тәжірбиеде аталған жағдай трасологиялық сараптама бойынша кездеседі. Мәселен, объектілердің атрибутық құрамын зерттеу қажеттілігі туындағанда, оның құрамы мен құрылымының белгілерін алу мен бағалау арқылы зерттеу және қажетті әдіснаманы қолдану жүзеге асырылады. Аталған жағдайда, визуалды бастама негізінде құрастырылған сараптамалық зерттеудің дәстүрлі әдістерін қолдану күтілген нәтижені бермейді, сондықтан ол зерттелетін объектінің микроқұрылымына енетін сараптамалық талдаудың өзге де әдістерін алуды мақсат етеді.

Қорытынды сатысы сарапшының жүргізген зерттеулеріне баға беруін қарастырады, яғни, сарапшының алдына қойылған сұрақтарға жауаптар арнайы құжат – сарапшының қорытындысы. Қорытынды және анықталған мән-жайлар бойынша негіздер, сол сияқты сарапшымен шешілмеген сұрақтар немесе сарапшымен жауап беруден бас тартылған сұрақтар қорытындының зерттеу бөлімінде көрсетіледі. Құжаттың қорытынды бөлімінде қорытынды логикалық және жүргізілген зерттеу және одан алынған нәтижелердің реттілігімен рәсімделеді.

3. Әр бір қойылған сұраққа мәні бойынша жауап беріледі немесе жауап беру мүмкін еместігі көрсетіледі. Нәтижелердің мазмұны қойылған міндеттерге (сұрақтарға) сәйкес болуы керек. Сарапшылардың қорытындылары оң кесімді және теріс, ықтималды оң және теріс болып бөлінеді.

Кесімді нәтиже – анықталған факті (мән-жай) бойынша ақиқатты қорытынды немесе оның жоқ болуы. Егер қойылған сұрақ бойынша кесімді нәтиже жасау мүмкін емес болса, зерттеудің нәтижелеріне сәйкес, сарапшы ықтималды қорытынды бере алады.

Альтернативті (ұқсас) нәтиже – аталған екі фактінің біреуі орын алған жағдайды айтамыз. Аталған жағдайда дұрысырақ шешімді іс бойынша бар дәлелдемелердің жиынтығын бағалай отырып, дәлелдеу субъектісі таңдайды. Тәжірбиеде шартты нәтиже деген ұғымдар кездеседі, олар белгілі бір жағдайлар орын алған кезде оң нәтиже береді.

Қорытынды нәтиже - сараптамалық зерттеудің нәтижелерін рәсімдеуді білдіреді. Сараптамалық тәжірбиеде мазмұнды сараптамалық зерттеулер өзінің орнын сараптамалық қорытындыларда таппайды және керсінше, сапасыз нәтижелер қағаз жүзінде дұрыс рәсімделіп, көзбояушылық туғызады. Егер бұрмалау фактісін дәлелдеу субъектілерімен сарапшының қорытындысын біліктілік деңгейде бағалау мүмкін болса, жүргізілген зерттеулердің нәтижелерінің толық еместігін, сол сияқты сарапшы қорытындысын рәсімдеудің әдістемелік қателіктерін барлық жағдайда түзеу мүмкін емес.

Сарапшы қорытындысын рәсімдеудің қателіктерін аталған құжатты рәсімдеу ережелерін нормативті реттеу арқылы түзету мүмкін. Сарапшы қорытындысының мазмұны мен нысаны ҚР ҚПК 251 б., 2 бөлімінде және сот сараптама өндірісінің Нұсқауында, сонымен қатар ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығының арнайы зерттеулерінде бекітілген (ҚР Әділет Министрлігінің 2002 жылғы 24 қазандағы N 158 бұйрығы) .

Сонымен қатар, жоғарыдағы жағдайларды талдай отырып, сот сараптама зерттеулерін жүргізуі әдістемесі сот сараптама нәтижелерін бағалаудың қажетті құрамдас бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, сараптамалық зерттеудің алуан-түрлі әдістемелік факторларын ескеру қажет, оларды тиімді жүзеге асыру кезінде туындайтын сұрақтарды шешу үшін сол мамандық мамандарының көмегіне жүгіну қажет.

Өзін – өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот сараптама жүргізудің негіздері
2. Сот сараптама әдістемесінің сатылары
3. Сараптама қорытындысының нәтижесі

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №8

Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны және бағалануы 1сағат

1. Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны
2. Сарапшы қорытындысының зерттеу бөлімі
3. Сараптама өткізудің уақыты мен орны

1. Қазақстан Республикасының «Сот-сараптамалық қызметі туралы» Заңының 1-ші бабына сәйкес, сарапшының қорытындысы – сот-сараптамалық зерттеудің реті мен нәтижелерін көрсететін заңға сәйкес рәсімделген құжат.

Сот өндірісінде сарапшының қорытындысы екі түрлі мәнге ие, біріншіден сот дәлелдемесінің түрі ретінде, екіншіден дәлелдеме көрсетілген процессуалды акті.

Сарапшының қорытындысы процессуалды акті ретінде рәсімделуі бірқатар процессуалды талаптарға ие. Сараптаманың қорытындысын рәсімдеу Қазақстан Республикасының «Сот-сараптамалық қызмет туралы» заңымен реттеледі. Қазақстан Республикасы Әділет Министірлігінің Сот сараптама орталығында мамандандырылған зерттеулер мен Сот сараптамасын жүргізу туралы нұсқауы Қазақстан Республикасы Әділет Министірлігінің 24 қазан 2002 ж. N 158 (өзгертулер мен толықтырулары бар) бұйрығымен және өзге де нормативті актілерімен бекітілген.

Сарапшының қорытындысы өзінің нысаны мен мазмұнына қарай өткізілетін сараптаманың процессуалды мәртебесін (алғашқы, қосымша, қайталама, комиссиялық, кешенді) білдіреді, сол сияқты оларды кіріспе, сипаттау және қорытынды бөлімдерге бөледі. Сонымен қатар, қосымша ретінде фототаблица, көшірме, сызбалар т.с.с. қорытындыға тіркеледі.

Қорытындының **кіріспе бөлімі** сараптамалық зерттеудің ұйымдастырушылық-басқарушылық аспектісін білдіреді. Мұнда келесі мәліметтер орын алады:

- сараптаманы тағайындаған орган мен тұлға;
- сараптаманы тағайындаудың негіздері (белгілі-бір іс бойынша қаулы немесе ұйғарым шығару);
- зерттеу объектілерінің тізімі (заттай дәлелдемелер, салыстырмалы зерттеу үшін үлгілер);
- объектілерді жеткізудің тәсілдері;
- сараптамаға қатысқан тұлғалар туралы мәліметтер (аты-жөні, процессуалдық жағдайы);
- сараптаманың алдына қойылатын сұрақтар.

Бірнеше сұрақтар қойылған кезде, сарапшы ол сұрақтарды зерттеудің тәртібіне ыңғайлы ретте бірақ, мазмұнын жоғалтпайтындай топтастыра алады. Егер, сарапшыға қойылатын сұрақтар қаулыда немесе ұйғарымдарда нұсқауларға сәйкес құрастырылмаса, бірақ оның мазмұны сарапшыға

түсінікті болса, сарапшы оның алғашқы мазмұның өзінің арнайы білімдеріне сәйкес қалай ұғынатынын мәлімдеуі қажет.

Фактілер құқықтық бағалауды қажет ететін жағдайларда, ескертпе ретінде сарапшы мұндай сұрақтарға жауап беру мүмкін еместігін түсіндіреді: қаулыда сұрақтар көрсетілгеннен кейін, сараптаманы тағайындаған органмен келісе отырып және заңнамаларды басшылыққа ала отырып, өз бастамасымен істің мәнін шешуге бағытталған сұрақтар қоя алады:

- ақысын төлеуге қатысты азаматтық іс бойынша сараптаманы тоқтата тұру;
- қосымша материалдар қажет ету туралы сарапшының сұранысы (арыздың берілген күні, оған алынған жауап, оны қарастырудың нәтижелері);
- сарапшы туралы мәліметтер (сарапшылар): аты-жөні, білімі, ғылыми дәрежесі, сараптамалық мамандығы, еңбек стажы;
- сарапшыны жалған жауап бергені үшін қылмытық жауапкершілікке тартылуы туралы мәлімет (арнайы зерттеулер жүргізілгенде аталған тармақша орын алмайды).

Қосымша, қайталама, комиссиялық, кешенді сараптама жүргізілгенде, сарапшы қорытындысының кіріспе бөлімінде, жоғарыда аталған жағдайлардан басқа, ерекше түрде сараптаманың түрі көрсетіледі, алғашқы сараптама туралы мәліметтер көзделеді, алғашқы сараптама қорытындысының күні мен номері, сол сарапшының аты-жөні, сараптама органының аталуы, фактілі мәліметтері мен нәтижелері, сол сияқты жаңадан сараптама тағайындалудың негіздері.

2. Қорытындының зерттеу бөлімінде барлық зерттеу процесі мен оның нәтижелері, анықталған фактілердің ғылыми негізделуі көрсетіледі, атап айтсақ:

- сыртқы қарау: сараптамалық зерттеуге жататын объектілердің күйі сипатталады;
- сараптамалық қараудың, эксперимент жүргізудің мақсаты мен жағдайлары мен нәтижелері көрсетіледі, салыстырмалы зерттеу үшін үлгілер алынады;
- сараптамалық зерттеу кезінде қолданылған әдістердің тізімі, оларды қолданудың техникалық жағдайы, алынған нәтижелер;
- қойылған сұрақтарға жауап беру үшін сарапшымен қолданылатын анықтамалық-нормативті материалдарға сілтеме, зерттеу кезінде қолданылған арнайы әдебиттер, сол сияқты қолданылған иллюстрацияларға сілтеме;
- тергеу әрекеттерінің нәтижелері (жауап алу, қарау, эксперимент) егер олардың қорытынды беру кезінде маңызы болса;
- жеке зерттеу мен олардан алынған нәтижелерін бағалау.

Егер, сарапшының алдына қойылған сұрақтарға жауап берілмесе, зерттеу бөлімінде оның себептері көрсетіледі.

Зерттеу бөлімі сараптамалық білімі жоқ адамдарға түсінікті тілде жазылады, яғни аталған бөлімде қолданылатын терминдерге қосымша түсініктеме беріп талқылау қажет емес.

Сарапшымен қолданылған әдістемелерді толығымен бағалау мүмкін болғанда, қажет жағдайда, алынған нәтижелердің дұрыстығын тексеру мүмкін болған сәтте ғана зерттеу әдіснамасын қолдануы суреттеледі. **Синтездеу бөлімі** барлық жасалған зерттеудің нәтижесін білдіреді және жеке бөлім ретінде орын алады, егер:

- біршама объектілерді зерттеу қажет болса;
- күрделі объектілерді зерттеу;
- кешенді әдістерді қолдану қажет болса;
- кешенді және комиссиялық сараптамалар жүргізген жағдайда.

Қорытынды бөлімінде сараптаманың алдына қойылған сұрақтарға жауап беріледі. Нәтижелер әдеби тілдің нормаларына сәйкес қарастырылады (әр түрлі талқылануға жатпайды).

Сараптаманың қорытындысы сараптама жүргізген сарапшының қолымен куәландырылады, егер комиссиялық сарапшылармен жасалса, әр бір комиссия мүшесімен қол қойылады. Қорытындыға қойылған қолдар мекеменің мөрімен бекітіледі.

Қорытынды бере алмау мүмкіндігі туралы хабарлама процессуалды құжат ретінде 3 бөлімнен тұрады: кіріспе, негіздемеден және қорытындыдан тұрады. Кіріспе бөлімінде қорытынды бөліміндегі мәліметтер жазылады. Ал қорытынды бөлімінде әр бір қойылған сұрақтарға жауап беру мүмкін еместігі туралы хабарлама жазылады. Сарапшының қорытындысы сотта жарияланады және қазіргі кездегі техникаларды қолдану арқылы көрсетеді (аудио, бейне жазбалар, сызба, кестелер). Қорытындыны хабарлағаннан кейін, процестің қатысушылары сарапшыға қорытынды бойынша сұрақтар қоя алады.

Сарапшыдан жауап алу тек сарапшының қорытындысы жарияланғаннан кейін жүргізіледі және жүргізілген зерттеудің шегінде ғана сұрақтар қойылады.

Сот өндірісінде сарапшы қорытындысының орны ерекше, сондықтан оның жағдайларына дәлелдеменің қайнар көзі ретінде бағалауына жеткілікті түрде назар аудару қажет.

Ең алдымен қорытындыны бағалауды келесі жағдайларды ескеруі қажет: сарапшының қорытындысы дәлелдеме ретінде дәлелдеу субъектілері үшін міндетті емес, **қорытындымен келіспеу негізделген болуы керек.**

Сараптама қорытындысын дәлелдеме ретінде бағалаудың жалпы ережелерімен қатар, ғылыми негізделуі бар жағдайлар ерекше бағалауды қажет етеді.

Аталған жағдайда, қорытынды бойынша сұрақтар туындаса маманнан немесе тікелей сарапшыдан жауап алу жағдайы көзделген. Тергеу немесе сот талқылауында сарапшының қорытындысын бағалау өз құрамына оның қатыстылығын, шынайлығын, жол берушілігін және дәлелдемелік мәнін анықтауды енгізеді.

Тәжірбиеде сарапшы қорытындысының қатыстылығы туралы жағдай ешқандай қиындықтар тудырмайды, өйткені мұндай құжаттың пайда болуына арнайы ғылыми білімді тарту процедурасымен негізделеді.

Сарапшы қорытындысы жол берушілік критерилерін бағалау өз алдына сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің заңға сәйкес талаптарының сақталуын тексеруге бағытталған. Ол өз алдына келесі сұрақтарды шешуге бағытталған:

- сараптаманы тағайындау мен жүргізілуінің заңдылығы туралы;
- сот сараптамасын тағайындау мен жүргізу кезінде процеске қатысушылардың құқықтарының сақталуы туралы;
- сот мәжілісінде сарапшыға сұрақтар қойылу процедурасының сақталуы туралы;
- сарапшының өкілеттігінің болуы мен оның шектен шығып кетпеу мәселесі туралы;
- сараптамалық зерттеу кезінде қолданылатын әдіс-тәсілдерінің заң талаптарына сәйкес келуі туралы;
- сарапшы қорытындысының дұрыс рәсімделуі туралы;
- сарапшы қорытындысының реквизиттері мен сараптамаға қатысты өзге де құжаттардың дұрыс болуы туралы;
- сарапшыдан бас тарту негіздерінің жоқ болуы туралы шешіледі.

Сарапшының нәтижелерін бағалай отырып, сот не тергеуші сарапшының қандай материалдарды қолданғаны туралы олардың шынайлығын, іске қатыстылығын, зерттеуге жіберілген материалдардың жеткіліктілігіне, салыстырмалы зерттеу үшін үлгілердің дұрыс алынуына назар аудару қажет. Объектілердің жеткіліксіз болуы – сарапшының қателіктеріне әкеп соғады.

Сонымен қатар, сарапшы қорытындысы – дәлелдемеге айналғаннан бұрын, оны бағалап отырған адамның ішкі сенім-нанымына сәйкес бағалануы керек. Дәлелдемелер заңсыз жолмен алынса, олардың заңды күші болмайды және олар айыптаудың негізіне алынбайды, сол сияқты кез-келген мән-жайларды дәлелдеу үшін пайдаланылмайды. Бұл жағдай сарапшының қорытындысына да сәйкес.

Жоғарда көзделген заң талаптары – дәлелдемелерді бағалаудағы сот пен тергеушінің ішкі сенім-нанымын қалыптастырудың белгілі-бір жағы. Оны бағалаудың **құқықтық негізі** деп атауға болады.

Сарапшының қорытындысын бағалау кезінде – оның процессуалдық, ұйымдастырушылық, әдістемелік, логикалық т.с.с. жағдайларының маңызы зор. Олар тергеуші мен сотқа сарапшының алдына қойылған сұрақтар, оларды шешу үшін қолданылатын арнайы білімнің, сол сияқты сарапшы қорытындысының қатыстылығын, жол берушілігі мен негізділігі туралы сұрақтарды шешу үшін оның мәнін түсінуге жол береді.

Мәселен, сот сараптамасының процессуалды-ұйымдастырушылық қорытындыда орын алатын және бағаланатын элементтеріне жатады:

3. Сараптаманы өткізудің уақыты

Аталған элементтің маңызы тек сараптама жүргізудің мерзімін анықтау үшін ғана емес, сол сияқты сараптама қылмыстық іс қозғалғанға дейін ба немесе кейін жүргізілді ма деген сұрақтарды шешу үшін де қажет. Бірінші жағдайда сараптаманы қылмыстық іс қозғағанға дейін тағайындаудың негіздерін анықтау және соған сәйкес қатысушылардың құқықтарын сақтау мәселелеріне бағалау.

Сараптаманы жүргізудің орны

Заң бойынша сот сараптамасы сараптамалық мекемелерде, сол сияқты сараптама органынан тыс жерлерде жүргізіледі. Аталған жағдай сарапшының қорытындысын бағалағанда ескерілуі керек, өйткені заң бойынша, сараптаманы тағайындау туралы қаулыны ұсынған кезде сарапшының құқықтары мен міндеттері және жауапкершілігі түсіндіріледі (Сот сараптама органынан тыс жерде жүргізілсе).

Сарапшы туралы мағлұмат – (аты-жөні, білімі, мамандығы бойынша жұмыс стажы, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, лауазымы).

Көрсетілген элементтермен танысу сарапшының құзыреттілігі туралы деректерді бағалауға мүмкіндік береді, яғни оның арнайы білімінің бар жоғын анықтауға бағытталған. Аталған сұрақтар сараптаманы тағайындау кезінен басталады, бірақ оны талқылаудан тергеуші мен сотты сарапшының қорытындысын алған соң босатады. Сарапшының кәсіби құзыреттілігін бағалау тек олардың анкеталық деректерін танысумен шектелмейді, сол сияқты сараптамамен анықталған мән-жайларды тереңірек зерттеумен, сарапшының зерттеу кезінде қолданылған әдістерін, алынған нәтижелердің негізділігін де анықтаумен айналысады.

Сараптаманы тағайындау негіздері.

Аталған элемент тергеушімен және сотпен сараптаманы тағайындау үшін негіздерді бағалауды қарастырады, олар шартты түрде заңды және фактілі түрлерге бөлінеді. Сараптаманы тағайындау туралы қаулы (ұйғарым) сараптама тағайындаудың процессуалды негізі болып табылады. Аталған құжаттың мазмұны қорытындыда өз көрінісін табу керек, атап айтсақ сараптаманы тағайындаған тұлға, сараптамаға қойылған сұрақтар мен материалдар т.с.с.

Сараптама тағайындаудың фактілі негізі сот пен тергеу алдында туындайтын және арнайы білімнің қолдануы мен сарапшыға қойылатын сұрақтар болып табылады.

Сарапшыға оның құқықтары мен міндеттерін түсіндіру және жалған жауап бергені үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылуы туралы хабарлау, сол сияқты осы мәліметтер туралы хабар алғандығын сарапшы өзінің қолымен куәландырады. Аталған компонент тергеушімен және сотпен тексеріледі, өйткені сарапшы қорытындысының негізгі құрылымына жатады.

Сарапшыға қойылатын сұрақтар.

Аталған компонентпен тергеуші және соттың танысуы арқылы сарапшы қорытындыда барлық сұрақтарды көрсетті ме, ол сұрақтарды дұрыс түсінді

ме, оларға жауап берді ме, қорытындыда құқықтық мазмұндағы сұрақтарға сарапшы жауап беруі туралы жағдайлар бар ма деген сұрақтарды анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотымен жүргізілген талдауында сараптаманың алдына мәселелерді қойған кезде, сұрақтарды қоюдың нысандары дұрыс сақталмағаны туралы мысалдар өте көп⁶.

Сараптама жүргізілген кезде кім қатысты және ол қандай түсіндірме берді.

Аталған шартты бағалау ең алдымен сараптамаға шақырылған тұлғаның қатысуы, онымен берілетін жауаптардың және оны сарапшының түсіну негізділігін бағалауда жатыр.

Сонымен, тергеуші, сот сарапшы қорытындысының процессуалды-ұйымдастырушылық элементін бағалаудың маңызы өте зор, ол сот-сараптамалық қызметтің заңдылық қағидасын жүзеге асыруды тексеруін қамтиды.

Сарапшының қорытындысын бағалаған кезде, сол сияқты сараптама жүргізу процесінің жан-жақтылығын, толықтылығын және объективтілігін бағалауда орын алады.

Мұндай бағалау сот және тергеушімен сараптамалық зерттеудің фактілі және әдістемелік жағын талдау кезінде орын алады және өз құрамына келесі сұрақтарды енгізеді:

- сарапшымен қандай сұрақтар шешілді;
- қылмыстық істің қандай материалдарын сарапшы қолданды;
- қандай объектілер зерттелген;
- қандай зерттеулер жүргізілді және қандай білімдердің негізінде;
- қойылған сұрақтар негізді ме;
- барлық немесе ішінара сұрақтарға жауап беруден бас тарту негізді ме;
- қолданылған әдістер негізді ме және олардың сапасы қаншалықты.

Аталған әрбір міндет сараптамалық зерттеудің сатысын көздейді, сондықтан ол сарапшы қорытындысының құрылымында бекітілуі тиіс, ол өз алдына кіріспе, зерттеу және қорытынды бөлімдерінен тұрады.

Мәселен, **қорытындының кіріспесінде** сот пен тергеушіге сараптамаға жіберілген материалдардың толықтығы мен шынайлығына назар аудару керек. Материалдардың шынайлығы ол материалдардың ақиқаттылығын, объектілердің алынуы мен бекітілуі заң талаптарына сәйкес келуін, салыстырмалы зерттеу үшін үлгілердің дұрыс алынуын білдіреді.

Қорытындының зерттеу бөлімінде сараптамалық зерттеудің жүргізілу реті мен нәтижелері жазылады. Тергеуші мен соттың мақсаты сарапшы қорытындысының шынайлығы мен негізділігін жүргізілген сараптамалық зерттеуді талдау негізінде тексеру.

---

⁶ Обобщение судебной практики по оценке экспертных заключений и по производству экспертизы в судах / Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан. - Алматы, 2004, №8. С.37-38

Сараптамалық зерттеудің толықтығы сараптамаға жіберілген материалдарды зерттеу мен сараптамаға қойылған сұрақтарға толығымен жауап беруді білдіреді.

Сонымен қатар, зерттеудің толықтығы алуан-түрлі зерттеу әдістерін қолдануда жатыр.

Сарапшымен қолданылған әдістеменің ғылыми негізділігі мен сапасын тексеру – сот пен тергеушінің әдістемелік жақтарын тексерудің негізгі құрылымы. Әдістеме ғылыми негізделген, ресми апробацияланған және бекітілген болу керек. Сарапшы толығымен зерттеуді жүргізіп, фактілерді дұрыс анықтау үшін қажетті нәтижелер жасап, олар сарапшымен дұрыс түсіндірілмеуі мүмкін, сондықтан мұндай қорытындылар негізсіз болып табылады.

Сарапшы қорытындысының зерттеу бөлімінің фактілі және әдістемелік жағын зерттеу кезінде сот пен тергеуші келесі мән-жайларды анықтау қажет:

- сарапшы қандай объектілерді анықтады және қандай әдістерді қолданды;
- олардың сипаттамасы қорытындымен сәйкес па;
- сараптамалық зерттеудің әдістемесі дұрыс таңдалды ма;
- олар қорытындыда толығымен сипатталған ба, сарапшы қолданылған әсітер мен әдістемеге қатысты пайдаланған ғылыми және әдістемелік әдебиеттердің тізімін көрсетті ме;
- қолданылған әдістеме қойылған міндеттерді шешуге бағытталған ба;
- қолданылған техникалық құралдар мен әдістер сипатталған ба;
- жүргізілген зерттеу арнайы білімнің даму деңгейіне және тағайындалған сараптаманың түріне сәйкес пе.

Зерттеу нәтижелерін бағалау, соның негізінде нәтижелерді түйіндеу оларды негіздеу тек сараптама қорытындысының қорытынды бөлімімен танысқан соң жүзеге асырылады. Мұндай баға беру – тергеумен және сотпен сарапшы нәтижесінің нақты деректерді талдаудың негізінде мүмкін. Нәтижелердің негізділігін тексеру үшін әр бір сарапшымен жасалған зерттеулердің нәтижелерін бағалау қажет.

Сонымен қатар, сараптаманың қорытындысын бағалау барысында, тек сараптамалық зерттеу ретін бағалаумен қатар оған қосымша болатын суретсипатты (иллюстрация) материалдарды талдау қажет.

Суретсипат материалдарына үлгілер, фотосуреттер, сызбалар сарапшының материалдарын бекітетін өзге де материалдар жатады. Сонымен, заңмен көзделген жағдай тергеуші мен сотқа сараптамалық қорытындының жүйелі түрде кіріспе, сипаттау және қорытынды бөлімдерін талдап бағалауға және оның нәтижелерін дәлелдеме ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны
2. Сарапшы қорытындысының зерттеу бөлімі
3. Қорытынды бере алмау мүмкіндігі туралы хабарлама

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №9

Құжаттардың сот сараптамасы 1сағат

1. Жазу мен қолтаңбаларды сот сарапшылық зерттеу
2. Құжаттарды сот техникалық зерттеу
3. Сот автортану зерттеуі

Құжаттардың сот сараптамасының тегі үшке бөлінеді: сот-қолжазба сараптамасы, құжаттардың сот-техникалық сараптамасы, сот-авторлық сараптамасы.

1 Сот-қолжазбалық сараптама

Объектілері. Сот-қолжазбалық сараптамасының объектілері – әріптік-сандық жазбалары, қол таңбалар, қолмен жазылған әр түрлі түртінділер (символ). Аталған объектілер бірнеше түрге бөлінеді: әр түрлі жастағы (қарт адамдар, жасөспірімдер), сауатсыз және психикалық ауруға шалдыққан адамдармен, әр түрлі жағдайларда жазылған жазбалар (қолтаңбалар).

Объектілерге сәйкес сараптамалық әдістемелер жасалды: мысалы, сауатсыз, есірткі заттарымен, алкогольді мастық күйдегі қолжазбаларды (қолтаңбалар) зерттеу әдістемесі (әріптік түрде) т.с.с.

Пәні. Сот-қолжазбалық сараптаманың пәні азаматтық, қылмыстық және әкімшілік өндірістегі фактілер (мән-жайлар) және олар сот-қолжазба саласындағы арнайы білім негізінде анықталады.

Міндеттері. Сот-қолжазбалық сараптаманың міндеттері диагностикалық, ситуациялық, классификациялық және идентификациялық болып бөлінеді.

Диагностикалық және ситуациялық міндеттер белгілі-бір факторлардың қолжазбаға әсер етуін және қандай жағдайда қолжазба орындалғанын анықтайды (мас күйінде, отырып немесе тұрып жазғандығын, басқа тұлғаның қолжазбасына ұқсас етіп жазуы, стресс жағдайында т.с.с.). Аталған міндеттер сарапшының алдына жеке мақсат ретінде қойылып, бірақ қолжазбаны орындаған тұлғаны теңдестіру міндетімен қатар қосымша шешілуі мүмкін. Аталған міндеттерді шешу кезінде келесі сұрақтар қойылады:

- зерттеліп жатқан қолжазба әдейі өзгертіліп жазылған жоқ па ?
- зерттеліп жатқан қолжазба белгілі-бір тұлғаның қолжазбасына ұқсас етіп жазылған жоқ па ?
- зерттеліп жатқан қолжазбаны тұлға қандай қалыпта орындады ?
- зерттеліп жатқан қолжазба қандай да бір әдеттегідей емес күйде орындалды ма ?

Сот-қолжазбалық сараптамасына диагностикалық-ситуациялық өзге де сұрақтар қойылуы мүмкін, мәселен:

- «...» сөздер мен «...» сандар алғашқы құжатқа басқа тұлғамен қосымша жазылған жоқ па ?
- «...» сөздер мен «...» сандар алғашқы құжатқа басқа тұлғамен белгілі-бір факторлардың әсерімен қосымша жазылған жоқ па ?

Классификациялық міндеттер қолжазбаны жазған адамның жынысын, жасын, қолжазбаның ортақ белгілерін анықтауға бағытталған. Аталған міндеттерді шешу үшін келесі сұрақтар қойылады:

- зерттеліп жатқан қолжазба әйел не ер адаммен жазылған ба?
- зерттеліп жатқан қолжазбаны жазған адамның жасы ?
- қолжазба авторының білім деңгейі қандай ?
- қолжазба авторының жазу-қимылының дағдылары ?
- қолжазба оң не сол қолымен жазылды ма (қолы) ? т.с.с.

Теңдестіру (идентификациялық) міндеттері – белгілі-бір қолжазбаны орындаған адамның жазбаларының (сандық, әріптік) және оның жеке үзінділерінің жеке теңдестіруінің бар жоғын сол сияқты, жазбаларды олардың жеке үзінділері, қолтаңбаларды бір немесе бірнеше адам жазған жазбағандығын анықтайды.

Теңдестіру (идентификациялық) міндеттерінің шеңберінде келесі сұрақтар шешіледі:

- зерттеліп отырған құжат Н., П., немесе басқа тұлғалармен жазылған ба (құжаттың атауы, нақты жазулар, олардың құжатта орналасу реті);

- зерттеліп отырған құжатта Н., П., немесе басқа тұлғалармен сандық жазбалар жазылған ба (құжаттың атауы, нақты жазулар, олардың құжатта орналасу реті);
- зерттеліп отырған құжатта Н., П., немесе басқа тұлғалармен қолтаңбалар қойылған ба (қай тармақта, графада қолтаңба жазылған);
- бір немесе бірнеше тұлғалармен бірнеше құжаттарда немесе бір құжатта мәтіннің бір бөлігі олардың қолжазбалары (қолтаңбалар) орындалған ба (мысалы, кімнің атынан..., №.. бұйрықта көрсетілген т.с.с.).

Материалдарды рәсімдеуге дайындау:

Сот-қолжазба сараптамасына жіберілетін материалдар:

- 1) зерттелетін объектілер: құжаттар – заттай дәлелдемелер (қолжазбалық мәтіндер, олардың үзінділері, қолтаңбалары, өзгеше жағдайларда жазылған сандық жазбалар, символдар);
- 2) салыстырмалы материалдар.

Сараптама тағайындаудың алдында тергеуші, сот құжаттарды нақты қарап шығуы керек. Қараудың нәтижесі зерттеудің нақты объектісін анықтауға (қолтаңба немесе қолжазба), қолжазбадағы (қолтаңба) жазбалардың ерекшеліктерін, белгілердің тұрақты деңгейін, қолжазбаның салыстырмалы үлгілерінің санын және сарапшы алдына қойылатын сұрақтардың дұрыстығын белгілеуге мүмкіндік береді. Жеке жағдайларда сараптаманы тағайындау туралы қаулыда сараптаманың пәніне қатысты мән-жайлар болуы қажет (құжатты, үлгіні орындаған жағдай, құжатты орындаған адамның құжатты орындаған кездегі денсаулығы) т.с.с.

Сот-қолжазба сараптамасын тағайындағанда сот, тергеуші зерттеуге жататын тікелей объектіні көрсетуі керек: толық мәтін немесе олардың үзінділері, сандық жазбалар, қолтаңбалар, символдар. Егер, сараптама реквизиттері жоқ қолжазбаларға қатысты тағайындалса, оның басты және қорытынды сөздері және олардың мөлшері жазылады (беттің саны т.с.с.). Сот сараптамасын тағайындау туралы қаулыдағы қолжазбаның үзіндісін зерттеу кезінде оның мәтіндегі сөздік мазмұны мен орналасу орны көрсетіледі. Егер сараптамаға қаулыдағы (ұйғарым) қолтаңбаны зерттеу жатса, онда кімнің атынан құжат орындалғандығы, оның құжатта орналасу жері (жолы, графасы) көрсетіледі.

Егер, зерттеу объектісі қолтаңба болып табылса және бұл құжатты орындаған тұлғаны анықтау қажет болса, онда сарапшыға сұрақ қояр алдында онда аталған қолтаңба кімнің атынан жасалған, оның аты-жөні т.с.с. көрсетілуі керек.

Тергеуші, сот сараптаманы тағайындаған соң сарапшыға зерттелуге жататын объектіні (мәтін, қолжазба мен қолтаңбаның үзінділері) ұсынуы керек. Сараптамаға зерттелуге жататын құжаттардың түпнұсқасы берілуі керек. Аталған талаптар көшірмелер арқылы қолжазбалардың өзгеруіне қандай жағдайлар әсер еткендігін анықтау үшін керек (кейбір кезде анықтау мүмкін емес).

Сот-қолжазба сараптамасына зерттелуге жататын материалдардан басқа салыстырмалы материалдар да ұсынылады. Сот-қолжазба сараптамасының міндеттерін шешу үшін салыстырмалық үлгінің үш түрі ұсынылады: *еркін, эксперименталды және шартты-ерікті үлгілер*.

Қолжазбаның *ерікті үлгілері* – субъектінің іске қатысты емес қолжазбаларын айтамыз. Ерікті үлгілерде субъектінің жазба-қозғалу дағдыларының қалыптасуына қатысты қолжазбаны әдейі өзгерту фактісі орын алуы мүмкін емес. Ерікті үлгілерге қызметтік жазбалар, өмірбаяны, арыз, жеке хаттар, дәріс т.с.с. жазбалар жатады.

Ерікті үлгілерге қойылатын талаптарға қолжазба сарптама жүргізіліп жатқан адамға қатысты болуы керек. Ол үшін сот немесе тергеуші жиналған құжаттарды оларды орындаған адамдарға ұсынудан бастайды. Нәтижелерін екі куәнің қатысуымен хаттамада тіркейді (ҚР ҚПК 223 б). Әрбір үлгі сол үлгіні орындаған адамның қолымен куәландырылады, мысалы: «Мәтін менімен орындалды. Қолтаңбасы...»

Егер қандай да бір мән-жайларға қатысты ерікті үлгі ретіндегі қолжазбаны (қолтаңба) орындаған субъектіге ұсыну мүмкін болмаса, олар сол субъект қызмет жасайтын немесе оның әріптестеріне, туыс-тумаларына ұсынылады және олардың аталған қолжазбамен танысқандығы туралы сараптаманы тағайындау туралы қаулыда бекітіледі.

Қолжазбаның үлгісі шынайлығы жағынан күдік тудыратын болса, оны сараптамаға ұсынудың қажеттілігі жоқ.

Сараптамаға ерікті салыстырмалы үлгілерді ұсыну үшін, оның зерттеліп отырған құжатпен сәйкес болуы ұсыныс ретінде қарастырылады. Тергеушілер, соттар және сарапшылар үшін сәйкес болу шеңбері Әдістемеде көрсетілген⁷, атап айтсақ:

жазуы және тілі бойынша – ерікті салыстырмалы үлгілер зерттеліп отырған құжаттың тілінде болуы керек;

жазылу уақыты бойынша – ерікті салыстырмалы үлгілер зерттеліп отырған құжаттың жазылу уақытының арасы алшақ болмау керек (аталған шеңберлер сақталмаса, сараптаманы өткізу, өткізбеуді сарапшы шешеді);

мақсаты мен мазмұны бойынша – жазылған стилінің ұқсас болуы. Мәселен зерттеліп жатқан құжат қызметтік жазба болса, онымен салыстырылатын үлгіде ұқсас стильде жазылу керек.

Қолжазбалардың аталған шеңберлері нақты тұлғада әр түрлі белгілеріне қатысты сипатталады:

қолжазбаның материалдары бойынша - үлгілер зерттеліп отырған құжаттың жазылған құралымен, мүмкіндік болса сондай парақта жазылуы керек. Жазу құралының және қолданылған материалдар қолжазбаның өзгеруіне елеулі әсер етеді. Соның нәтижесінен сарапшыға қолжазбаны орындаған тұлғаны анықтау бойынша қиындықтар туғызады. Әсіресе қолжазбаның өзгеруі жазған құралға қатысты, мәселен, сіріңке немесе плакаттық қаламұш арқылы жазу кезінде байқалады:

⁷Пособие для следователей, судей, экспертов.-М., Юридическая литература, 1988г., с.38-40

орындау шартына қатысты - егер зерттеліп отырған құжат әдеттегідей емес орындалса (тұрып немесе жылжып бара жатқан көлікте), онда ерікті салыстырмалы үлгілер ұқсас жағдайда жасалуы керек;

орындаушының күйі бойынша – егер қолжазба автормен әдеттегідей жан-күйде орындалмаса (ауырып немесе мас күйінде), онда ерікті салыстырмалы үлгілер ұқсас жағдайда жасалуы керек.

Тұлғаның әдеттегідей емес жан-күйі (ауыру, мас күйі, қолының сынуы т.с.с.) барлық жағдайда қолжазбаның өзгеруіне әкеп соғады. Егер ерікті салыстырмалы үлгілер қажетті талаптарға сәйкес алынбаса, онда ол сараптаманы жүргізуге мүмкіндік бермейді.

Жазбаның мәтіні бойынша – жазу жылдамдығының елеулі өсуінің немесе азаюының әсерінен тұлға жазудың жаңа түріне көше алады (жазба құрылымының күрт өзгеруі орын алуы мүмкін).

Жазу тәсілі бойынша – егер зерттеліп отырған жазба қандай да бір қаріп (мысалы сызбалық) немесе сол қолымен жазылса (оң қолымен әдетте жазса), онда соған ұқсас бос салыстырмалы үлгілерді табуға тырысу керек.

Қолжазбаны сол қолымен жазуын тексеру үшін бос салыстырмалы үлгілерді алу кезінде жазба тура сол қолымен орындалуы керек. Мұндай жағдайда ерікті салыстырмалы үлгілер жалпы талаптарға сәйкес алынады.

Ерікті үлгілерді қажетті көлемде алу, сол зерттеліп отырған қолжазбаның барлық белгілері мен сипаттарын салыстыру үшін жеткілікті болуын айтамыз. Үлгілерді алу санына қатысты біркелкі талаптар жоқ, әдетте ол үлгілер 5-6 беттен кем болмауы керек (жеке ісінің материалдары, арыздар, хаттар т.с.с.).

Кейбір кезде зерттеліп отырған жазбаның қысқа болуына қатысты үлгілер көп болуы керек.

Қолжазбаның эксперименталды үлгілері – бұл қолжазбалар қылмыстық, азаматтық немесе әкімшілік істер бойынша тергеуші немесе сотпен тағайындаған сараптамалар үшін жіберіледі. Эксперименталды үлгілер, бос үлгілер сияқты жасалатын талаптарға сәйкес болу керек.

Эксперименталды үлгілердің кемшілігі ретінде қолжазбаны орындайтын тұлғадан үлгі алған кезде, оның қолжазбаны (қолтаңбаны) әдейі өзгертіп жазуын айтуға болады.

Эксперименталды үлгілер салыстыру кезінде қажетті материалдардың бірі болып табылады. Мұндай үлгілерді алудың бірнеше түрлері бар:

- тергеушінің (сот) бақылауымен жазылатын қолжазба;
- қолжазбаны ерікті түрде өз бетімен жазу;
- тергеушінің жазған мәтінін көшіріп жазу арқылы эксперименталды үлгілер алу (зерттелуге жататын құжатты көшіріп жазуға мүмкіндік бермеу, өйткені ондай жазбаны әдейі көшіріп ұқсастырып жазу орын алады).

Сезіктіден эксперименталды үлгілерді алуының бірнеше сатыдан тұруы аталған тұлғадан қолжазбаларды толық және жан-жақты тексеруін қамтамасыз етеді.

Эксперименталды үлгілердің саны 10-12 беттен кем болмау керек және қажет жағдайларда одан да көп алынуы мүмкін:

- егер құжатты жасау мен сараптаманы тағайындаудың арасындағы уақыт ұзақ болса;
- егер тергеушіде (сотта) немесе сарапшыда зерттеліп отырған қолжазба әдейі өзгертіліп немесе әдетсіз жағдайда жазылғандығы туралы күмән туса;
- егер зерттеліп отырған қолжазба қысқа жазылып, онда кездесетін белгілердің қолжазбада кездеспесе;

Мұндай кезде мақсаты және жағдайлары бойынша қолжазбалардың көп және алуан-түрлі болуы, олардың ұқсас белгілерінің жиі кездесуіне және тұрақтылығын анықтауға, сол сияқты салыстырмалы зерттеуді толық және жан-жақты талдауға, олардың нәтижелеріне дұрыс баға беруге мүмкіндік береді.

Қолжазбаның шартты-ерікті үлгілері – ол қылмыстық іс қозғалғаннан кейін орындалған құжаттағы қолжазбалар. Оларға: іс бойынша материалдар (түсініктеме, наразылық, жауап алынатын адамның жауап алу хаттамасы). Мұндай жағдайларда сарапшыға ерікті үлгілерді алу мүмкін еместігі туралы хабарландырылады. Сараптамалық зерттеуді жүргізу аталған жағдайларда қиындыққа ұшырайды, ал кейде қолжазбаның теңдестіру (идентификациялық) белгілері жеткілікті болса, сарапшының алдына қойылған сұрақтар шешіледі.

Қолтаңбалық сараптаманы тағайындау кезінде салыстырмалық материалдарды дайындаудың ерекшеліктері. Құжаттағы қолтаңбалар – қолжазбалармен салыстырғанда сот-қолжазбалық сараптаманың ең жиі кездесетін объектісі. Өз аты-жөнін жиі жаза бергендіктен жазу-қимыл дағдылары қолтаңбада тезірек қалыптасады. Әр түрлі факторлардың әсер етуінен тұлғада әр түрлі құжаттарға қол қою кезінде әр түрлі қолтаңбасы қойылады.

Қолтаңбаның ерікті және эксперименталды үлгілерінен басқа сезіктіден басқа күдік тудыратын (тергеушімен, сотпен) өзгеде тұлғалардың қолтаңбаларының үлгілері алынады. Ерікті үлгілер ретінде еңбек шарттарында, есептеу түбіртектерінде, арыздарда кездесетін қолтаңбаларды айтамыз. Қолтаңбаның ерікті үлгілері 10-нан кем болмауы керек, ал кейде одан да көп болуы керек. Тергеушімен (сотпен) сезіктілерден және қолтаңбасы жалған түрде орындалған тұлғаның ерікті үлгілерімен қатар, эксперименталды үлгілері алынады. Ерікті үлгілерге еңбек шарттарындағы, арыздағы, төлем түбіртектеріндегі қолтаңбалар т.с.с. жатады. Ұсынылатын бос үлгілердің саны 10-нан кем болмауы керек, кейде құжаттарды және оларды салыстыру үшін ұсынылған үлгілерді қарау сатысында, қолтаңбалардың алуан-түрлігі, жазылу-қозғалыс дағдыларының қолтаңба орындағандағы тұрақсыздығы орын алса, үлгілер 10-нан да көп данада ұсынылуы керек.

Қолтаңбалардың эксперименталды үлгілері жеке парақта интервалдың сақталуымен орындалуы керек. Қолтаңбаның үлгілері 30-40-тан кем болмауы керек (жеке парақта 5-6 қолтаңба).

Қолжазбалық сараптама тағайындаудың алдында тергеуші (сот) кімге қатысты сараптама жүргізіледі, соған қатысты ақпарат жинау керек: ұлты, жасы, жынысы, білімі, оқиғаға дейінгі қолжазбасы қандай болды, оқиғадан кейінгі қолжазбасы туралы мәлімет, қай қолымен әдетте жазады, көзілдірік киеді ма, жоқ па, шет тілде жаза алады ма, жоқ па, аталған жағдайлар сарапшының алдына қойылатын міндеттерді шешуге, салыстырмалы зерттеулердің нәтижелерін бағалауға және ерікті, эксперименталды үлгілердің саны мен көлемін анықтауға әсер етеді.

2 Құжаттардың сот-техникалық сараптамасы

Құжаттардың сот-техникалық сараптамасының объектілері (ҚСТС) үш топқа бөлінеді:

1. құжаттың реквизиттері (оларға бланкілер, әр түрлі әдістермен жасалған мәтіндер, мөрлердің көшірмелері, қолтаңбалар, штамптар);
2. құжаттың материалдары (оларға қағаздар, сиялар, типографиялық бояулар, картондар т.с.с.);
3. құжаттардың бланкілері мен реквизиттерін дайындауға арналған техникалық құралдар (қалам, мөр, компьютер, принтер, көшірмелі аппарат, кассалық аппарат т.с.с.).

Кейбір кезде аталған сараптамаға типтік емес объектілер жіберіледі, мысалы, матадағы жазулар, алюмин қасығында тырнап жазылған жазулар т.с.с.

ҚСТС пәні азаматтық, қылмыстық және әкімшілік істердегі құжаттардың бланкілері мен реквизиттерін жасауға қатысты, сол сияқты жалған құжаттар жасауға қатысты т.с.с. фактілері (мән-жайлары) құрайды. Құжаттардың жалғандығына қатысты сарапшы-криминалист құжаттардың техникалық, ал тергеуші (сот) заңды сұрақтарын анықтайды. Мысалы, құжат мазмұнының өзгеруіне қатысты, алғашқы құжаттың мазмұны өшіру арқылы жойылғандығын анықтау бойынша тергеуші (сот) жойылудың ниетін, мақсатын анықтаса (ақшаның кем шығуы, иемдену т.с.с.), ал сарапшы ақшаның көшірме техникасымен (множитель техники) жасалғанын анықтайды. Осы бойынша сот аталған фактіні ақшалай белгілерді жалған жасау деп саралайды.

Аталған сараптама экономика саласындағы қылмыстар, құқық бұзушылықтарға қатысты, алаяқтық, кісі өлтіру, тонау т.с.с. қылмыстар бойынша тағайындалады.

ҚСТС міндеттері идентификациялық және классификациялық, диагностикалық, ситуациялық болып жіктеледі.

Классификациялық міндеттер компьютердің, принтердің моделін, жүйесін, типін анықтауға бағытталған.

Диагностикалық және ситуациялық міндеттер келесі мән-жайларды анықтауға бағытталған:

- құжат және оның үзінділерінің дайындалу тәсілін анықтауға (өзі жазған ба, полиграфиялық әдіспен жасалаған ба) мәтіннің алғашқы мазмұны қандай тәсілмен өзгерген ? (тазалау, қосып жазу, өшіру);
- құжаттың алғашқы мазмұнын анықтау (арнайы әдістерді қолдана отырып өшірілген, жоғары температураның әсерінен түссіздену арқылы аз көрінетін немесе мүлдем көрінбейтін жазуларды қалпына келтіру);
- құжаттың жасалу мерзімі (абсолютті, қатыстылығы), сол сияқты штрихтердің хронологиялық түрде жазылуы.

Идентификациялық зерттеулер объектілерді бір-бірімен теңдестіру мақсатында жүргізіледі:

- құжаттарды және олардың үзінділерін жасауға арналған нақты техникалық құралдар (мөрлер, қалам, кассалық аппараттар т.с.с.);
- бүтінді бөлшектеу (жыртылған қағаздардың мазмұнын анықтау арқылы құжатты қалпына келтіру);
- құжаттарды жасау үшін қолданылған материалдарды теңдестіру (қағаздар, картондар, сиялар т.с.с.);
- құжаттың пайда болған көздерін анықтау (құжатты дайындау материалдары);
- құжатты немесе бланкіні техникалық орындаған тұлғаны анықтау.

Біркелкі құжаттарға немесе олардың жеке үзінділеріне қатысты диагностикалық және идентификациялық сұрақтар шешіледі. Сот-тергеу тәжірбиесінде өзінің мазмұны жағынан ҚСТС үш түрінде қолданылатын сұрақтар кездеседі: құжаттардың реквизиттерін зерттеу (қолмен жазылған жазулар мен қолтаңбалар); баспа құралдарының көшірмелері мен құжаттардың материалдарын зерттеу. Кейбір сұрақтарды шешу үшін, құжаттардың реквизиттері мен материалдарын зерттейтін кешенді әдістер қажет. Кейде аталған кешенге техникалық құралдарды (бланкілерді, реквизиттерді дайындауға арналған) зерттейтін әдістер де кіреді.

ҚСТС әдістемелік зерттеудің ерекшелігі – анықтауға қажетті мән-жайлардың диагностикалық міндеттерді шешкеннен кейін идентификациялық, ал кейде керсінше идентификациялық міндеттер диагностикалық сұрақтарды шешкеннен кейін қажет.

Құжаттардың сот-техникалық сараптамаларының алдына келесі сұрақтар қойылады:

1) Алғашқы мазмұнының өзгеруіне қатысты жүргізілетін құжаттардың сараптамасы:

- құжаттың алғашқы мазмұны өзгертілді ма, өзгертілсе қандай әдіспен (тазалау, қосып жазу, өшіру);
- егер құжаттың мәтіні (сандар, қолжазбалар) өзгертілсе, оның алғашқы мазмұны қандай?

- негізгі мәтін жазылған соң құжатта сандар, қолжазбалар, әріптер, штрихтер құжатта қосылып жазылған жоқ па?
  - мәтіндік қолжазба (қолтаңба) көшірмелік әдістерді қолдана отырып жасалған жоқ па ?
  - құжаттағы қолтаңба алдын-ала техникалық дайындық (карандаш, көшірме) арқылы орындалған жоқ па ?
- 2) Орын ауыстырып жабыстыруын анықтау мақсатымен жүргізілетін құжаттардың сараптамасы.**
- құжаттағы фотосурет қайта жабыстырылған жоқ па?
  - ұсынылған құжатта маркілер қайта жабыстырылған жоқ па?
- 3) Өшірілген, құйылған, өзге де оқуға мүмкін емес мәтіндерді анықтау бойынша сараптама:**
- құжаттағы өшірілген, құйылған, жоғары температуралық өндеуге ұшыраған құжаттағы жазбалардың, әр түсті бетте көрінбейтін немесе аз көрінетін, жыртылған т.с.с. құжаттағы мазмұны жазбалары қандай?
- 4) Жандырылған құжаттың сараптамасы:**
- жанған құжат беттеріндегі жазбалардың мазмұны қандай?
  - жанған беттер қай құжатқа (жеке куәлік, еңбек кітапшасы т.с.с.) жатады?
- 5) Мөр таңбалар көшірмелері мен штамптардың сараптамасы:**
- құжатқа мөр таңбаны (штамп) қандай әдіспен қойған?
  - ұсынылған құжатқа мөр таңбаның (штамп) бір қалыбымен (клише) қойылды ма?
  - зерттеліп отырған құжатта үлгі ретінде берілген қалыппен (клише) мөр таңба басылды ма ?
- 6) Компьютер және өзге де көшірмелі техникамен дайындалған құжаттардың сараптамасы:**
- зерттеліп отырған құжаттағы әріптерді басу аппаратының типі қандай ?
  - құжаттағы реквизиттердің суреттемелері жеке компьютердің (ЖК) принтер типімен алынған ба?
  - құжатты дайындау кезінде қандай компьютерлік құралдар мен бағдарламалық қамтамасыз ету қолданылды?
  - бір немесе бірнеше құжаттар немесе оның үзінділері бір немесе бірнеше компьютерлік принтерлермен шығарылды ма?
  - құжат реквизиттерінің суреттемелері қандай немесе бір мәтіндік немесе графикалық немесе өзге де редакторлармен алынған ба?
  - аталған принтердің техникалық мүмкіндіктері дәл сондай сападағы құжатты дайындай ала ма?
  - аталған құжат айыпталушыдан алынған түпнұсқаның сканері ретінде көшірме дайындау үшін қолданылған жоқ па?

- айыпталушыдан алынған компьютерлік құрал-жабдықтар құжаттың мәтінін алу үшін қолданылған жоқ па?
- құжаттың көшірмелері бір немесе бірнеше көшірмелі аппараттармен алынған ба?
- құжат көшірмесінің мазмұны әр түрлі құжаттың бөліктерінен монтаж арқылы алынған жоқ па?
- құжаттың мәтіні аталған принтер арқылы орындалған жоқ па?
т.с.с.

7) Бланкілер мен өзге де полиграфиялық өнімдердің сараптамасы:

- аталған құжаттың мәтіні, бланкісі қандай әдіспен дайындалған?
- аталған құжаттың бланкісін дайындаған кезде қандай полиграфиялық техника қолданылған (немесе айыпталушыдан алынған әдебиеттер)?
- бланкіні дайындау кезінде қандай баспа нысаны қолданылды (қолымен немесе лнотиптік жиынтық, стереотип т.с.с.)?
- аталған баспа өнімдері талаптарды сақтай отырып жасалған ба?
- ұсынылған құжат, әдебиет бір жиынтықтан басылды ма (нысан, қалып, стереотип)?
- ұсынылған құжат қандай аппараттың типімен (моделі, модификациясы) басылған?
- зерттеуге ұсынылған құжаттар, әдебиеттер бір әдіспен жасалған жоқ па?
- зерттеуге ұсынылған кітап қалай түптеп тігілген ?
- әдебиет қандай әдіспен түптеп тігілген ?
- қағаздар қандай әдіспен кесілген? т.с.с

8) Компостерлік белгілер, кассалық чектер және өзге де құралдардың сараптамасы:

- кассалық чектерде, телеграммаларда, компостердің көшірмелерінде қандай да бір өзгерістер бар ма?
- егер болса, олар қандай әдіспен жасалған және олардың алғашқы белгілері қандай?
- ұсынылған чектерді (телеграммалар) басқан бақылау-кассалық машинкалардың типі мен моделі қандай?
- аталған бақылау-кассалық мәшинкасымен ұсынылған чектер жасалды ма?
- аталған компостермен ұсынылған көшірмелер алынды ма?
- бір бақылау-кассалық мәшинкасымен зерттеуге ұсынылған чектер (телеграфтық аппарат) басылды ма?
- бір компостермен көшірмелер алынды ма?
- зерттеуге ұсынылған кассалық чектер (телеграммалар) қашан басылды?

9) Қиып өтетін штрихтарды қойылу ретінің хронологиясын анықтау:

- құжаттың жасалу мерзімі оның күнтізбелік күніне сәйкес келе ма?
- құжат нақты жылы жасалған ба?
- нақты жазу мәшикасымен аталған құжат қашан жасалған?
- бірнеше құжат бір уақытта жасалды ма?
- қолтаңба ма немесе мәтін, немесе оның мөр таңбасы алғаш орындалды ма?
- құжаттың мәтіні, қолтаңба, мөрдің баспа-таңбасы қандай хронологиялық тәртіппен жасалған (қайсысы алғаш қайсысы кейін орындалған) ?
- құжаттың мәтіндері бір уақытта жасалған ба?
- зерттеліп отырған құжатта нақты жазулар қайта қосылып басылған жоқ па?

10) Құжаттардың материалдарын дайындаудың сараптамасы:

- құжаттағы мәтін қандай жазу құралдарымен орындалған (қалам, қарындаш, рейсфедер т.с.с.)?
- зерттеуге ұсынылған жазу құралымен (қалам, қарындаш т.с.с) құжаттағы жазулар, қолтаңбалар орындалған ба?
- зерттеуге ұсынылған құжат мәтінінің немесе оның үзінділері айыпталушыдан алынған сиямен орындалған жоқ па?
- материал (қағаз, типографиялық бояу) құжаттың нақты стандарт нормаларына сәйкес келе ма?
- құжаттың материалдары қандай кәсіпорында дайындалған?
- құжаттың материалы қашан жасалған және зерттеуге ұсынылған қағаздың нөмірі, маркісі қандай?
- зерттеуге ұсынылған қағаз бір партия, рулонға жатады ма?
- қағаздың нақты беті (үзіндісі) зерттеліп отырған қағаз немесе құжатқа жатады ма?
- кітаптің беттерін түптеу үшін қандай материалдар қолданылды?
- зерттеуге ұсынылған қағаздың жыртылған беттері (беттер, құжаттардың үзінділері) жасалу тәсілі, сақтау жағдайына сәйкес пайда болу көздері ортақ па?
- құжаттағы қолжазбалар қандай затпен өшірілген?
- айыпталушыдан алынған штемпельдік бояумен құжатқа мөр баспа-таңбасы қойылған жоқ па?
- құжаттың мәтіні бір көшірмелі қағазбен орындалған жоқ па?
- қағаздың жыртық түбектері қолжазбалар немесе оның реквизиттерінің бір бүтінін құраған жоқ па?
- зерттеуге ұсынылған желімнің типі қандай?
- айыпталушыдан алынған желім құжатты немесе кітапті дайындау үшін қолданылған жоқ па?

11) Ақшалай белгілер мен құнды қағаздардың сараптамасы:

- зерттеуге ұсынылған объект ақшалай белгіге сәйкес па?

- қандай әдіспен және қандай техникалық құралдарды пайдалану арқылы ақшалай белгі, құнды қағаз, лотерейлік билет жасалған?
- ұсынылған ақшалай купюралардың дайындалу әдістері бірдей ма?;
- аталған купюраларды өзге де құнды қағаздарды дайындау үшін айыпталушыдан алынған аппараттық немесе өзге де құралдар, қағаздар, бояулар қолданылған жоқ па ?

12) Машинкамен жазылған мәтіндерді зерттеудің сараптамасы:

Сот-тергеу тәжірбиесінде машинкамен жазылатын құжаттар орын алады, сондықтан аталған сараптаманың алдына келесі сұрақтар қойылуы мүмкін:

- құжат басылған жазу машинкасының жүйесі, типі, моделі қандай?
- аталған мәтін зерттеуге ұсынылған жазу машинкасында басылған жоқ па?
- ұсынылған машинкамен жазылған мәтін қандай данаға жатады? және бір мезгілде басылған даналардың бетбелгісі қанша?
- көшірмелі қағаз арқылы орындалған құжат данасының бір немесе әр түрлі бетбелгісіне басылды ма?
- мәтінді басу кезінде аталған машинканың лентасы қолданылған жоқ па?
- бір немесе бірнеше тұлғалармен мәтін орындалды ма?
- құжатты басудың мерзімі қандай? ол бір тұлғамен орындалған ба?
- құжаттың мазмұны жеке сөздерді, сандарды қосып жазудың нәтижесінде өзгертілген жоқ па?
- құжатты басып жазған тұлға жазу машинкасын басу дағдыларына ие ма?

Сұрақтардың аталған тізімі тергеушілер мен соттың сарапшының алдына сұрақтар қойып құрастырылғанда мысал ретінде қолданыла алады. Жоғарыда көзделген сұрақтардан басқа нақты жағдайға қатысты өзге де сұрақтар қойыла алады.

Материалдарды дайындау және рәсімдеу:

Идентификациялық емес сұрақтарды шешу кезінде заттай дәлелдемелерді тікелей ұсыну керек: құжаттар және өзге де объектілер. Олар ақшалай белгілер, жеке куәлік, өсиет, төлем түбіртектері, алғашқы құжаттар, есеп регистрлері т.с.с. және типтік емес объектілер, мысалы: айыпталушыдан тінту кезінде алынған жазулары бар сіріңкенің қорабы.

Құжаттар – оқиға болған жерді қарау кезінде, тінтуде т.с.с. әрекеттердің нәтижесінен алынатын және сезікті не жәбірленушімен, азаматтық процесте талапкер не жауапкермен ұсынылатын заттай дәлелдемелер.

Құжатпен жұмыс істеудің ережесі – заттай дәлелдемелер.

Криминалистикада құжаттармен жұмыс істеудің жалпы ережелері әзірленген, соған сәйкес тергеуші (сот) міндетті:

- сарапшыға құжаттарды қай күйінде табылды сол күйде ұсыну;
- құжаттарды – заттай дәлелдемелерді жеке конверттерде (пакеттер) сақтау, оларды іс материалдарына тіркемеу, умаждамау;
- құжаттарды күн сәулесінен, ылғал температурадан сақтау;
- құжаттарды пинцетпен алу, қолдың ізі, кірі қалмау үшін, өйткені ол құжаттың елеулі өзгеруіне әкеп соғады;
- құжаттарда арнайы белгілер, нұсқаулар жасауға тыйым салынады.

Құжаттағы жазбалардың алғашқы мазмұнын анықтау, олардың мазмұнын өзгертудің әдістерін анықтау сияқты сұрақтарды шешумен айналыспайды.

Идентификациялық сұрақтарды шешу үшін жіберілген үлгілерге нақты талаптар қойылады.

Мөртаңбалар мен штамптарды олардың көшірмелерімен салыстыруға қатысты сараптамасына зерттелуге жататын құжаттармен қатар салыстырылып отырған мөртаңба мен штамптардың бес-сегіз эксперименталды үлгілері жіберіледі. Үлгілерді әр түрлі бояу жылдамдығымен, бағытымен (оңға, солға, қағаз бетіне перпендикулярлы т.с.с.) қатты басу қысымдығымен және астына алуан-түрлі зат (қатты, жұмсақ) қою арқылы алу қажет. Үлгілерді не қағаздағы көшірмелерді алу туралы хаттамаларында көшірмелерді эксперименталды үлгілер ретінде алудың шарттары көрсетілуі керек, егер зерттеліп жатқан құжаттың дайындалуынан ұзақ мерзім өтсе (2-3 жыл және одан да көп), мөртаңбалар мен штамп көшірмелерінің үлгісі сол бір жылдарда жасалған болуы керек және аталған сараптамаға жіберілуі қажет.

Егер сезіктіде алынған мөртаңба (штамп) арқылы зерттеліп отырған құжатқа мөр қойылғандығы туралы болжам туындаса, онда сол мөртаңбаны (штампы) сараптамаға жіберу керек. Ал бірақ, мөртаңбалар (штамптар) оның ескіру мерзімінің өтуіне немесе заңды тұлғаның реквизитінің өзгеруіне байланысты жойылса, онда сараптамаға сол мөртаңбаның (штампының) көшірмесі бар құжаттың түпнұсқасы жіберіледі. Аталған құжаттардың саны мөртаңбаның көшірмесі қаншалықты құжатта нақты, жақсы көрінуіне қатысты алынады, олардың саны 5-6 аспау қажет.

Жазу мәшинкаларын идентификациялау қажет болса, зерттеліп отырған құжаттармен қатар, сарапшыға жазу машинкасымен жазылған (болжам бойынша, сол құжат басылған) мәтіндердің үлгілері берілуі керек. Сараптаманы тағайындау туралы қаулыда (ұйғарымда) істің елеулі мән-жайлары міндетті түрде көрсетіледі: зерттеліп отырған жазу машинкасы құжатты басқан сәттен үлгілерді алғанға дейін жөнделген жоқ па?, аталған мерзімде шрифт немесе жеке белгілері ауыстырылған жоқ па? т.с.с.

Жазу машинкасымен орындалған құжатты зерттеуге жібергенде оның нақты жазу машинкасында қашан орындалғандығын анықтау үшін,

салыстырмалы материал ретінде сол машинкасында басылған мәтіндерді ұсыну керек.

Әр түрлі мезгілде қаламмен жазылған құжаттардың жазуларын зерттеуге жіберу кезінде сезіктіден алынған қаламды, сияны т.с.с. сараптамаға жіберу қажет.

Мөртаңбалардың (қалып) пішінін идентификациялау кезінде зерттеуге мөртаңба пішінімен басылған мәтін немесе оның қағаздағы көшірмелері жіберіледі.

Көшірмелер типографиялық бояулардың көп немесе аз пішінмен басылуы әр түрлі өңінің ашықтықтары арқылы дайындалады. Былғанған мөртаңбалардың (қалып) пішіні салыстырмалы материал алынған соң жуылып және содан кейін қосымша үлгілер дайындалады.

Құжат бланкісінің, мөрлердің, компостерлердің, қағаз бен басқа Құжаттарды техникалық сараптама (ТЭД) объектілерінің шеберханаларын немесе өндіруші-кәсіпорынын сәйкестендіру үшін келесі анықтамалық мәліметтер қажет: материалдарды, бланкілер мен басқа да заттарды жасайтын кәсіпорындар туралы; әр кәсіпорын бойынша өндіріс технологиясы туралы, тергеушіге қажетті мерзімнің ішінде әр кәсіпорынның сәйкесінше өнім үлгілері мен әр түрлі кезеңдер бойынша әр кәсіпорында аталған өнімнің қасиеттеріне сараптама жасау туралы мәліметтері.

Компьютерлерді, принтерлерді идентификациялау кезінде сараптамаға сол компьютермен және принтермен басылған құжаттардың түпнұсқасы ұсынылуы қажет. Сараптамаға техникалық құралдарды жіберген жөн (компьютер, принтер, сканер). Материалдарды, үлгілерді алу кезінде маманның көмегін пайдаланған жөн.

Арнайы қорғалу құралдарымен жабдықталған құжаттарды зерттеу сараптамасы

Ақшалай белгілер, қатаң есептегі құжаттарды жалған жасау оқиғалары жиі орын алуына қатысты полиграфиялық өнімдердің даярлануын бүгінгі күні зерттеу қажеттіліктері туындайды.

Құжаттарды криминалистикалық зерттеу сараптамасының ерекшелігі (арнайы қорғалу құралдарымен жабдықталған құжаттар) оларды дайындау, қолдану және мерзімінің өтуіне қатысты жою ережелерінің өзектілігінде.

Арнайы қорғалу құралдарымен жабдықталған құжаттар – қатаң есептегі құжаттардың тізіміне жатады, оларға: ақшалай билеттер, чек кітапшалары, аккредитивтер, поштаны төлеу белгілері, құнды қағаздар, туу, неке туралы т.с.с. жатады.

Аталған құжаттардың бланкілерінде арнайы жалғандықтан қорғау құралдары бар. Қорғау құралдарының саны құжаттың маңыздылығына қатысты, олардың көпшілігі ақшалай белгілерде орын алады.

Сараптамаға ең алдымен құжаттардың өздері жіберіледі – заттай дәлелдемелер. Зерттелуге жататын құжаттардан басқа сараптамаға басқа да

объектілер жіберіледі, олар айыпталушыдан алынған заттар: ұқсас құжаттар, жартылай фабрикалар, аяғына дейін жасалмаған объектілер (мысалы, ақшалай белгісі бар қағаздар), ақшалай белгілердің түпнұсқасы, өзге де түпнұсқа ретінде қолданылған құжаттар, сол белгілерді жасаған техникалық құралдар, мөртаңбалар (типографиялық шрифт, қалып т.с.с.), құнды қағаздар, қолданылған материалдар (қағаз, қалам, сия, туш т.с.с.).

3 Сот авторлық (лингвистикалық) сараптама

Сот авторлық сараптаманың **объектісі** – әр түрлі тасушылардағы адамның сөзі (электронды, қағаз беті т.с.с.). Сот авторлық сараптама – бұл ауызша және жазбаша мәтіндегі ерекшеліктерді талдай отырып, соның негізінде мәтіннің авторына мазмұндама берілуге бағытталған заңдылықтарды анықтайтын сала. Қазақстан Республикасының Әділет Министрлігінің Сот сараптамасын және арнайы зерттеулерді жүргізу Нұсқаулығына сәйкес (24.10.2002 ж., №158), аталған сараптама тектерге бөлінеді, олар: сот авторлық және филологиялық, бірақ тектерге бөлудің қажеттілігі шамалы, өйткені аталған сараптамалардың объектілері бір – бұл адамның ойын жеткізетін сөз, сөз тіркестері, сөйлем.

Сот авторлық (лингвистикалық) сараптаманың **пәні** сарапшының арнайы білімін сот автортану саласында қолдану арқылы шешілетін фактілер (мән-жайлар).

Сот авторлық (лингвистикалық) сараптаманың **міндеттері** топтарға бөлінеді, олар: идентификациялық және идентификациялық емес (классификациялық, диагностикалық, ситуациялық).

Классификациялық міндеттер мәтіні бойынша авторды белгілі бір топқа жасы, жынысы, әлеуметтік жағдайы бойынша жатқызу, сол сияқты мәтіннің лингвистикалық, стилистикалық ерекшеліктерін анықтауға бағытталған.

Аталған міндеттерді шешу үшін келесі сұрақтар қойылады:

- зерттеліп отырған құжатты орындаған адамның жынысы;
- құжатты орындаған адамның жасы, білім деңгейі және жазу-сөйлеу дағдылары;
- құжат авторының әлеуметтік жағдайы мен кәсібі;
- зерттеліп отырған құжатты орындаған тұлғаның жазу-сөйлеу стилінің (ресми, публицистикалық т.с.с.) ғылыми дағдылары қандай?
- қазіргі қазақ, орыс тілдерінің лексикалық типі тіл тигізу лексикалық типке жатады ма?
- сөйлемде, сөз тіркесінде немесе сөздерде бір немесе бірнеше типтік тіл тигізу лексикалары бар ма?

Диагностикалық және ситуациялық міндеттер мәтінді жасаған кезде оны жасауға әсер еткен жағдайларды анықтауға бағытталған. Мұндай жағдайларға: мас күйінде және есіртке заттарды қолдана отырып жазу, өз

сөзін әдейі өзгерту, басқа адамның дауысына ұқсас етіп сөйлеу, жеке сөйлемдердің мазмұнын анықтау т.с.с.

Диагностикалық сұрақтарды шешу кезінде келесі сұрақтар қойылады:

- қандай мағынада сөз сөйлемде немесе басылымда қолданылған?
- публикация мәтінінің елеулі жанрлық, психолингвистикалық және стилистикалық ерекшеліктері;
- мақала мәтінінің композициялық құрылымы қандай, автор қандай әдеби әдістерді қолданады және олар публикацияның кейіпкерлерін қалай меңзейді?
- зерттеліп отырған мәтін белгілі бір тұлғаның сөйлеу дағдысына ұқсас құрастырылған жоқ па?
- зерттеліп отырған құжат әдеттегідей емес күйде орындалған жоқ па (мас күйінде)?

Сот авторлық (лингвистикалық) сараптаманың алдына басқа да диагностикалық сұрақтар қойылады, олар адамның ар-намысына, ар-ожданына, беделіне, нұқсан келтірумен және БАҚ мәтіндерінде тіл тигізу сөздерінің бар-жоғына т.с.с. байланысты.

Мәселен, сот-сараптамалық тәжірбие сот авторлық (лингвистикалық) сараптаманың алдына келесідей типтік сұрақтар қоюға болады:

- аталған мақалада (радиобағдарлама, телебағдарлама) нақты тұлға (тұлғалар) туралы (оның қызметі, моральдық, адамгершілік қасиеттері) теріс мәліметтер бар ма, нақты қандай сөзде теріс мәліметтер бар және олар қандай нысанда беріледі?
- бөлініп көрсетілген сөздердің лингвостилистикалық талдауы нақты, мысалға А. деген азамат, моральдық нормаларды, заңдылықтарды және қағидаларын бұзғанын дәлелдей ма?
- аталған сөйлемде заңды және жеке тұлғаның іскерлік беделін, ар-намысына нұқсан келтіретін мәліметтер бар ма?
- аталған абзацтағы мәліметтер не мақала авторының көзқарасы фактілерді мақұлдайды ма (радиобағдарлама, телебағдарлама) ?
- мәтіндегі айтуларда азамат А. жеке тұлғасын бұрыс бағалайтын, оның қоршаған адамдардың алдында беделін, өз өзіне сыйлы болу қасиеттеріне нұқсан келтіретін т.с.с. сөздер бар ма?
- мәтінде А. есімді азаматтың жеке басына қатысты жалпылама сипаттағы және оның абыройы мен қадір-қасиетін қорлайтын әдепсіз түріндегі теріс бағалау сөздері бар ма?
- «...» газетінің ... жылғы № ... санындағы «...» мақаланың мәтінінде («...» телеарнасымен көрсетілген сюжеттерде) А. есімді азаматтың жеке адамгершілік қасиеттерін қорлауға бағытталған ерсі түрде айтылған сөздер бар ма?
- «...» газетінің ... жылғы № ... санындағы «...» мақаланың мәтінінде («...» телеарнасымен көрсетілген сюжеттерде) басқа әлеуметтік категориялармен салыстыру бойынша қандай-да бір ұлттық,

конфессиялық немесе әлеуметтік топтың атына теріс бағалауы бар сөздер бар ма?

- қандай-да бір ұлттың, конфессияның, этникалық топтың өкілдеріне қатысты геноцидті, депортацияны, репрессияны оң бағалау, мақтау сөздері бар ма?
- қандай-да бір этникалық, конфессиялық немесе әлеуметтік топтың конституциялық құқықтары мен азаматтардың бас бостандығын шектеуге шақыру талаптары бар сөздер бар ма?
- басқа бір топтың есебінен қандай-да бір әлеуметтік топтың пайдасына бағытталған әрекеттерге шақыруға арналған және директивті түріндегі сөздер бар ма және т.б.

Сәйкестендіру (идентификационные) міндеттер бір тұлғаның нақты бір мәтінді немесе бірнеше мәтіндерді жасағанын, мәтіннің бөлек фрагменттерін бір тұлға жасағанын анықтау болып табылады.

Бұл міндеттерді шешу үшін келесі сұрақтар қойылуы мүмкін:

- зерттеліп жатқан құжаттың мәтіні кіммен, Н., П. есімді тұлғамен немесе басқа адаммен жасалған (оның атауын, нақты жазуларын және олардың құжаттар орналасуын көрсету керек);
- бірнеше құжаттардағы мәтіндер бір немесе бірнеше тұлғалармен жасалды ма, немесе бір құжаттағы мәтіннің кейбір бөлшектері.

Материалдарды дайындау мен рәсімдеу:

Сот-авторлық сараптамалық зерттеуге жіберілетін материалдар құжаттар болып табылады. Олар заттай дәлелдемер (хаттар, сол сияқты жыртылған жазбалардың үзінділері немесе компьютерлік мәтіндер, бейне кассеталар т.с.с.).

Сараптама тағайындаудың алдында тергеуші (сот) құжаттарды мұқият қарап шығуы керек. Қараудың нәтижесі зерттеудің нақты объектісін анықтауға және сарапшының алдына дұрыс сұрақтар қоюға мүмкіндік береді. Сирек жағдайларда сараптаманы тағайындау туралы қаулыда сараптаманың пәніне жататын мән-жайлар енгізілуі керек (зерттеуге жататын құжаттарды табу жағдайлары, мәтіндердің үлгісі т.с.с.).

Сот-авторлық сараптаманы тағайындау туралы қаулыны шығару кезінде тергеуші (сот) нақты объектіні көрсетуі керек: мәтін немесе оның үзінділері. Егер қолжазбаларға олардың реквизиттеріне қатысты емес сараптама тағайындалса, оның бастапқы және соңғы сөздері және мөлшері көрсетіледі (жолдарының және беттерінің саны). Қолжазбаның үзінділерін зерттегенде оның мәтіндегі орналасу орны мен мазмұны анықталады. Сараптама тағайындаған соң тергеуші (сот) сарапшыға зерттелетін объектісі бар құжатты ұсынуы керек.

Мәтіннің мазмұндық мағынасын анықтау үшін (жағымсыз теріс баға беруінің орын алуы) зерттелетін мәтіннің (қолхат, мақала, газет басылымы, диктофондық қолжазба) өзі ұсынылса жеткілікті т.с.с.

Сот-авторлық сараптаманың идентификациялық емес міндеттерін шешу үшін адамның сөйлеу үлгісінің үш түрін ұсыну керек: ерікті, экспериментальды және шартты-ерікті.

Сөйлеу дағдыларының ерікті үлгілері – бұл жүргізіліп отырған сараптама бойынша субъектінің іске қатысты емес мәтінді орындауы. Ерікті үлгілерде сөйлеу дағдыларын әдейі бұрмалау орын алмайды, өйткені субъект үлгінің сот сараптамасында қолданылуы туралы білмейді.

Ерікті үлгілердің мәтіндері ретінде қызметтік хатқа, жеке хаттарға, баяндамалар т.с.с. қатысты жазбаларды жатқызуға болады. Олар тінту, алу немесе іске қатысушылардың (жәбірленуші, сезікті, жауапкер) өз еркімен ұсынылуы мүмкін. Үлгілерге негізгі талап ретінде зерттелуге жататын ерікті үлгі сараптама жүргізіліп отырған тұлғаныкі болу керек. Аталған жағдайға көз жеткізу үшін сот, тергеуші жинақталған құжаттарды соның атынан жазылған тұлғаға ұсынады. Нәтижелер қарау хаттамасында куәгерлердің қатысуымен тіркеледі (ҚР ҚПК 233 б.) әр бір үлгі оны орындаған тұлғамен куәландырылады, мысалы: «Мәтін менімен орындалған. Қолы...»

Егер қандайда бір себептерге қатысты субъектіге ерікті үлгілерді ұсынуға мүмкіндік болмаса, сол субъектінің жұмыс істейтін орнына ұсынылады, оның әріптестеріне, туыс-тумалары, таныстарына ұсынылады және ол туралы сараптаманы тағайындау туралы қаулыда көрсетіледі.

Ерікті үлгілерді сараптамаға ұсынудың бірден-бір талабы болып олардың зерттелуге жататын объектілермен бірдей болуы. Объектілер мен ерікті үлгілердің ұқсастылығының шеңбері тергеушілер, соттар, сарапшыларға арналған оқу құралында қалыптастырылды, оларға жатады:

тіл бойынша мазмұндама – ерікті үлгілер зерттеліп отырған мәтін тілінде жазылуы керек;

жазылу уақыты бойынша - ерікті үлгілер зерттеліп отырған мәтіннің арасындағы жазылу уақыты ұзақ болмауы керек (бірақ үлгілерсіз сараптамалық қорытынды беру, бермеу туралы сұрақты сарапшы шешеді);

мақсаты мен мазмұны бойынша – ерікті үлгілер бір функционалды стильмен жазылу керек – жеке хаттар, қызметтік хаттар, ғылыми мақала, есеп т.с.с.;

автордың жан-күйіне қатысты – зерттеліп отырған құжат автормен қандай да әдеттегідей емес жан-күйде орындалуын анықтау (стресс, мас күйінде) үлгі ретіндегі сол күйінде жасалған ерікті үлгілер болып табылатын жазбаларды ұсыну керек.

Жатқа айтып жаздыратын экспериментальды үлгілер ақпаратты-салыстыру материалы ретінде қолданылмайды.

Үлгілердің жеткілікті болуы – бұл сараптамалық зерттеуді толық және жан-жақты салыстыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін көлем. Ұсынылатын үлгілердің саны туралы бекітілген ұсыныстар жоқ, бірақ бос үлгілердің саны 25-30-дан кем болмауы кейбір кезде оданда көп болуы керек (қолжазбаны қарау кезінде ол қысқа болса).

Сөйлеудің эксперименталды үлгілері – азаматтық, қылмыстық істер немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша тергеушімен (сотпен) тағайындалатын сараптамаларға қатысты орындалатын мәтіндер. Эксперименталды үлгілер ерікті үлгілер сияқты зерттеліп отырған объектілердің көлемімен сәйкес болуы керек.

Эксперименталды үлгілердің кемшілігі ретінде орындаушының өз сөйлеу дағдысын әдейілеп өзгертуін айтамыз.

Эксперименталды үлгілердің кейбір қасиеттері салыстырмалы зерттеу кезінде оны қажетті материалға айналдырады. Мұндай үлгілер тергеушімен немесе өз еркімен ұсынған бос мазмұндаманы алуында жатыр.

Сезіктіден эксперименталды үлгілерді таңдап алу бірнеше әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан, бұл тұлғаның сөйлеу дағдыларының бірнеше вариацияларының толық түрде көрсетілуін қамтамасыз етеді.

Эксперименталды үлгілер 500 сөзден кем алынбайды, үлгілердің саны оданда көп алынуы мүмкін егер зерттеліп отырған құжат пен тағайындалған сараптаманың жүргізу уақытының арасы алшақ болса. Сонымен қатар аталған жағдай тергеушінің (сот) зерттеліп отырған мәтін әдейі өзгертіліп әдеттегідей емес жағдайда жазылғандығына күдік туса. Мұндай жағдайда мақсатына және орындау жағдайларына қарай алуан-түрлігі сөйлеудің түрлі варианттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Сөйлеудің ерікті үлгілері – дегеніміз қылмыстық іс қозғалғаннан кейін құжаттарда бекітіліген сөйлеу. Оларға іс бойынша материалдар жатады (түсініктеме, арыздар, жауап алудың хаттамалары (өз қолымен жазылған).

Мұндай жағдайларда, ерікті үлгілерді ұсынбаудың себептері туралы сарапшыға хабарланады. Ол кезде сараптамалық зерттеу қиындайды, бірақ, үлгілердегі сөйлеу дағдыларының сәйкестендіру белгілерінің жиынтығы жеткілікті болған кейбір жағдайларда, сарапшыға қойылған сұрақтар бәрібір шешілуі мүмкін.

Өзін – өзі бақылау сұрақтары:

1. Жазу мен қолтаңбаларды сот сарапшылық зерттеу.
2. Құжаттарды сот техникалық зерттеу.
3. Сот автортану зерттеуі.

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.

5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №10

Сот экономикалық сараптама 1сағат

1. Сот экономикалық сараптама пәні, түсінігі
2. Сот – бухгалтерлік сараптама
3. Қаржы экономикалық сараптама

1. Қазақстан Республикасының Әділет Министрінің 2002 жылғы 24 қазандағы № 158 бұйрығымен бекітілген ҚР Әділет Министрлігінің Сот сараптама орталығында Сот сараптамасын және арнайы зерттеулерді жүргізу жөніндегі Нұсқаулығына сәйкес, сот-экономикалық сараптамалар келесі түрлерге жіктеледі:

- сот-сараптамалық бухгалтерлік зерттеулер;
- сот-сараптамалық шаруашылық операцияларды зерттеу;
- сот-сараптамалық қаржы-несиелі зерттеулер;
- сот-сараптамалық қаржы-бюджеттік зерттеулер;
- сот-сараптамалық экономика-құқықтық зерттеулер.

Барлық жоғарыда көрсетілген сараптамалардың түрлері қаржы-шаруашылық операцияның көпжақты объектілерін біріктіреді. Олар заңды тұлғалар, жеке кәсіпкерлермен жүзеге асырылады, бірақ әр бір сараптама өзінің пәніне, міндеттері мен зерттеу объектілеріне ие. Бұл – шаруашылық қызметтің (бухгалтерлік есеп) немесе шаруашылық қызметтің несиені немесе бюджеттік құралдарды қолданудағы бекітетін формальды жағы.

2 Сот-бухгалтерлік сараптама

Зерттеу объектісі бухгалтерлік есеп шеңберіндегі субъектілердің шаруашылық қызметі болып табылады. «Бухгалтерлік есеп туралы» ҚР Заңының 6, 7 баптарына сәйкес, шаруашылық субъектілердің барлық қаржы-шаруашылық қызметі жазбаша немесе электронды түрде көрсетілуі қажет. Зерттеудің тікелей объектілері бухгалтерлік есептің құжаттары – алғашқы құжаттар, есептік регистрлер (ордер-журналы, ведомосттері) қаржы есебінің құжаттары жатады.

Сот-бухгалтерлік сараптаманың пәні – арнайы білім негіздерін қолдана отырып анықталатын деректер, олар кәсіпорындарда, фирмаларда т.с.с. шаруашылық қызметтерінің бухгалтерлік құжаттарында қалай орын алғандығын көрсетеді және қандай операциялар бойынша бухгалтерлік есеп бұрыс көрсетілгенін анықтайды.

Сот-бухгалтерлік сараптама экономикалық сараптамалардың ішінде ең кең таралған түрі болып табылады. Ол жиі қылмыстық сот өндірісінде экономикалық қылмыстарды тергеген кезде тағайындалады. Сол сияқты, экологиялық нормалар бұзылған сәтте әкімшілік сот өндірісінде де, азаматтық сот өндірістерінде де тағайындалады.

Аталған сараптаманың міндеттері үш топқа бөлінеді.

Бірінші топқа алғашқы құжаттағы деректердің есеп регистрлеріне, есептерге сәйкес келмеуіне қатысты жағдайларды анықтау жатады. Аталған міндетті шешу үшін сарапшының алдына келесі сұрақтар қойылады, олар:

- есеп регистріндегі жазбалар алғашқы құжаттарға сәйкес келе ме, егер жоқ болса, онда жол жіберілген ауытқу шығыс соммалардың жоғары (кем) болуында қалай көрсетілген ?
- синтетикалық есептің деректері аналитикалық есептің, алғашқы құжаттың деректеріне сай ма, егер жоқ болса, қандай сомманы бұрмалайды ?
- қорытынды көрсеткіштер өнімнің шығыс құжаттарындағы деректерге сәйкес пе, егер жоқ болса, жіберілген ауытқу көрсеткіші қандай ?
- есепте жол берілген бұрмалау қандай шаруашылық қызметпен байланысты ?
- алынған құжаттарға сәйкес жетпеген сомма қандай ?
- мүліктік құндылықтардың кірісі туралы (немесе шығысы) алғашқы және есепке алу құжаттарында анықталған ауытқулар нақты қандау уақыттың ішінде орын алған т.с.с.

Сот-бухгалтерлік сараптаманың екінші тобының міндеттері тауар-материалдық құндылықтардың, бухгалтерлік есептегі ақшалай қаражаттардың қабылдау, сақтау және сатылуын анықтайды.

Аталған топ бойынша келесі сұрақтарды қоюға болады:

- материалдарды есептен шығару құжаттармен дұрыс рәсімделді ме ?
- белгілі кезеңдегі материалдардың түсуі бухгалтерлік есепте көрсетілген бе ?
- регистрдегі қандай жазбалар алғашқы құжаттармен бекітілген жоқ?
- қандай кезеңде және қандай соммаға құндылықтар қажетті құжаттарсыз рәсімделген ? т.с.с.

Аталған сараптаманың үшінші тобының міндеттері бухгалтерлік есептің дұрыс жүргізілуін және құралдардың жеткіліксіз немесе артық болуына қатысты жағдайларды анықтайды.

Сарапшы алдына келесі сұрақтар қойылады:

- нақты шаруашылық қызмет бойынша алғашқы, жиынтық құжаттар дұрыс рәсімделді ме ?

- құндылықтарды қабылдау және тапсыру кезінде қандай есептің талаптары орындалған жоқ ?
- шоттардың корреспонденциясы сақталды ма ?
- аналитикалық есеп кезінде қандай ережелер сақталған жоқ ?
- бухгалтерлік есепті жасау кезінде қандай бұрмалаушылықтар орын алды ?
- калькуляция кезінде қандай ережелер сақталған жоқ ?
- бухгалтерлік есепті жүргізу барысында оның әдістемесі сақталды ма ? т.с.с.

Жоғарыда көрсетілген сұрақтар типтік сұрақтарға жатады. Белгілі жағдайға қатысты басқа да сұрақтар қойылуы мүмкін. Сараптаманы тағайындау кезінде барлық талаптар сақталуы қажет, оның ішінде сарапшыға қойылатын сұрақтар оның құзыреттілігінде болып және анық түрде қойылуы керек. Сарапшының алдына құқықтық мазмұнға ие сұрақтар қоюға тыйым салынады, мысалы, бухгалтерлік есептің қателіктерін кім жасады немесе лауазымды тұлғалардың нақты қайсысы материалды залалды өтейді т.с.с. мұндай сұрақтарды шешу тергеушінің (сот) құзырында.

Материалдарды дайындау мен рәсімдеу:

Жоғарыда аталған сұрақтарды дұрыс шешу үшін тергеуші сараптамаға алғашқы құжаттарды ұсынуы керек, оларға: есеп регистрлері (журналдар, ордер, бас кітапшасы), баланстар, есептер жатады.

Аталған құжаттардан басқа, сарапшыға электронды тасушы құралдарын да ұсыну қажет (деректері бар дисктер). Олар ҚР ҚПК баптарында қарастырылған талаптарға сәйкес алынуы керек. Қажетті құжаттардың қатарына жедел есеп материалдары, статистикалық есеп құжаттары, мүліктерді түгендеу актілері, материалды жауапкершілікке қатысты шарттар, еңбек шарттары жатады.

Ревизияның актілері, материалды-жауапты тұлғалардың түсініктемелері, жауап алудың хаттамалары, аудиторлық қорытындылардың сарапшыға ұсынылатын құжаттардың ішіндегі орны ерекше.

Сараптамаға ұсынылатын құжаттардың тізімі нақты жағдайға қатысты.

Материалдардың толық болуы үшін тергеу әрекеттеріне мамандарды қатыстырған жөн. Олар сараптама үшін қандай құжаттарды жіберу және ол құжаттардың бір-бірімен байланыстылығын, сарапшыға қандай сұрақтарды қою қажеттілігіне қатысты кеңестер береді.

Сараптама үшін құжаттарды жинау ең жауапты сатылардың бірі. Егер сарапшы қажетті материалдарды толық сарапшыға ұсынбаса, сараптамалық өндіріс тоқтатылады. Мәселен, ҚР Әділет Министірлігі жанындағы Сот сараптама орталығының тәжірибесі көрсеткендей, тіпті 100 % жағдайында аталған сараптаманың тағайындалуы қосымша материалдарды қажет етеді.

3 Қаржы-экономикалық сараптама

Зерттеудің объектісі субъектілердің қаржы-шаруашылық қызметтері болып табылады.

Аталған сараптаманың пәні кәсіпорындардың, мекемелердің, ұйымдардың экономикалық және қаржылық жай-күйіне қатысты мән-жайлар болып табылады. Яғни бұл сараптаманың пәні бухгалтерлік сараптаманың пәніне қарағанда кеңдеу. Аталған сараптама жалған банкроттық, әдейі банкротқа ұшырау, салықтарды төлемеу, несиені қайтармау т.с.с. фактілер бойынша тағайындалады. Сол сияқты, қаржы-экономикалық сараптама азаматтық, әкімшілік сот өндірістерінде де тағайындалады.

Аталған сараптама міндеттеріне қатысты екі топқа бөлінеді:

1. Қаржы-несиелік зерттеулер.
2. Қаржы-бюджеттік зерттеулер.

Қаржы-несиелік сараптама ақшалай қорды дұрыс шығындау, несиелерді негізді таратуға қатысты зерттеулерді жүргізеді.

Осыған қатысты келесі сұрақтар қойылады:

- банктен несие алудың мақсаты негізделген бе ?
- несие алу үшін банкке қандай жалған деректер ұсынылды ?
- несие құралдары дұрыс шығындалған ба ?
- айыппұлдарының соммасы, несиені мерзімінен бұрын қайтарып алу негізделген ба ?
- несие бойынша пайыздары дұрыс тағайындалған ба ?
- несиелер бойынша %-ды есептеу үшін залал соммасы қандай?
- кәсіпорын несие бойынша дұрыс төлемдер жасады ма ?
- қаржы-несие жоспарлары дұрыс рәсімделген ба, егер жоқ болса, себептері қандай т.с.с.

Қаржы-бюджеттік сараптама бюджеттік қаражаттардың дұрыс шығындалуын, салық есептерінің және өзге де құжаттардың дұрыс рәсімделуін зерттейді.

Аталған сараптамаға келесі сұрақтар қойылуы мүмкін, олар:

- экономикалық көрсеткіштердің есептері дұрыс жасалған ба ?
- смета дұрыс құрастырылған ба ?
- жұмысшылар мен қызметкерлерге жалақы, сыйақы дұрыс төленген бе ?
- шығындардың бағалау нормаларына сәйкес па, егер жоқ болса, абсолютті көрсеткіштердегі ауытқулар қандай?
- материалдар мен шикізаттардың құны дұрыс есептелген бе ?
- тұрақты өндірістік шығындар есептері дұрыс жүргізілген бе ?
- өзіндік құнын есептеу дұрыс жүргізілген бе ?
- бюджеттік құралдар мақсатына сәйкес пайдаланылды ма ?
- бюджетке салық және өзге де міндетті төлемдердің мөлшері т.с.с.

Экономикалық-құқықтық зерттеулердің сараптамасы

Сот-сараптамалық экономико-құқықтық зерттеулер шарттық қатыныстардың сол кезеңдегі орын алатын заңдылықтарға сәйкестігін анықтайды. Аталған сараптама қылмыстық сот өндірісінде лауазымды тұлғалардың өз құзырынасыра пайдалану деректері бойынша тағайындалады.

Сол сияқты, жалған банкроттық, әдейі банкротқа ұшырау, салықтарды төлемеу, заңсыз жекешелендіру жағдайлары бойынша тағайындалады. Сол сияқты, қаржы-экономикалық сараптама азаматтық, әкімшілік сот өндірістерінде де тағайындалады.

Зерттеудің объектісі шаруашылық және өзге де құқықтық қатынастар жатады. Олар келесі бағыттарға сәйкес жүзеге асырылады:

- мемлекеттік сатып алуда пайда болатын қатынастар;
- банктік қызметтің жүзеге асырылуына қатысты қатынастар;
- салық және өзге де міндетті төлемдерге қатысты қатынастар;
- лицензиялауға қатысты қызметтерді жүзеге асыру қатынастары;
- жекешелендіру процесінде пайда болатын қатынастар;
- зейнетақымен қамтамасыз ету саласындағы қатынастар;
- шаруашылық субъектілердің әр түрлі шарттарға сәйкес экономикалық өзара есептесуге т.с.с. азаматтық-құқықтық қатынастар.

Экономикалық-құқықтық зерттеулер түрлерінің шеңберінде келесі сұрақтар шешіледі, олар:

Шартқа негізделген азаматтық-құқықтық қатынастарды зерттеу:

- шарттардың, контрактілердің жасалу негізділігі мен оның рәсімделу дұрыстығы;
- шарттың, келісімнің, контрактінің экономикалық тиімділігін анықтау.

Бюджетке қатысты салық және өзге міндетті төлемдерді төлеуге қатысты шаруашылық қызмет субъектілердің қарым-қатынастарын зерттеу:

- субъект белгілі салық түрін төлеудің төлемшісі болып табылады ма ?
- резидент емес тұлғалардың салық төлеу мәселесі;
- әр түрлі шаруашылық қызмет субъектілерінің шарттық қатынастарға сәйкес шаруашылық операцияларының негізділігі.

Зейнетақымен қамтамасыз ету саласындағы пайда болатын қатынастарды зерттеу:

- зейнетақыны төлеу негізділігіне қатысты сұрақтар;
- зейнетақы соммасына қатысты сұрақтар.

Лицензиялау қызметін жүзеге асыруға қатысты пайда болатын қатынастарды зерттеу:

- тұлғаға белгілі бір қызметті жүзеге асыру үшін лицензия қажет па?
- лицензияны беру немесе қайтып алу тәртібі нормативті құқықтық актілермен бекітілген тәртіпке сай ма ?

Жекешелендіру процесінде пайда болатын қатынастарды зерттеу:

- мемлекеттік меншікті жекешендіру процесінде оның негізділігі мен жүргізу тәртібіне қатысты пайда болатын сұрақтар.

Банктік қызметті жүзеге асыруға қатысты зерттеулер:

- шаруашылық субъектілердің жүзеге асыратын қызметі банктік қызметке жатады ма ?

Мемлекеттік сатып алу процесінде пайда болатын қатынастарды зерттеу:

- мемлекеттік сатып алуға қатысты жүргізіліп жатқан тендердің шарттары сол кезеңде қолданыстағы ҚР заңдылықтарға сай ма ?
- мемлекеттік сатып алу бойынша жеңімпаздың анықталуы негізді ма ?
- тендердің өткізілу тәртібі сол кезеңде қолданыстағы ҚР заңдылықтарға сай ма ?
- мемлекеттік сатып алудың нақты әдісі негізді ма ?

Экономикалық сараптаманың барлық түрлері бойынша сұрақтар типтік болып табылады және нақты жағдайға, іс материалдарына қатысты басқа да сұрақтар қойылуы мүмкін, сонымен қатар олар сот сарапшысының құзырынан тыс шығып кетпеуі керек.

Материалдарды дайындау мен рәсімдеу:

Аталған сараптамаларды тағайындаған кезде оларға дайындалатын материалдардың саны сот-бухгалтерлік сараптамамен салыстырғанда көлемірек. Мәселен, құрылыс фирмасымен материалдар ұрланған кезде келесі материалдар ұсынылуы қажет: құрылыс қаржы жоспары, құрылыс-монтаждық жұмыстар жүргізудің журналы, жасалған жұмыстарға қатысты анықтамалар мен актісі, бақылау өлшеудің актілері, құрылыс-монтаждық жұмыстарды жасау кезінде қолданылған материалдар мен өзге де шығындардың бекітетін журнал ордері, қаржыландырудың реквизиттері т.с.с.

Материалдарды сараптамаға дайындау кезінде тергеушіге тергеу әрекеттерін (алу, тінту т.с.с.) жүргізу барысында маманды қатыстырған жөн. Маманның көмегі сараптама үшін қажетті материалдарды дұрыс және толық көлемде ұсынуға көмектеседі

Өзін – өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот экономикалық сараптама пәні, түсінігі
2. Сот – бухгалтерлік сараптама
3. Қаржы экономикалық сараптама

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертиология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.

4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №11

Сот фонографиялық сараптама 1сағат

1. Сот фонографиялық сараптама объектілері
2. Фонографиялық зерттеудің міндеттері
3. Материалдарды дайындау және рәсімдеу

1. Сот фонографиялық сараптаманың объектілері – бұл әр түрлі магниттік тасушыларда бекітілген ақпараттар (мәліметтер): катушкадағы магниттік ленталар, аудио- және бейнежазбалар, қатты дискісі, компакт-дискілер, дыбыс жазу құралдары.

Сот фонографиялық сараптаманың **пәні** азаматтық, қылмыстық және әкімшілік өндірістерінің фактілі деректері, аталған деректер дыбыс ақпараттарын арнайы білімді пайдалану арқылы зерттеледі. Бұл сараптаманың нәтижесінде алынатын фактілі деректер экономика саласында жасалатын қылмыстар бойынша кеңінен қолданылады. Атап айтсақ, бөтен мүлікті пайдалану, талан таражға салу, қызметтік жағдайын теріс пайдалану, алаяқтық т.с.с., сонымен қатар аталған сараптама кейде кісі өлтіру, адамды тонау т.с.с. фактілер бойынша тағайындалады.

2. Фонографиялық зерттеудің міндеттері екі үлкен топқа бөлінеді, олар: идентификациялық және идентификациялық емес (ситуациялық, классификациялық, диагностикалық).

Классификациялық міндеттер – дыбыстың пайда болу табиғатын анықтаумен байланысты, яғни, дыбыстың қайнар көзін анықтау, оны қайнар көздің белгілі-бір типіне жатқызу (телефонның дыбысы, көлік құралының дыбысы, көліктің қозғалтқышының дыбысы т.с.с.). классификациялық міндеттерді шешеу барысында сарапшының алдына келесі сұрақтар қойылады:

- дыбыс жазуы сараптамаға ұсынылған аппаратурамен жазылған ба ?

- дыбыстың қайнар көзі және сипаты қандай ?
- ұсынылған фонограмманың (фонограммалар) қайсысы түпнұсқа және қайсысы көшірме ?, егер көшірмелері анықталса, олардың реті қандай ?

Диагностикалық және ситуациялық міндеттер келесі мән-жайларды анықтайды, олар:

- қолайсыз акустикалық жағдайларда жазылған сөйлеу ақпараттарының сөзбе-сөз мазмұнын анықтау;
- фонограмманың дайындалу тәсілі (түпнұсқа немесе көшірме ме);
- жазу кезінде немесе аяқталғаннан кейін жалғандық белгілерді анықтау;
- сөйлеген адамның жеке және кәсіби немесе психофизиологиялық мінездемесін анықтау (сөйлеудің диалектісі, әлеуметтік жағдайы, эмоционалды жан-күйі, ауруы, сөйлеу дефектілері, сауаттылығы);
- сөйлеу типін анықтау – кенеттен немесе алдын-ала дайындалып сөйлеу;
- сөйлеуге қатысушылардың санын анықтау.

Аталған міндеттерді шешу үшін сарапшының алдына келесі сұрақтар қойылуы мүмкін:

- фонограмманы дайындау барысында қоршаған жағдай қандай болды (далада немесе бөлмеде орын алды) ?
- сөйлеген тұлғалардың жынысы өзге де анатомиялық ерекшеліктері қандай ?
- сөйлеушілердің әлеуметтік жағдайы қандай (сауаттылығы, сөйлеу мәдениеті)?
- зерттелуге ұсынылған «...» сөздің басталуы мен «...» сөзбен аяқталатын сөйлесуге неше адам қатысты ?
- фонограммада ұсынылған сөздер немесе олардың үзінділері алдын-ала жатталған немесе ерікті түрде болды ба ?
- зерттелуге ұсынылған «...» сөздің басталуымен «...» сөзбен аяқталатын сөздердің мазмұны қандай ?
- фонограммадағы дыбыс үзіліссіз немесе үзіліспен жазылды ма (магнитофон, бейнежазба, диктофон)?
- ауызша сөздерін жазу барысында тұлғаның эмоционалды жан-күйі қандай ?
- субъект фонограммаға жазылған өзінің дауысын әдейі өзгерткен жоқ па ?
- субъект фонограммада Н. есімді тұлғаның дауысына ұқсас етіп өзінің дауысын жазған жоқ па ?

Идентификациялық міндеттер фонограммада жазылған тұлғаның ауызша сөйлеуін (дауысын) сараптамаға үлгі ретінде ұсынылған сезіктінің дауысымен, сөйлемімен тепе-теңдігін немесе айырмашылығын анықтауға бағытталған. Сол сияқты, фонограммадағы тұлғаның дауысын, бірнеше сөйлеу процесі кездерінде анықтайды.

Идентификациялау міндеттерін шешу барысында сараптамаға қойылатын типтік сұрақтар:

- зерттелуге ұсынылған фонограммадағы «...» сөздің басталуымен «...» сөзбен аяқталатын сөздер Н. есімді субъектінікі ма ?
- зерттелуге ұсынылған фонограммадағы «...» сөздің басталуымен «...» сөзбен аяқталатын сөз Н. немесе К. есімді субъектінің сөйлеміне жатады ма ?

3. Материалдарды дайындау мен рәсімдеу

Сараптамаға келесі материалдар жіберіледі:

- сөйлеу және өзге де дыбыс ақпараттары бекітілген тасушы материалдар, басқа да дыбыс жазатын құралдар;
- сараптамалық зерттеу үшін қажет дауыстар мен сөздердің үлгілері (эксперименталды және еркін үлгілер);
- жедел-іздістіру шараларын жүргізу барысындағы бейне, дауыс жазбаларды қайтарудың немесе тапсыру хаттамаларының көшірмелері;
- дауыс немесе сөздің салыстырмалы үлгілерін алу хаттамаларының көшірмелері;
- фонограмманы тыңдау хаттамаларының көшірмелері (жедел жазудың стенограммасы);
- зерттеліп отырған фонограмма бойынша маманның қорытындысы (егер зерттелетін фонограмма мәтінінің сөзбе-сөз мазмұны анықталса);
- егер техникалық құралдардың монтажи және диагностикасына қатысты сұрақ анықталуы қажет болса, дыбыс жазбаның техникалық құралдарын ұсыну керек (алғашқы не салыстырмалы жазба жазылған).

Сараптаманы тағайындау туралы қаулыда келесі мән-жайлар көрсетіледі:

дыбыс тасушының типі, оның маркасы, зерттелетін мәтін сөзінің шекаралары (қандай сөзбен басталып қандай сөзбен аяқталуы), дыбыс жазбаның акустикалық жағдайы, зерттеліп отырған фонограмманың алыну жағдайы – егер жазба кезінде тұлғаның психофизиологиялық жағдайы туралы мәліметтер болса (маскүнем, есірткі немесе наркотикалық заттар қолдану күйі, ауыру т.с.с.), сөйлеу материалын алдын-ала жаттап айту сияқты мәліметтер туралы сарапшыға хабарлау қажет.

Эксперименталды үлгілерге келесі талаптар қойылады:

- тасушыда үлгілерді алуға қатысты процессуалдық рұқсаты көрсетілуі керек;
- нысаны бойынша ауызша мәтіндер еркін түрде баяндалуы қажет (өмірбаяны, әңгімелесу, іс бойынша сұрақтарға жауап беру), парақтан оқу немесе өз өмірбаянын айтуға тыйым салынады;
- ауызша сөйлеу уақытының ұзақтығы 10 минуттан кем болмауы керек;
- кейбір жағдайда үлгілер үш реттік сөз айтудан болуы мүмкін (жылдам, орташа, баяу темпте айтылады), даулы фонограммадағы жеке сөздер немесе сөйлемдер әр түрлі темпте айтылады;

- зерттеліп отырған фонограммадағы дауыс не сөз үлгілерінің тілі бірдей болуы керек, егер жазба кезінде тұлғалар қазақ тілінде сөйлесе, үлгілер сол тілде ұсынылуы керек, егер аралас тілде сөйлесе, онда сөйлеген әр тілге үлгі алу кезінде барлық талаптар сақталуы қажет (әр тілдің сөйлеу ұзақтылығы 10 минуттан кем болмауы);
- техникалық жағдайларының ұқсас болуы (егер дыбыс диктофонмен жазылса, үлгі дәл осындай құралды қолдану арқылы алынады).

Сарапшы келіп түскен материалдарды алдын-ала тексеруді келесі түрде жүзеге асырады:

- ұсынылған дыбыс тасушыларда зерттелуге жататын фонограммалардың болуы;
- фонограмманың сапасын (түскен дыбыс сигналдардың деңгейін, репликаның түсінікті болуын т.с.с.);
- сөйлеудің тілін (қазақ, орыс, ағылшын);
- зерттелуге жататын фонограмманың жазылу жағдайын;
- салыстыру үшін алынған фонограмманы зерттелетін фонограммамен ұқсас болуын.

Жоғарыда көрсетілген талаптар сақталмаса, сарапшы ол кемшіліктерді жою туралы сұраныс жасай алады, кері жағдайда сараптаманы жүргізуден бас тарта алады.

Өзін –өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот фонографиялық сараптама объектілері
2. Фонографиялық зерттеудің міндеттері
3. Материалдарды дайындау және рәсімдеу

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.

9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №12. Өрт- техникалық сараптама 1сағат

1. Өрт –техникалық сараптама объектілері
2. Ошақты және жанудың таралу бағытын анықтау сараптамасы
3. Электр қондырғылардың өрттің пайда болуына қатысты байланысын анықтау сараптамасы

1 Өрт –техникалық сараптама объектілері

Өрт-техникалық сараптаманың **зерттеу объектілері** термикалық зақымға ұшыраған ортаның орны, термикалық от әсеріне ұшыраған заттар мен материалдар, механизмдер мен құрал-жабдықтар, сол сияқты фактілі деректер, оның ішінде оқиға болған жерді қарау туралы, тергеу экспериментінің хаттамалары, суреттер мен сызбалар т.с.с. заттай объектілер өрт туралы мәліметтің тасушысы болғандықтан тергеушімен алынады немесе объектілердің ірі габаритті болуына қатысты суретке түсіріліп сарапшыға жіберіледі немесе сарапшымен сол жерде зерттеледі.

Аталған сараптаманың заты өрт-техникалық сараптаманың әдістерімен өрттің пайда болу себебін (өрттің пайда болу жағдайын) анықтайтын кешен болып табылады. Өрт-техникалық сараптаманың заты өрт болғанға дейін және кейін объектілердің күйін, оның орын алуына себеп болған жағдайлар туралы мән-жайларды жатқызамыз. Сараптама өрт, кісі өлтіру, ұрлық т.с.с. фактілерге қатысты жүргізіледі. Сол сияқты, залалды өтеуге қатысты азаматтық істер бойынша тағайындалады.

Аталған сараптаманың келесі түрлері бар, олар:

- Жанудың ошағын және таралу бағытын анықтау сараптамасы.
- Электр қондырғылардың өрттің пайда болуына қатысты байланысын анықтау сараптамасы.
- Әр түрлі жылу көздерінің өрттің пайда болуына қатысты байланысын анықтау сараптамасы.
- Материалдар мен заттардың өз-өзінен жану мүмкіндігін анықтау сараптамасы.
- Жануды үдеткіштердің болуына қатысты өрттің байланысын анықтау сараптамасы.

Аталған сараптаманың **міндеттерін** (барлық міндеттер диагностикалық-ситуациялыққа жатады) шешу үшін келесі жағдайларды анықтау қажет, олар:

- өрттің ошағын және өрттің таралуын, оның таралу уақыты мен ұзақтығын;
- жылу беру мен қызу жабдықтарының техникалық күйін, электр құралдар, өрт зонасында орын алған механизмдер, объектілердің өртпен өзара байланысын;

- қысқа тұйықталудың пайда болуын;
- қатты қызған беттерден әр түрлі тұтану және энергияның әсерінен жанар майлардан жануы т.с.с.

Сараптаманың міндеттеріне сол сияқты лауазымды тұлғалардың, өрт қауіпсіздігіне жауапты адамдар әрекеттерін зерттеу де жатады.

2 Ошақты және жанудың таралу бағытын анықтау сараптамасы

Аталған сараптаманың мақсаты өрттің пайда болу себебін анықтау болып табылады. Өйткені ол жанудың пайда болу механизмін анықтайды.

Ошақты және жанудың таралу бағытын анықтау сараптамасының алдына келесі сұрақтар қойылады, олар:

- өрттің қайнар көзі қай жерде болды ?
- нақты жер өрттің қайнар көзі болып табылады ма ?
- жанудың бағыты қандай ?

Оқиға болған жер туралы алғашқы материалдар келесі мәліметтерді көрсету керек:

- материалдар мен құрылымдарға термикалық әсер етудің сипаттамасы;
- кірпіштің қалауының бұзылуы туралы;
- темірбетон құрылымдарының түсі мен құрылымының өзгеруі;
- еден бетінің материалдарының күйі туралы;
- жанудың белгілері бар қоршаған ортаның жеке үзінділерінің сипаттамасы т.с.с.

Өрттің қайнар көзін сол сияқты жанып кеткен құрылымдарды, плиталарды, өзге де бұйымдарды сараптамалық зерттеу арқылы анықтауға болады.

Аталған объектілерді жеткілікті көлемдегі жерлерден алған жөн.

Өрт болған жердегі қоршаған ортаны оқиға болған жерді қарау туралы хаттамаларда, сызбаларда, суреттерде бекіту керек. Жоспар-сызбаларында зерттеу үшін ұсынылған объектілердің алынған жерлері көрсетілуі тиіс.

3 Электр қондырғылардың өрттің пайда болуына қатысты байланысын анықтау сараптамасы

Электр қондырғылар ретінде электр энергиясын өндіруге, өңдеуге, тасымалдауға, беруге, бөлуге арналған машиналардың, аппараттардың, жүйелер мен көмекші құрал-жабдықтардың (олар орнатылған құрылыстар мен үй-жайларды қоса алғандағы) жиынтығын айтамыз.

Аталған сараптамаға келесі сұрақтар қойылады, олар:

- электр қондырғылардың техникалық күйі мен өрттің пайда болуының себепті байланысы бар ма ?
- электр сымдардың балкуы неден пайда болды (өрттің температурасы, тоқтың қысқа тұйықталуы) және өртке дейін немесе кейін бе ?

- өрт кезінде зерттеу үшін ұсынылған электр қорғаушылар жарамды күйінде ме ?
- аталған қорғаушылар қандай номиналды тоққа арналған ?
- ұсынылған қорғаныштардың балқу қосымшасының (плавкие вставки) бұзылу себебі қандай ? т.с.с.

Материалдарды дайындау мен рәсімдеу:

Оқиға болған жерді қарау туралы хаттамада келесі мән-жайлар көрсетілуі қажет: өрт болған жерде қандай электр қондырғылар болды, олардағы зақымдар суретке түсіріліп, сипатталу керек, олардың жанармай материалдармен орналасуының қашықтығы көрсетілуі қажет және жоспарсызбаларда қашықтықтары көрсетілуі тиіс.

Қосу және сөндіру құралдарды алу кезінде оқиға болған жерді қарау туралы хаттамасында олар «жағылған» немесе «сөнген» күйінде алынған ба сипатталуы керек. Балқу іздері бар электр қыздырғыштар және электр жарық беру құралдарын олардың сымдарымен бірге (шнур) алу керек.

Қорғау аппараттары – оның ішінде тез балқитын қорғаушылар, автоматтар т.с.с. сымдарымен бірге алынады.

Алынған электротехникалық құралдарды буу-түю кезінде оларды қатты қағазға салып, кейін шпагатпен байлап және картон не фанерадан жасалған қорапқа салу керек.

Қораптың сыртында оның ішіндегі заттың атауы, оны алудың орны мен уақыты және тергеушінің, (анықтаушы), куәгерлердің қолы, сол сияқты оны куәландыратын мөртаңбасы болу керек.

Алынған электр техникалық құралдармен және оқиға болған жерді қарау туралы хаттамамен қатар келесі қосымша материалдар болу керек, олар:

- электр қуаттардың құрылымдары мен материалдарында жанудың белгілері бар фотосуреттер (жарық, электр қыздырғыш құралдары, қозғалтқыш) ақаулар учаскелері бойынша және қолданылатын қуаттары бойынша;
- таратушы құрылымдар және электр құрылымдарды қорғау жері мен типі;
- қорғаушы және таратушы құрылымдардың қорғанышты құрастыру орны мен типі;
- қорғаушы және таратушы құрылымдардың күйі туралы;
- жүйелердің құрылымдық атқарылуы туралы.

Оқиға болған жердегі электр құралдарды тергеуші қарау барысында олардың сөнуі туралы көз жеткізу керек. Қарау кезінде хаттамада келесі мән-жайлар көрсетілуі керек:

- қорғаныштардың және өзге де қорғау аппаратуралардың типтері, олардың күйі;
- сақтандырғыштардың, сөндірушілер, қайта қосу приборларының т.с.с. қарау кезіндегі күйі;

- электр сымдар төселімдерінің тәсілі, қандай құрылым бойынша олар жиналды, сол сияқты оларды ғимаратқа, құрылыстарға енгізудің тәсілдері;
- электр құралдардың, коммутациялық және электр жарық бергіш аппаратуларының жасалу тәсілі;
- сымдар мен кабельдердің қолдану типі;
- электр құралдардың, жанғыш, жарық беретін электр құралдардың техникалық сипаттамасы, олардың бұзылу және балқу себебі т.с.с.

Егер электр сымдардың бұзылуы өрттің пайда болу себебі болса, онда объектінің электр сызбасын құрастырған жөн. Мұнда өрттің ошағы, оның таралу бағыты т.с.с. қарастырылуы тиіс.

Заттай дәлелдемелерді қарау кезінде жанған объектілерді мұқият зерттеу жүргізіледі. Оларды кейін сараптамаға жібереді. Заттай дәлелдемелер ретінде балқыған электр сымдар алынады. Алынған сымдардың ұзындығы 20 см. кем болмау керек. Олар мыс сымдары болуы керек және алюмин сымдары 25 кв. мм болуы керек. Алынуға жататын сымдардың ұзындығы 100-150 см. болуы керек. Сымдарды байқап, оларға зақым келтірмей шешу керек. Егер электр сымдар құбырда болса, оны құбырымен бірге алу керек.

Ажыратқыш, босатқыш, үзгіш т.с.с. автоматтарды шешу кезінде олардың қай күйде болғанын суреттерге түсіріп алу керек.

Алуан-түрлі электр құрылымдық бұйымдарды (электр патрондар, штепсель, тарату қораптары, сөндіргіштер) қосылған сымдарымен бірге алу керек. Егер электр құрылымдар өзінің габариттері мен массаларына қатысты алу мүмкіндігі болмаса, олар суретке түсірілуі керек.

Өрттің пайда болу қайнар көзін анықтау үшін, электр сымдардың жарамсыздығы туралы келесі мәліметтерді сарапшыға хабарлау керек: өрт болғанға дейін бір күн бұрын жұмыстың аяқталу уақыты, қандай электр құралдар жұмыс күйінде болды, электр сымдардың жарамсыздығы туралы, қандай бұзушылықтар өртке дейін орын алды, электр жарық құралдарының өшірілуі туралы т.с.с.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Өрт –техникалық сараптама объектілері
2. Ошақты және жанудың таралу бағытын анықтау сараптамасы

Электр қондырғылардың өрттің пайда болуына қатысты байланысын анықтау сараптамасы

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертиология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.

3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №13

Сот трассологиялық сараптама 1сағат

1. Трасологиялық сараптаманың зерттеу объектісі
2. Адам іздерінің сараптамасы
3. Киімдердің механикалық зақымдалуының сараптамасы
4. Жануарлар іздерінің сараптамасы

1 Трасологиялық сараптаманың зерттеу объектісі

Трасологиялық сараптаманың зерттеу **объектісі** материалдық дүние заттарының сыртқы құрылысы және олардың із қабылдаушы заттардың бетінде бейнеленіп қалуын айтамыз. Трасологиялық сараптаманың объектілері адам, жануар, бұзу құралдары, көлік құралдары, жаппай өндірістің бұйымдары. Аталған объектілердің қасиеттері, жіктелуі туралы сипаттама криминалистикалық техниканың бөлімі болып табылатын – трассологияда беріледі. Трасологиялық сараптама объектілеріне қатысты келесі түрлерге бөлінеді:

- адамның қолының, аяқ киімінің, тістерінің трассологиялық сараптамасы;
- құлыптап жабылатын, қорғағыш механизм мен бұзу құралдарының сот сараптамасы;
- көлік іздерінің сот сараптамасы (аталған сараптама түрінің мүмкіндіктері 13.3 бөлімінде қарастырылады);
- жануарлар іздерінің сот сараптамасы;
- жаппай өндіріс бұйымдарының сот сараптамасы;

- қылмыскердің, жәбірленушінің киімдеріндегі механикалық іздердің сот сараптамасы;
- бөлшекті бүтін бойынша анықтаудың сот сараптамасы.

Трасологиялық сараптаманың **пәні** ретінде іздерді (қол, аяқ, аяқ киім, жануардың іздері, бұзу құралдарының, көлік құралдарының іздері т.б.) зерттеу негізінде анықталатын фактілі деректер болып табылады. Трасологиялық сараптама арқылы анықталатын фактілі деректер көптеген қылмыстарды тергеу кезінде қажетті.

Трасологиялық сараптаманың **міндеттері** екі топқа бөлінеді: идентификациялық және идентификациялық емес (классификациялық, диагностикалық және ситуациялық).

Диагностикалық міндеттер іздерді табу мен бекітуге және із қалдырған объектімен теңдестіру үшін жарамдылығын анықтауға бағытталған.

Классификациялық міндеттер іздерді табу мен зерттеу кезінде іздің топтық және тектік қатыстылығын анықтауға және оны классификациялық жүйенің ғылымына жатқызуға бағытталған.

Ситуациялық міндеттер із қабылдайтын объектінің шарттарын, механизмін, уақытын анықтау үшін қажет. Олар іздің пайда болу механизмін, басқа объектімен өзара қатынасын, іздердің пайда болу кезектілігін анықтайды.

Идентификациялық міндеттері із қалдырылған нақты объектіні (адамның, жануарлардың, бұзу құралдарының іздері, көлік іздері) жекелендіруге бағытталған. Сол сияқты, морфологиялық және өзара байланысты ерекшеліктеріне қатысты толық объектіні теңдестіруге бағытталған.

2 Адам іздерінің сараптамасы

Адам іздеріне әдетте қолдың, аяқтың, тістің, аяқ киімнің, дененің жеке бөліктері, адам денесінің өзге де іздері жатады. Тәжірибиеде қолдың, аяқ киімнің іздері жиі кездесетін болса, тістің, адам денесінің жеке бөліктерінің іздері сирек кездеседі.

Адам қолының іздері – дактилоскопиялық сараптамада зерттеледі және диагностикалық және идентификациялық міндеттегі сұрақтарды шешеді. Мәселен:

- ұсынылған объектіде адам қолдарының папиллярлы өрнектері бар ма? және оларды із қалдырған адамның саусағымен идентификациялауға жарамды ма? (мұндай сұрақ сарапшыға криминалист-маманның тінту немесе оқиға болған жерді қарау кезінде қол іздері көрінбейтін заттарды алу кезінде орын алады);
- ұсынылған объектіде қол іздерінің папиллярлы өрнектері нақты адаммен қалдырылған ба ?
- әр түрлі объектіде табылған іздер бір тұлғамен немесе бірнеше тұлғамен қалдырылған ба ?

Материалдарды дайындау мен рәсімдеу:

Сараптамаға жіберіледі:

- 1) саусақ іздері бар заттар (олардың бөлшектері), қол іздері бар заттарды олардың алғашқы күйін өзгертіп алмау үшін абайлап алу керек;
- 2) аз көрінетін немесе мүлдем көрінбейтін іздер қалдырылған заттар. Оларды алу кезінде тозаңдандыруға, көшірмеге түсіруге болмайды, өйткені қолданылатын ұнтақтар ізді жояды;
- 3) заттар немесе олардың бөліктерінде қолдың папиллярлы өрнектері бар деп күдіктенгенде олар сараптамаға жіберіледі.
- 4) дактилоскопиялық пленкаға немесе масштабты суретке түсірілген іздер (негатив, позитив);
- 5) кейде қылмыстық істің өзге де материалдары: оқиға болған жерді қараудың хаттамасы, заттай дәлелдемелері алу туралы хаттамасы т.с.с.

Салыстырмалы зерттеу үшін дактилоскопиялық сараптамаға – экспериментальды үлгі ретінде қолдың папиллярлы өрнектері түсірілген дактилоскопиялық карта жіберіледі. Тергеуші қолдың папиллярлы өрнектері дактилоскопиялық картаға дұрыс нақты түсуіне бақылау жасауы керек. Әсіресе, мәйіттердің қол саусақтарының іздері дактилоскопиялық пленкаға дұрыс түсірілуі үшін тергеуші маманның көмегіне жүгіне алады. Сол сияқты, тірі адамның саусақтарының іздерін қайталап алуға мүмкін болса, мәйіттердің іздерін қайталап алу мүмкін емес.

Адамның аяғының және аяқ киімдерінің іздері. Адамның аяқ киімінің мөлшерін, түрін, жалаң аяқ іздерінің мөлшері мен ерекшеліктері, сол арқылы сол ізді қалдырған адамның жынысын, жасын, жүрісін анықтайтын идентификациялық емес міндеттерді шешеді. Мұндай сұрақтарды криминалист-маман оқиға болған жерді қарау кезінде шешеді. Оқиғаның механизмін анықтау үшін сараптаманың алдына келесідей сұрақтар қойылады: ұсынылыған із аяқ киіммен қалдырылған ба, оқиға болған жерде табылған аяқ киімнің, аяқ іздерінің пайда болу механизмі қандай (ауыр заттарды тасыған сәтте немесе сырғанау кезінде пайда болған іздер)?

Идентификациялық міндеттерді шешу кезінде нақты аяқ іздерінің, аяқ киім іздерінің теңдестіру мәселелері анықталады, сараптама алдына келесідей сұрақтар қойылады: оқиға болған жерден алынған аяқ киімнің іздері сезіктіден алынған аяқ киімімен қалдырылған ба, оқиға болған жердегі жалаң аяқпен қалдырылған іздер (оң немесе сол аяқ) сезіктіге, жәбірленушіге қатысты ма?

Сезіктінің не жәбірленушінің қалдырған іздерінде не аяқ киімінде өзге де кірленулердің (немесе өзге заттардың) болуы сот-топырақ тану, сот-ботаникалық, криминалистикалық, сот-медициналық (қанның топтық және тектік қатынасын анықтау) сараптаманың жүргізуін қажет етеді.

Материалдарды дайындау мен рәсімдеу:

Сараптамаға жіберіледі:

- 1) дактилопенкаға не өзге де құралдарға түсірілген немесе қандай-да бір заттарға қалдырылған үстірт іздер;
- 2) полимерлік және гипстік материалдардан жасалған көлемді іздердің көшірмелері.

Оқиғаның механизмі оны бекітудің әдістері, іздерді алудың уақыты, шарттары туралы мәліметтері бар қылмыстық істердің материалдарындағы іздердің фотосуреттері сараптамаға қосымша жіберілуі мүмкін.

Идентификациялық міндеттерді қою кезінде сараптамаға салыстырмалы материал-үлгілері жіберіледі, оларға:

- 1) сезіктінің (жәбірленушінің) оқиға болған жерде киген аяқ киімі;
- 2) сезіктінің (жәбірленушінің) экспериментальды іздерінің екі-үш көшірмесі (егер оқиға болған жерде көлемді іздер алынса);
- 3) экспериментальды көлемді іздерді нақты жалпы және жеке белгілерінің түсірілуін қамтамасыз ететін материалдар да алынуы керек. Егер сараптаманың объектісі жалаңаяқпен қалдырылған үстірт іздер болса, үлгі ретінде тексерілетін тұлғаның жалаңаяғының боялған іздері үлгі ретінде алынады (типографиялық бояуды қолдану арқылы);
- 4) сараптаманың объектісі жол іздері болса, сезіктінің (жәбірленушінің) экспериментальды алынған екі-үш жүрген із жолы. Экспериментальды жол іздерін алу кезінде сезікті (жәбірленуші) жіңішке қабатпен типографиялық бояумен қалдырылған жермен жүреді немесе оның аяқ киімінің табанын бояумен валик арқылы жүргізіп сезіктіге (жәбірленушіге) қағаз лентасының бойымен жүріп шығуын сұрайды, сол арқылы экспериментальды үлгі алынады.

Жоғарыда көрсетілгендей сезіктінің (жәбірленушінің) аяқ киімінің табанында басқан жерден алынған әр түрлі бөлшектер (жердің ұнтақтары, цемент, ұн т.с.с.) қалуы мүмкін. Мұндай жағдайда тергеуші аталған бөлшектерді тиісті түрде бекітіп, қаптап заттай дәлелдеме ретінде сақтау үшін жағдайлар жасауы керек.

Адам тістерімен қалдырылған іздерге қатысты диагностикалық және идентификациялық міндеттерді шешу кезінде тіс іздерін жәбірленушінің денесінде не азық-түліктерде (тістелген алмада) көруге болады. Аталған іздерді зерттеу кезінде сарапшы келесідей сұрақтарды шешеді:

- із қалдырған адамның тіс аппарат құрылымының ерекшеліктері;
- іздердің пайда болу механизмі қандай және жәбірленуші мен қылмыскердің өзара қатынасы қандай?
- жәбірленушінің денесінде қалдырылған тіс іздері сезіктінікі ма (оқиға болған жерден алынған заттардағы тіс іздері)?

Материалдарды дайындау мен рәсімдеу:

Сараптама үшін қажетті материалдар:

- 1) тіс іздері бар заттар (мысалы, пломба т.с.с.), егер зат үлкен болса оны бірнеше бөліктерге бөлуге болады. Егер тіс іздері азық-түліктерде қалдырылса, оларды сараптамаға жеткізгенше сақтау қажет. Тіс іздері мәйітте қалдырылса, ізді алған кезде криминалист мамандармен қатар сот-медициналық қызметкерлер қатыстырылуы керек;
- 2) масштабты тәртіппен алынған тіс іздерінің фотосуреттері, әр бір із бойынша екі үш сурет жасаған жөн.
- 3) қылмыстық істің материалдары – оқиға болған жерді қараудың хаттамасы, мәйітті сот-медициналық зерттеулері, тірі адамды сот-медициналық куәландыру, алғашқы сот-медициналық және трассологиялық сараптамалардың қорытындылары.

Тіс іздерін сараптамаға салыстырмалы зерттеу үшін келесі үлгілер беріледі:

- 1) сезіктіге не жәбірленушіге тиісті тіс көшірмелерінің эксперименталды үлгілері. Үлгі ретінде пластикалық материалдарда қалдырылған (мысалы балауыз) тістеудің, тістеп алудың іздері алынады;
- 2) сезіктінің не жәбірленушінің жағының (челюсть) гипстік өзге де модельдері.

Үлгілерді алу кезінде маман ретінде – стоматолог дәрігері, тіс технигі, криминалист қатысқан дұрысырақ.

3 Киімдердің механикалық зақымдалуының сараптамасы

Киімдердің механикалық зақымдалуының іздері зақым келтірілген қарудың топтық қатыстылығын, зақым тию салдарының механизмі мен шарттарын анықтауға мүмкіндік тудырады. Аталған сараптаманы жүргізу кезінде әр түрлі міндеттер шешіледі: классификациялық, диагностикалық, ситуациялық және идентификациялық, сарапшының алдына келесі сұрақтар қойылады:

- жәбірленушінің денесі мен киіміне зақым келтірген қарудың нысаны, мөлшері;
- денеге және киімге зақым келу кезінде жәбірленуші мен қылмыскер қандай жағдайда болған;
- сезіктіден алынған қарумен жәбірленушінің киіміне зақым келтірілді ма ?
- сезіктіден алынған бір қарумен жәбірленушінің киіміне механикалық зақым келтірілді ма ?

Материалдарды дайындау мен рәсімдеу:

Сараптама үшін келесі материалдар жіберіледі: сезіктіден алынған зақымның белгілері бар киімдер. Киімдердің механикалық зақымдалған кезде сарапшы-трассолог істің материалдарымен (сот-медициналық сараптама) танысуы керек. Сол сияқты, сараптамаға басқа мамандардың қатысуы туралы (сот-медициналық сарапшысы, криминалист) мәселені шешу керек. Аталған мамандар келтірілген зақымдардың пайда болу себептерін өлшеу, салыстырмалы зерттеулер арқылы анықтайды.

4 Жануарлар іздерінің сараптамасы

Трассологиялық сараптамамен зерттелетін жануарлардың іздеріне хайуанаттардың табан, тіс, тырнақтарының, мойын-жіптен қалдырылған іздері жатады. Сол сияқты, таңбасы (тавросы), жануардың (сиыр, қой, ешкі т.с.с.) терісін жаңдырған таңбалары. Қазіргі таңда асыл тұқымды (породистый) жануарлар бар (бірнеше мың доллар тұратын бәйге аттары, ірі қаралар), оларды биркамен номерлейді.

Сараптамалық зерттеудің міндеттеріне із қалдырған жануарды анықтау (зақымның іздері жәбірленушінің денесінде және өзге де объектілерде болады), іздердің пайда болу механизімін анықтау, сол сияқты сот-тергеу тәжірбиесінде жануарлардың іздеріне қатысты орын алатын жағдайларды шешуге байланысты өзге де міндеттерді шешу.

Жануарлардың табан іздерін зерттеу кезінде сараптаманың алдына идентификациялық міндеттерді шешетін келесі сұрақтар қойылады:

- оқиға болған жерден алынған іздер қай жанурдың іздеріне жатады;
- жол іздеріне қатысты жануардың қызметтік ерешеліктерін анықтауға болады ма (аяғының орналасуы, аттауының мөлшері т.с.с.) ?
- тағаның қандай белгілері бар және ол қандай әдіспен жасалған;
- жәбірленушінің денесіндегі із жануардың тісімен қалдырылған ба?
- объектідегі тістің іздері қай жануармен қалдырылған ?
- жәбірленуші жануарға қарсылық көрсеткендегі олардың жағдайлары;
- жануардың денесіндегі таңбасы (тавросы) өзгеріске ұшыраған ба, егер ұшыраған болса таңбасының (тавросының) алғаш суреті қандай болды?

Идентификациялық міндеттерді шешу үшін сараптамаға келесі сұрақтар қойылады:

- із жәбірленушінің, талапкердің иелігіндегі нақты жануарымен қалдырылды ма (сиыр, қой, ешкі)?
- жануардың терісіндегі тавро зерттеуге ұсынылған тауарлық белгімен қалдырылды ма ?

Материалдарды дайындау мен рәсімдеу:

Сараптамаға жіберілетін материалдар:

- 1) гипстен дайындалған көлемді іздердің көшірмелері, оқиға болған жердегі үстірт іздерді пленкаға түсіру арқылы алынған көшірмелер;
- 2) іздердің фотосуреттері, іздердің табылу уақыты мен орналасуы т.с.с. туралы деректері бар қылмыстық істің материалдары;
- 3) идентификациялық сипаттағы сұрақтар құрастырылған кезде сараптамаға келесі салыстырмалы материал-үлгілер жіберілуі тиіс:

- егер оқиға болған жерде көлемді іздер табылса, жануар табанының эксперименталды іздерінің екі-үш көшірмелері, мұндай іздер жалпы және жеке белгілерін нақты көрсететін материалдарда алынуы қажет, үстірт іздердің эксперименталды үлгілерін ұқсас етіп алу керек;

- зерттеу объектісі ретінде жол іздері болса, олардың эксперименталды үлгісінің саны екі-үш болуы қажет.

Таңбаға және оның өзгеруіне қатысты мәселелерді шешу үшін, жануар терісінің үлгісі берілуі керек.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Трасологиялық сараптаманың зерттеу объектісі
2. Адам іздерінің сараптамасы
3. Киімдердің механикалық зақымдалуының сараптамасы
4. Жануарлар іздерінің сараптамасы

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.
3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

Дәріс №14

Сот баллистикалық сараптама 1 сағат

1. Сот-баллистикалық сараптаманың объектілері
2. Сот-баллистикалық сараптаманың міндеттері
3. Атудың мән-жайларын анықтау бойынша сот сараптамасы

1. Сот-баллистикалық сараптаманың **объектілері** криминалистикалық техниканың саласы – сот-баллистикасында нақты көрсетілген, олар үш топқа бөлінеді:

1. атыс қарулары (пистолеттер, револьверлер, автоматтар, мылтықтар, винтовкалар, карабиндер);
2. оқ-дәрілер (патрондар, патрондардың компоненттері – гильзалар, оқтар, картельдер т.с.с) қарулар мен оқ-дәрілерді дайындау үшін қолданатын материалдар мен өнімдер;
3. атудың іздері.

Сот-баллистикалық сараптаманың **пәні** сот баллистика саласына оның ішінде атыс қаруына, оқ-дәрілерге және олардан қалатын іздерді зерттеуге қатысты арнайы білімдердің негізінде анықталатын кешенді құрайды. Аталған жағдайлар қылмыстық, азаматтық және әкімшілік сот өндірісіндегі мән-жайларды анықтауға қатысты орын алады. Тәжірибеде мұндай мән-жайларды анықтау кісі өлтіру, дене жарақатын салу, қарақшылық, заңсыз ату қаруын жасау т.с.с. фактілер бойынша жиі кездеседі.

2. Сот-баллистикалық сараптаманың міндеттері идентификациялық және идентификациялық емес (диагностикалық, ситуациялық, классификациялық) мазмұнға ие.

Атыс қаруға қатысты сот сараптамасы іс бойынша оқиға болған жерде немесе өзге де тергеу әрекеттерінің нәтижесінде қару табылған жағдайда тағайындалады.

Классификациялық, ситуациялық және диагностикалық міндеттерді шешуге бағытталған сот сараптамасына келесі сұрақтар қойылады, олар:

- сараптамаға ұсынылған зат атыс қаруына жатады ма, атуға жарамды ма?
- аталған ату қаруының жүйесі (моделі, үлгісі) қандай ?
- ату қаруына жатқызылған аталған зат қандай тәсілмен (зауыттық немесе қолдан) жасалды ?
- қарудың қандай детальдары ауыстырылған және ол қирату күшінің шамасына әсер етеді ма ?
- қарудың құрылымына қандай өзгерістер енгізілді ?
- қару істеп тұрған жағдайда ма (зауыттық әдіспен жасалған) және атуға жарамды ма ?
- соңғы тазалаудан кейін қарудан ату жүргізілді ма ?
- соңғы атудан кейін қанша уақыт өтті (аталған қарудың, аталған гильзаның атудың ескіру мерзімі) ?
- екі ұңғылы аңшы мылтықтың қай ұңғысынан соңғы ату жүргізілді ?
- белгілі бір жағдайларда мылтықтың тартпасын баспай ату мүмкін ба ?
- осы пистолеттен ату кезінде оқтың атылмауы (осечка) қандай ақаумен байланысты?
- атыс қаруының екі ұңғысы бір ұңғы ретінде қолданылды ма ?
- қарудың белгілі бөліктеріндегі маркировкалық атаулар жойылған жоқ па, жойылса қандай әдіспен ?
- жойылған маркировкалық атаулардың алғашқы мәні қандай ? т.с.с.

Келесі сұрақтар идентификациялық міндеттерді шешуге бағытталған сұрақтар, олар:

- сезіктіден табылған қандай материалдардан, полимерлерден қарудың детальдары немесе ату қаруы жасалған ?
- сезіктіден алынған қандай қарулармен қарудың детальдары жасалған (ату қаруы) ?
- әр түрлі тұлғалардан алынған бір құралдар мен материалдардан қарудың детальдары жасалған ба ? т.с.с.

Қолдан жасалған ату қаруына қатысты жиі оның атуға жарамдылығы туралы мәселелер сот сараптамасы кезінде шешіледі. Ату қаруының атуға жарамдылығы туралы сұрақтар тек зауыттық әдіспен жасалған қаруларға қатысты қойылуы мүмкін.

Оқ-дәрілердің сот сараптамасы – іс материалдарында оқиға болған жерден немесе өзге де тергеу әрекеттерінің нәтижесінде алынған оқ, гильза, пыждар, патрондар болған кезде және соларға қатысты фактілерді анықтау қажет болған кезде тағайындалады.

Оқ-дәрілерді анықтауға қатысты сот сараптамасының классификациялық міндеттерді шешу үшін келесі сұрақтар қойылады, олар:

- оқиға болған жерден алынған оқ қандай атыс қаруынан атылған ?
- сараптамаға ұсынылған оқ (гильза) атылған ату қаруының жүйесі (моделі, үлгісі) қандай ?
- оқиға болған жерден немесе сезіктіден алынған патрондар бір немесе әр түрлі зауытта дайындалған ба ?

Аталған сараптама **диагностикалық және ситуациялық** міндеттерді шешуге бағытталған сұрақтарды шешеді, олар:

- зерттеуге ұсынылған патронның (гильза, оқ) үлгілері аталған қарудан атуға жарамды ма ?
- оқ (гильза) қолмен жасалған ату қаруынан атылған жоқ па ?
- аталған патрондар немесе оның жезінің жеке компоненттері: оқтар, гильзалар т.с.с. қандай әдіспен дайындалған ?
- патрон қандай дәрімен жабдықталған ?

Идентификациялық міндеттерді шешу үшін, оқ-дәрілерді зерттеу сараптамасы бойынша келесі сұрақтар қойылады:

- оқиға болған жерде және сезіктіден алынған бытыра (картечь) бір массаны құрайды ма ?
- салыстырып отырған патрондар өзінің снарядталу мазмұны бойынша бір массаға жатады ма ?
- Н. есімді тұлғаның мәйітінен және сезіктіден алынған бытыра (картечь) өзінің дайындалу тәсілі және сақталу жағдайы бойынша бір массаны құрайды ма ?
- оқиға болған жерден тәркіленген және айыпталушыдан алынған пыждар (төсеме, бытыра) ұсынылған саймандар арқылы дайындалған жоқ па ?
- оқиға болған жерден және айыпталушыдан алынған патрондар бір құралмен жабдықталған жоқ па ?

- оқиға болған жерден және айыпталушыдан алынған пыждар (төсеме, бытыра) бір материалдан жасалған жоқ па ?
- оқиға болған жерден алынған оқтар айыпталушыдан алынған нақты формамен жасалған жоқ па (форманың мазмұнын және кімнен алынғанын көрсету керек) ?
- аталған қағаз пыж оқиға болған жерден алынған қағаздан, газет бетінен (басқа да материалдан) жасалған жоқ па ?
- әр түрлі оқиға болған жерден алынған оқтар (гильзалар) бір қарудан атылған жоқ па ?

Егер іс бойынша тергеуші оқтар, гильзалардан басқа оқиға болған жерден немесе өзге де тергеу әрекеттерінің нәтижесінен ату қаруын тапса, сараптама алдына сұрақтар өзгеше редакцияда қойылады, олар:

- оқиға болған жерден алынған оқтар мен гильзалар аталған ату қаруынан атылған ба (жүйені, номерді, кімнен алынғаны көрсету керек) ?
- мәйіттің (жәбірленушінің) денесінен алынған оқтар аталған ату қаруынан алынған ба (жүйені, номерді, кімнен алынғанын көрсету керек) ?

3. Атудың мән-жайларын анықтау бойынша сот сараптамасы – істің мән-жайларын анықтау қажет болғанда тағайындалады. Сол сияқты, тергеуші кейбір мән-жайларды сараптаманы тағайындамай ақ оқиға болған жерді қарау немесе тергеу экспериментін жүргізу арқылы анықтай алады. Тергеу экспериментін жүргізу мүмкін болмаса (денсаулығына немесе өміріне қауіп төндіру жағдайы анықталса), сот сараптамасы тағайындалады.

Диагностикалық және ситуациялық міндеттерді шешу үшін аталған сараптама бойынша келесі сұрақтар қойылады, олар:

- келтірілген зақым ату қаруымен келтірілді ма ?
- қандай бағытта ату жүргізілді ?
- қандай қашықтықтан ату жүргізілді ?
- ату кезінде ату қаруы мен зақым келтірілген объектінің өзара орналасуы қандай болды ?
- ұсынылған оқтардың (гильзалардың) қайсысы бірінші атылды ?
- қай оқтың тесуі бірінші атумен келтірілді ?
- ұсынылған қолмен жасалған қарудан нысаналы ату мүмкін ба ?
- аталған ату қарудан белгілі калибрлі патрондар атылуы мүмкін ба ?
- аталған ату қаруымен жәбірленушінің өзі-өзін атуға техникалық мүмкіндік болды ма ?
- оқтың немесе гильзаның деформациялануының себебі неде ?
- қару ұңғысының жарылу себебі қандай ?
- жәбірленушіге тигенге дейін оқтың рикошеті орын алған жоқ па ?
- калибрі сәйкес келмейтін (үлкен немесе кіші) қарудан оқ атылып, гильзасы лақтырылып тасталған жоқ па ?
- қалтаның кір болуы онда қаруды ұстаудың нәтижесі емес пе ?

- ату қаруынан атудан пайда болатын микро қатпарлар Н. есімді тұлғаның қолында бар ма?
- оқтағы іздер ұңғыны майлаудың нәтижесінен пайда болған жоқ па ?
- при каком взаимодействии частей данного самодельного оружия возможно производство выстрела и т.д.
- аталған қолдан жасалған ату қаруының қандай бөлшектерінің бір-бірімен өзара әрекеттесу нәтижесінен оқ ату мүмкін ?

Материалдарды дайындау мен рәсімдеу:

Ату қаруының сот сараптамасы. Оқиға болған жерді қараудың, сезіктіні ұстау, тінтудің нәтижесінен ату қаруы табылса ол сол сәтте дер кезінде қаралып және қараудың нәтижелері хаттамаға бекітілуі керек. Ату қаруын хаттамаға тіркеу криминалистика оқулығының «Сот (криминалистикалық) баллистикасы» атты тарауында мұқият сипатталған. Ату қаруы сот сарапшыға табылған күйіндегі нысанда ұсынылуы керек. Бірақ, қауіпсіздікті сақтау үшін маман-криминалист ату қаруын жеткізу кезінде қарудың оқтарын алып тастауы қажет. Аталған жағдайдың себебінен оқиға болған жерді қарау хаттамасында ату қаруының мәйітке қалай орналасқандығын және онда оқтардың, гильзалардың болуы мән-жайлар мұқият тіркелуі керек. Револьверді табу және алу кезінде, оның барабанында атылған гильза болса, оны ол жерден алу қажет емес, әсіресе егер оқиға болған жерден немесе жәбірленушінің денесінен алынған оқ нешінші атудың нәтижесінен шығу сұрағын анықтау қажет болса. Егер ату қаруының қарудың тартпасын баспай ату мүмкіндігі туралы сұрақты шешу кезінде ату қаруын тексеріп ақтарудың қажеттігі жоқ. Сол сияқты ату қаруы ылғалды жерден табылса да оның каналының және ұңғысын сұрту қажет емес. Сарапшыға ату қаруын сақталу жағдайы туралы хабарлау керек. Мұндай ақпарат сарапшының ату мерзімін анықтауы үшін маңызды.

Ату қаруын қапталған және мөртаңбалаған күйінде сот сарапшыға жеткізу керек. Ату қаруының ствол каналының ұңғы бөлігіне қақпақ кигізеді. Ол ең алдымен сыртқы әсерлерден қорғау және газдың шығып кетпеуіне кепіл береді.

Ату қаруына оқ-дәрілері сот баллистика сараптамасының ең кең таралған объектілерінің бірі болып табылады.

Сот-баллистикалық идентификациялық зерттеулердің шешетін сұрақтарының бірі – оқ-дәрілердің жалпы пайда болу қайнар көздерін анықтау. Пайда болу қайнар көздері дегеніміз – зерттеп отырған объектілердің мерзімі, орны және сақталуы, пайдаланылуы және дайындалуының өзге де жағдайларының сәйкестігін анықтауын айтамыз. Зерттелу объектілері дегеніміз – аңшылық патронның жабдықтары: атылған гильзалар, бытыра, пыждар, төсемелер, оқ-дәрілер немесе олардың жиынтығы – жабдықталған патрондардың жүйесі.

Оқиға болған жерден аңшылық патронның өзі немесе оның жеке компоненттері табылуына қатысты сараптаманың алдына сұрақтар қойылады.

Көп жағдайда сот-баллистикалық сараптаманың объектісі снаряд (дробь, картечь, оқ) болып табылады. Аталған объектілерді табу кезінде оларды сезіктіден немесе өзге де тергеу әрекеттерінің нәтижесінен алынған заттай дәлелдемелермен теңдестіру сұрақтары туындайды.

Пыждар мен төсемелер көп жағдайда қолдан жасалады. Пыждарды дайындау кезінде әр түрлі мақсаттарға тағайындалған киіз материалдарын қолданады. Төсемелер картоннан жасалады (ораушы картон, кітаптың қаптамалары т.с.с.).

Қолдан жасалаған оқтар қорғасын шыбықтардан, пластиналардан шабудың және кейін оны таптап тегістеу және соғу арқылы жасауға және балқытып құюға болады, яғни – бытыра-таптама. Шабылған және таптап тегістелмеген бытыра немесе картечь «сечка» деп аталады. Егер оқиға болған жерде осындай бытыра табылса, онда сезіктіден тінту кезінде дайын оқ-дәрілерден басқа оны жасаған саймандарды, материалдарды (тістеуіш, кескіш т.с.с.) алып және сараптамаға жіберу қажет.

Қолдан жасалған объектілер табылған жағдайда, онда ол объектілерді (оқ-дәрілер) дайындаған материалдарды (әр түрлі киізден жасалған картон өнімдері, т.с.с.) табу шараларын қолдану қажет. Кейде пыж немесе төсеменің орнына жай қағаздарды (кітаптың, дәптердің, газеттердің беттері) қолданады. Пыждар қандай материалдардан жасалғандығы туралы тергеушінің хабары болса, онда тінту немесе өзге де тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде жабдықталған патроннан басқа оны даярлаған материалдарды (кітап, дәптер, газет) іздеп алу қажет.

Көп жағдайда аңшылық патрондар қорғасын құймаларынан жасалу себебінен, (яғни металлдың тез деформациялануы) снарядта қалдырылған іздердің сақталуын қамтамасыз ету үшін нақты шаралар қолданылуы керек. Қорғасын снарядтарды сақтау немесе жеткізу кезінде оларды бір қатарға екі қабат мақтаның арасына орналастырып қою керек.

Ату іздері. Тесіп өтудің, қисаю, снарядтың каналдары және өзге де ұқсас негізгі және қосымша іздерді ату іздеріне жатқызамыз. Ыстың, оқ-дәрінің дәндерін, металлдың бөлшектерін сияқты қосымша іздерді табу бірқатар қиындықтар туғызады. Мұндай объектілерді табу үшін лабораториялық құрал-жабдықтар қажет.

Аталған объектілерді зерттеу арқылы бірқатар сұрақтар шешіледі, олар: атудың қашықтығы, атудың бағыты, атудың кезектілігі, ату құралы мен жәбірленушінің орналасу жағдайы т.с.с. Мұндай объектілерді табу үшін оқиға болған жерді қарауға сот-баллистика саласындағы мамандарды қатыстырған жөн. Объектілерді табу мен бекіту кезінде ондағы іздерді жоғалтпау немесе олардың өзгеруіне әкеп соғатын жағдайларды болдырмау қажет. Осыған байланысты оқ-дәрінің дәндерін табу үшін оқ тесіп өткен

затты ақ парақ қағаздың үстінде қағып сілку керек деген ұсыным қате екенін мойындау қажет.

Ату қаруымен қалдырылған металдың шашыраңқы микробөлшектері арнайы зертханалық жағдайларда анықталады. Олар мысалы, атқан тұлғаны анықтау кезінде іздеу объектілеріне жатады. Бұл атыс өнімдері атқан адамның қолында, киім-кешегінде болуы мүмкін.

Аталған объектілердің тасушысы болған заттарды сақтау, жеткізу кезінде, олар жеке-жеке буып-түйіліп, бір-бірімен үйкелмеуі керек. Сол сияқты, атқан адамның қолында қалдырылған атудың іздері ұзақ уақыт сақталмайды. Қолда қалдырылған атудың іздері қолды жуып сүрткеннен кейін әдетте жойылады.

Атудың іздері сараптамалық зерттеудің объектісі ретінде ату қаруының өзінде, ұңғының каналында, револьвердің барабанында өзге де детальдарда қалдырылуы мүмкін. Ұңғыны сүрту кезінде атылған оқтардың іздері жойылуы мүмкін.

Оқиға болған жерді қарау. Ату қаруы қолданылған істер бойынша оқиға болған жер сот-баллистика саласындағы мамандардың қатыстырылуымен жүргізілуі керек, өйткені мамандар ату іздерін тез табылуына және олардың дұрыс алынып бекітілуін қамтамасыз етеді. Аталған мамандардың қатыстырылуы әсіресе оқиға болған жерде типтік емес ату қарулардың алынып, зерттеуі үшін (тайқып тию іздері) қажет болған кезде керек.

Қылмыстық істердің материалдары іс үшін өте маңызды, атап айтсақ: оқиға болған жердің хаттамалары (сызбалар, фотосуреттер), тергеу экспериментінің, куәландырудың хаттамалары (атқан адамның қолындағы атудың іздерін алғанда), сот-сараптамалық қорытындылар (мәйітті зерттеу, зақым келген тұлғаны куәландырылғанда).

Сот-баллистикалық сараптаманы жүргізудің жалпы жағдайы эксперименталды үлгілердің алынуы болып табылады. Ол үшін сарапшының алдына ату қаруының нақты данасын, зақым келген затты, патрон (оқиға болған жердегімен ұқсас), оқ-дәрілерді дайындау үшін қолданылған құрал-саймандар мен материалдарды ұсыну қажет.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот-баллистикалық сараптаманың объектілері
2. Сот-баллистикалық сараптаманың міндеттері
3. Атудың мән-жайларын анықтау бойынша сот сараптамасы

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертиология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.

3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.
- 11.

Дәріс № 15

Сот биологиялық сараптамасы 1 сағат

1. Сот биологиялық сараптама түсінігі, объектілері
2. Агробиологиялық және агротехникалық сараптама
3. Мал дәрігерлік және зоотехникалық сараптама

1. Сот-биологиялық сараптамасы тірі құрылымдардың түрлеріне байланысты келесі түрлерге бөлінеді: сәйкесінше биологиялық сараптама, агротехникалық және агробиологиялық, зоотехникалық және мал дәрігерлік сараптама.

Сот-биологиялық сараптамасының **объектілері ретінде** келесілер қарастырылады: әр түрлі деңгейдегі тірі құрылымдар – бір клеткалы организмдерден бастап биологиялық қоғамдастыққа дейін, өсімдіктер және жануарлар немесе олардың бөлек бөлшектері, өсімдіктер мен жануарлардың тіршілік әрекетінің өнімдері, сондай-ақ, өсімдік және жануар шикізаттарын қайта өңдеу өнімдері. Тірі организмдердің алуан түрлігін ескере отырып, келесі жолдармен сараптамалық зерттеудің тікелей объектілерінің тізімін анықтауға болады, яғни олар:

- нативті (өзгермеген) организмдер және олардың фрагменттері: өсімдіктер және олардың бөлшектері – сабағы, жапырағы, тамыры, гүлі, ұрығы, гүл тозаңы, қабығы; өсімдіктердің шайыры (смола), сүттіген шырыны (млечный сок), гүл тозаңы, крахмал, жемістері;

- жануарлар немесе денесінің кейбір бөлшектері (жүні, терісі, сүйегі, мүйізі) және органдары; жануарлардың қиы (экскременты), ішкі секреция органдарынан бөлінетін заттар немесе органдарының өзі, өт қаптары және тастары, жыныс бездері және олардың секрециялары;
- құстар және олардың организмдерінің бөлшектері;
- балықтар – жеке түрлері және олардың бөлшектері;
- үлкен жәндіктер, олардың личинкалы кезеңдері, хитинді скелетінің бөліктері; жәндіктердің бөлу заттары – өрмекшінің торы, пілләсі (кокон), прополис, балы;
- тергеліп жатқан оқиғаға байланысты емес түрде (мысал үшін, мәйітті табу орны), нақты жердің табиғи биологиялық кешенін құрайтын өсімдіктер мен жануарлардың жиынтығы;
- адамның өндірістік іс-әрекеттерімен, сондай-ақ қылмыс жасаған тұлғалардың нақты әрекеттерінің механизмімен шартталған биологиялық объектілердің жасанды жиынтығы: ағаштан, өсімдік шикізатынан жасалған бұйымдар, ағаш үгінділері, пішен, силос массалары және комбикорм, дәнді дақылдар, темекі өнімдері және темекі заттары, қағаз өнімдері, өңделген тері және олардан жасалған бұйымдар, жүн, терісі, қой терісінен тігілетін тонның шикізаты, мүйіз және сүйек шикізаттарынан жасалған бұйымдар және т.б.

Сот-биологиялық сараптамасының **пәнін** сарапшылармен сот биология саласындағы арнайы ғылыми білімдерінің негізінде анықталатын азаматтық, қылмыстық істің, әкімшілік өндірістің нақты мәліметтері, жағдайлары құрайды. Сараптаманың көмегімен алынған деректі мәліметтер адам өлтіру, дене жарақатын салу, қарақшылық, қоршаған ортаны қорғау туралы заңнамалардың ережелерін бұзу, браконьерлік деректерін тергеген кезде пайдаланылады.

Сот-биологиялық сараптамасы шешетін **міндеттері** идентификациялық емес (диагностикалық, классификациялық, ситуациялық) және идентификациялық болып бөлінеді.

Осы сараптамалық зерттеу түрінің **диагностикалық және классификациялық міндеттері** келесі жағдайлармен басланысты: шығу тегі бойынша зерттеліп отырған жануардың немесе өсімдіктің табиғатын анықтау және оны нақты таксономиялық топтарға жатқызу (отряд, топ, түр), сонымен қатар салыстырылып жатқан объектілердің жалпы түрі, жалпы тобы бойынша ажырату. Оларды шешу кезінде мысалға келесі сұрақтар қойылуы мүмкін:

- тасушы-затта табылған микро бөлшектер шығу тегі бойынша өсімдік (жануар) объектілеріне жатады ма;
- осы өсімдік объектісінің түрі, тегі, жасы, жынысы қандай;
- осы объектінің бір бөлшегі болып табылатын жануар организмнің түрі, тегі, тұқымдастығы, отряды, жасы, жынысы;
- өсімдіктер объектілерінің құрамдық компоненті қандай;

- ұсынылған өсімдіктердің салыстырмалы зерттеу үшін алынған үлгілермен жалпы тектік (топтық) ұқсастығы бар ма;
- ұсынылған жануар бөлшектері салыстырмалы зерттеу үшін алынған үлгілермен жалпы тектік (топтық) ұқсастығы бар ма;
- оқиға орнында (немесе тасушы-затта) табылған талшықтар жануардың жүні болып табылады ма; олар қай жануарға тиесілі және т.б.

Осы сараптамалық зерттеу түрінің *ситуациялық міндеттері* қылмыс объектісі мен оқиғаның арасындағы себеп-салдарлық баланыстарын; зерттеліп отырған объектінің тергеліп жатқан оқиғамен уақыттық байланыстарын анықтаумен байланысты. Бұл міндеттерді шешу үшін мысалға келесі сұрақтар қойылуы мүмкін:

- жануар жүнінің немесе сабақтан жапырақтың, сабақтың тамырда ажырау механизмі қандай;
- ұсынылған өсімдік (жануар) объектісі қандай әсерге ұшыраған (механикалық, термикалық, биологиялық, химиялық);
- ұсынылған биологиялық объектілерде қоршаған ортаның әсер ету факторларының белгілері бар ма (сақтау, тасымалдау, биологиялық зақымдау);
- шығу тегі биологиялық объектілерге қарағанда, олардың тасушы-затта жағылуы қашан орын алған; олардың нақты субъектіге (тасушы-затқа) жағылу уақыты қылмысты жасау уақытына сәйкес келеді ма;
- нақты тұлға көмілген жердің қабатындағы биологиялық комплекске қарағанда, оны көмген уақыттан беру қанша сағат өтті, және т.б.

Осы сараптамалық зерттеу түрінің *идентификациялық міндеттері* салыстырылып отырған объектілердің жалпы немесе жеке (нақты) шығу тегіне тиесілігін, сонымен қатар шығу тегі бойынша нақты өсімдік немесе жануар объектісінің тепе-теңдігін анықтаумен байланысты (яғни, объект бөлшегінің бүтінге тиесілігін).

Жағдайға байланысты келесі идентификациялық сұрақтар қойылуы мүмкін:

- табиғаты бойынша биологиялық объектілер тасушы-затта оқиға болған жердің нақты учаскесінен пайда болған ба;
- биологиялық объектілердің (ағаш, ши тоқыма, тері, жануар денесінің бөлшектері) бөлшектері бөлінгенге дейін бір бүтінді құрады ма;
- ұсынылған өсімдіктің бөлшектері нақты өсімдікке тиісті ма;
- жануардың жүні нақты бір бұйымның бөлігі болып табылады ма;
- ұсынылған биологиялық объектілер (сабан, комбикорм, жүн, дәнді дақылдар) біріңғай массаға тиесілі ма.

Сот-биологиялық сараптамасының қарауына ұсынылуы мүмкін сұрақтардың толық тізімін келтіру мүмкін емес, себебі оның зерттейтін объектісі көп қырлы және зерттеліп жатқан оқиғаның саласына қатысты болуымен байланысты.

2 Агробиологиялық және агротехникалық сараптама

Агробиологиялық және агротехникалық сараптаманың **объектілері** ауылшаруашылық дақылдарымен байланысты биологиялық объектілердің тізімін толықтырады, яғни оларға ұрық себу және егу материалдарын, ауылшаруашылық өнімдерін, жер қыртысын, тыңайтқыштарды, химикаттарды, суару суларын жатқызады.

Бұл объектілердің сот сараптамалық **пәнін** сарапшылармен сот агробиологиялық және агротехникалық зерттеулердің саласындағы арнайы ғылыми білімдерінің негізінде анықталатын азаматтық, қылмыстық істің, әкімшілік өндірістің нақты мәліметтері, жағдайлары құрайды.

Сот агробиологиялық және агротехникалық сараптамасы шешетін **міндеттері** идентификациялық емес (диагностикалық, классификациялық, ситуациялық) және идентификациялық болып бөлінеді.

Диагностикалық және классификациялық міндеттері дәннің немесе басқа да ауылшаруашылық дақылдарының табиғатын, түрін, сұрыптық ерекшеліктерін, салыстырылып жатқан жиналған өнімнің немесе олардың өңделген заттарының жалпы түрге, жалпы топқа тиістілігін анықтауға бағытталған. Оларды шешу кезінде мысалға келесі сұрақтар қойылуы мүмкін:

- ұсынылған дәнді дақыл күздік немесе жаздық болып табылады ма;
- ұсынылған ауылшаруашылық дақылдарының (немесе оның өңдеу өнімдерінің) аталуы және сапалық белгілері қандай;
- аталған егістік алқабында қандай дақылдар қолданылған;
- ұсынылған дақылдар (мысалға, бидай) осы жылғы немесе өткен жылдардың өнімі болып табылады ма және т.б.

Ситуациялық міндеттері ұрықтардың себуге дайындау, оларды өсіру, сақтау, дәндерді тасымалдау ережелерінің сақталуын, ұрықтардың сапасыз болу, өнімнің шықпау және шығындалу себептерін анықтауға бағытталған. Оларды шешу кезінде мысалға келесі сұрақтар қойылуы мүмкін:

- белгілі ауылшаруашылық дақылдарын нақты аумаққа себу кезіндегі себу нормалары қандай және нақты түрде қандай норма қолданылған;
- егілген егін тұқым сапасының бекітілген стандарттарына сәйкес болды ма;
- сұрыптау және қосымша әзірлеу кезінде қалдыққа дәнді дақылдарды есептен шығару жұмыстары дұрыс жүргізілді ма;
- егуге дайындалған ұрықтар сұрыптауға, дәрілеуге, жібітуге және баптауға ұшырады ма;
- көрсетілген аумақта көрсетілген ауылшаруашылық дақылының нақты көлемі себілгені (егілгені) туралы құжаттардағы (қандай екенін көрсету керек) мәліметтер шындыққа жанасады ма;
- ауылшаруашылық дақылдарын өңдеу технологиясы сақталды ма (егу нормасы, ұрықтарды егу тереңдігі, егу мерзімдері, егінді баптап-күту, суғару нормалары т.б.), бұл технологияның бұзылуы қандай салдарға әкеп соғуы мүмкін еді (әкеп соқты);

- қолайлы жағдайлар жасалған кезде осы аумақтан белгілі бір ауылшаруашылық дақылының қандай өнімі жиналуы тиіс еді;
- егіннің опат болу (сиректігінің) себептері қандай; сапасы төмен өнімді (тауарлық емес) алу себебі қандай ауылшаруашылық дақылдарына тыңайтқыштың нақты түрлері берілді ма, қандай көлемде;
- топырақ құнарлығының төмендеу себебі қандай; көп мөлшердегі улы химикаттарды (гербицидтерді) немесе тыңайтқыштарды қолданумен байланысты емес па; тиісті талаптардан ауытқу неге байқалды; ол қандай салдарға әкеп соқты (әкеп соғуы мүмкін еді); егінге мал түсуден (малдың егінді таптауынан) қандай шығын келтірілді;
- егінді жинау және астықты бастыру агротехникалық ережелерге сәйкес келеді ма; егіннің ысырап болуы орын алды ма, егер орын алған болса, ол қандай көлемде және қандай себептермен орын алды;
- тамырлы және түйнекті жемістерді сабанмен жабу технологиясы сақталды ма; кейбір компоненттерінің құрамы бойынша жемнің сапасы нормативті концентрацияларға сәйкес па;
- сақталып отырған ауылшаруашылық өнімнің бүліну себептері қандай; сақтау кезіндегі табиғи шығын ретінде дәнді дақылдың осы көлемінің есептен шығарылуы негізді ма;
- егінді нақты химикаттармен дәрілеу (қандай түрімен екені көрсетілсін) жұмыстары дәннің массасына әсер ете алды ма, егер әсер етсе, нақты қалай;
- егіннің немесе басқа да ауылшаруашылық өнімнің тамырында немесе егінді жинау кезінде бүлінуі агротехникалық ережелердің бұзылу себептері болып табылды ма, егер сол болса, онда нақтысында қандай;
- осы егіннің немесе басқа да ауылшаруашылық өнімнің бүліну дәрежесі қандай, дәнді дақылдар пайдаланыла алады ма, егер пайдаланыла алатын болса, онда нақтысында қалай; өнімнің бүлінуі оны сақтау ережелерінің бұзылуымен байланысты емес па;
- бұл шаруашылықта дәнді дақылдардың бүлінуінен және қамба зиянкестерінің зақымдауынан сақталуын қамтамасыз ететін қажетті шаралары қолданылды ма және т.б.

Идентификациялық міндеттер шығу тегі бойынша нақты өсімдіктің тепе-теңдігін анықтауға бағытталған (яғни объект бөлшегінің бір бүтінге тиістілігін немесе шығу тегін анықтауға). Жағдайға байланысты келесі идентификациялық сұрақтар қойылуы мүмкін:

- ұсынылған ауылшаруашылық өнімі осы егін алқабынан (учаскесінен) жиналуы мүмкін бе;
- әр жерлерден алынған дақылдар (бидай, ұн) бір массаға тиісті емес па және т.б.

3 Мал дәрігерлік және зоотехникалық сараптама

Сот мал дәрігерлік және зоотехникалық сараптамалардың **объектілері ретінде** жануарларды өзі, сонымен қатар айғақтық дәлелді заттар да болып

табылады (қайтыс болған немесе өлтірілген жануарлардың мәйіттері, шығу тегі жануарлық өнімдер, жемдер т.б.).

Бұл объектілердің сот сараптамалық **пәнін** сарапшылармен сот мал дәрігерлік және зоотехникалық зерттеулердің саласындағы арнайы ғылыми білімдерінің негізінде анықталатын азаматтық, қылмыстық істің, әкімшілік өндірістің нақты мәліметтері, жағдайлары құрайды.

Сот мал дәрігерлік және зоотехникалық сараптамасы шешетін **міндеттері** диагностикалық-ситуациялық және идентификациялық болып бөлінеді.

Диагностикалық-ситуациялық міндеттері малдың өлімге ұшырау, қырылу; эпизоотияға қарсы, емдеу-профилактикалық, санитарлы-зоогигиеналық, карантинді ережелердің бұзылу; жануарларды баптап-күту және оларға жем беру ережелерінің бұзылу жағдайларын; жалған жем-шөп өнімдерін жасаудың, жануарлардың ауруға шалдығу себептерін; жануарларды, құстарды (сонымен қатар үй жануарларын) қырып союдың және әдейі жаракаттаудың; табиғи қорықтарда жануарларды, құстарды, аңдарды, балықтарды тыйым салынған құралдармен және тәсілдермен және тыйым салынған уақытта заңға қайшы сойылу немесе аулану жағдайларын; жануар етінің пайдалану үшін жарамдылығын анықтауға бағытталған және т.б. Бұл міндеттерді шешу үшін мысалға келесі сұрақтар қойылуы мүмкін:

- жануардың өлу себептері қандай; жануар қашан қайтыс болған; жануардың өлуіне қандай сыртқы жағдайлар себепкер болды немесе себепші болды;
- жануарда қандай-да бір аурулары болды ма, егер болса, онда ауруының басталуы қай уақытқа жатады, оның себебі қандай;
- жануарларды ұстау, бағу, баптау және пайдалану жағдайлары сақталды ма;
- малшаруашылық (құс, аң өсіру) үй-жайларына іргелес жатқан аумақтарда, сонымен қатар жайылымдарда, бауларда, бақшада, егін алқабында, орманда дезинфекциялық, мелиоративтік, агрономдық, құрылыс және басқа да іс-шаралар кезінде пайдаланылған құралдар жануарлардың ауруға шалдығу және өлу себептері болып табыла алады ма; осы іс-шараларды жануарлардың (құстардың, бал араларының, балықтардың, аңдардың) қауіпсіздігіне кепіл болатын басқа да құралдармен және тәсілдермен өткізуге мүмкін ба еді;
- жануарлардың (құстардың, мамық жүнді және басқа аңдардың) жағдайы сол уақытта антигельминтті және басқа іс-шараларды өткізуге мүмкіндік берді ма; бұл іс-шараларды кешірек мерзімдерде өткізуге болаты ба еді;
- ауру малдың патологиялық материалдарының өлген немесе мәжбүрлі өлтірілген жануарлардың гистологиялық немесе серологиялық, биохимиялық, бактериологиялық, химико-токсикологиялық және т.б. зертханалық тексерудің салыстырмалы нәтижелері қандай; жем,

сусын, су қалдықтарының кешенді зертханалық тексеру нәтижелері қандай және т.б.;

- шаруашылықтағы жемдерді және қоректендіргіш құралдарды сақтау, сонымен қатар оларды құрама жем зауыттарында сақтау және жасау жағдайлары дұрыс па; жануарлардың (құстардың) ауруға шалдығуы шаруашылықтың өзінде бүлінген жем берудің нәтижесі болып табылмайды ма;
- ауруға шалдыққан жануарларға қатысты емдеу іс-шаралары (алдын алу және басқа да ауруға жол бермеу шаралары) уақытылы және дұрыс жүргізілді ма; олардың мәні қандай, қандай дәрілер, қандай мөлшерлерде қолданылды.

Жануарлардың (құстардың, бал араларының, балықтардың, аңдардың) жұқпалы ауруларының пайда болу себептерін анықтауға бағытталған сұрақтар:

- жануарлар арасындағы жұқпалы ауруларды жою бойынша эпизоотикалық, емдеу-профилактикалық, санитарлы-зоогигиеналық, карантинді және басқа шаралар қаншалықты уақытылы және толық жүргізілген;
- эпизоотикалық, емдеу-профилактикалық, санитарлы-зоогигиеналық, карантинді және басқа шараларды жүзеге асыру ережелерінің бұзылуы орын алды ма, қарастырылып отырған жұқпалы аурудың пайда болуына немесе ары қарай таралуына ол себепші болды ма.

Жануарларды ұстаудың, жем-шөп берудің, пайданудың және күтіп-баптаудың қанағаттанарлықсыз жағдайымен байланысты өлу себептерін анықтауға бағытталған сұрақтар:

- жануардың ауруға шалдығу себептері қандай; алдын алу және емдеу бойынша емдеу-профилактикалық және санитарлы-зоогигиеналық іс-шаралар уақытылы жүргізілді ма;
- жануарға қажетті мал дәрігерлік көмек көрсетілді ма, оны өлімнен құтқарып қалуға болатын ба еді;
- жануардың арықтауы орын алды ма;
- жануарлардың, құстардың ауруға шалдығуы немесе қырылуы сапасыз жем берудің нәтижесінен орын алған жоқ па.

Жануарларды дұрыс пайдаланбаумен байланысты аурудың пайда болу және өлу себептерін анықтау кезіндегі сұрақтар:

- жұмысшы және өнімді жануарларды пайдаланудың қалыпты тәртібі бұзылған жоқ па; тәртіп бұзу қандай және ол ерте жарамсыздануға немесе өліміне әкеп соғатын асқынған немесе созылмалы ауруды тудырған жоқ па;
- жұмыста қолданылатын жүктеме жануардың денсаулық жағдайына сәйкес болды ма; жануардың ауруға шалдығуы және өлуі ауыр жүктеменің нәтижесінде орын алған жоқ па;

- қарастырылып отырған жануар нақты аурумен ауырады ма, ауру қалай пайда болды; осы аурудың дамуы жануарды дұрыс пайдаланбаудың себебі болып табылған жоқ па;
- ауруға шалдыққан жануардың демалу режимінде қандай кемшіліктерге жол берілген; олар оның денсаулығына қалай әсер еті;
- жануарға қарау жұмыстары тапсырылған тұлға оның денсаулық жағдайының нашарлағанын байқауы мүмкін ба еді, егер мүмкін болса, онда қандай белгілері бойынша; жануарлардың қырылуына немесе ауруға шалдығуына жол бермеу үшін қандай шаралар қолданылуы тиіс болатын.

Жануарлардың (құстардың, балықтардың, аңдардың) улану себептерін анықтауға байланысты сұрақтар:

- жануарлардың өлу себептері не болып табылды – ауруы немесе улануы, егер улану болса, онда қандай заттан улану орын алды;
- жануардың улануынан өлуіне дейін қанша уақыт өткен;
- өлікті сою кезінде анықталған мәйіттің органдарындағы байқалған клиникалық өзгерістердің белгілері удың әсерінен болуы мүмкін ба, егер мүмкін болса, онда ол қандай удың әрекетіне тән;
- емдеу-профилактикалық, дезинфекциялық, агрономдық, құрылыс жұмыстары және басқа да іс-шараларды жүргізу кезінде қолданылған улы заттар жануарлардың улану себебі болып табылады ма, егер сондай болса, осы іс-шараларды жануарлардың қауіпсіздігіне кепіл болатын басқа да құралдармен және тәсілдермен өткізуге мүмкін ба еді;
- жануарлардың улану жағдайлары туындауы мүмкін болған, әр түрлі дәрілік, заласыздандыру құралдарын, минералды тыңайтқыштарды және ауылшаруашылық дәрілерді тасымалдау, сақтау, беру, дайындау және пайдалану кезінде қандай-да бір тәртіп бұзушылықтарға жол берілді ма (мысалға, улы химикаттарды, ал соңынан жемдерді тасымалдау үшін бір ыдыстың пайдаланылуы);
- жануардың организміне улы заттар қалай түскен;
- сапасыз жемнің улы қасиеттері оның дұрыс дайындалмауымен немесе сақтаудың қанағаттанарлықсыз жағдайларымен түсіндірілетін (ботулизмнің жұғу, саңырауқұлақты токсиндердің пайда болуы, ашу процесінің басталуы, жемдердің ауылшаруашылық дәрілерімен араласуы) жануарлардың улануы сапасыз жем берудің нәтижесі болып табылмайды ма;
- нашар заласыздандырылған өндіріс қалдықтарын (мақтаның, қышаның күнжарасы (жмых), улы өсімдіктері мен олардың ұрығы бар жемдерді (сабан, дән қалдықтарын), улы заттары бар минералды қоректендіргіштерді берудің нәтижесінде улану орын алған жоқ па;
- жануарлардың улану жағдайларын алдын алу бойынша профилактикалық және басқа да шаралар, ауруға шалдыққан жануарларға қатысты емдеу шаралары уақытылы өткізілді ма.

Механикалық зақымдардан жануарлардың қырылуы немесе ауруға шалдығу себептерін анықтау кезіндегі сұрақтар:

- жануардың мәйітінде өмір сүру барысында алған зақымдары бар ма, егер бар болса, онда олардың сипаты қандай және орналасуы; жануардың денесіндегі жарақаттар қарудың қандай түрімен жасалған (доғал, кескіш, тескіш затпен және т.б.);
- жануардың өлімі оның алған жарақатының нәтижесі болып табылады ма; жарақат алғаннан кейін жануардың өлуі қанша уақыттан кейін орын алған;
- жануардың денесінде табылған жарақаттардың ауырлығы қандай, олар оның өмірі үшін қауіпті ма, олардың кейінгі салдары қандай (жарымжан болуы, жүріп-тұру және өнімділік қабілетінен айырылуы);
- жануардың денесінде табылған жарақаттарды ол өзіне өзі салуы мүмкін ба; жануардың денесіндегі жарақаттары басқа жануармен салынған жоқ па;
- жануарға көрсетілген мал дәрігерлік көмек оның өлуіне жол бермеуі мүмкін ба еді;
- жарақат алған жануарлардың пайдалану құндылығы төмендеген ба және еңбек ету қабілетін жоғалту немесе өнім беруінің күрт төмендеу себепінен олар жарамсыз деп танылуға жатады ма;
- жануардың организміне бөгде зат тірі кезінде әлде өлгеннен кейін түсті ма, егер тірі кезінде болса, онда өлгенге дейін қандай уақытта.

Материалдарды дайындау және рәсімдеу:

Сот-биологиялық сараптамасы тірі табиғаттың кең ауқымды объектілерін зерттейді. Бұл объектілерді сараптамалық зерттеуге дайындау үшін белгілі бір ережелерді сақтау қажет. Тіршілік ету жағдайындағы және даму кезеңінің немесе қоршаған орта факторларының, температуралық өзгерістердің, инсоляциялардың әсерінен бұзылуы, белгілерінің өзгеруі мүмкін сараптамалық зерттелуге жататын биологиялық объектілер мейлінше қысқа уақытта жеткізілуі тиіс.

Шығу тегі бойынша жануарлардан пайда болған тірі объектілер ауа кіруі қамтамасыз етілген көлемді заттарға кіргізілуі керек. Шығу тегі бойынша жануарлардан пайда болған қатты өлі объектілерін және олардың бөлшектерін сынуға жол бермеу үшін қораптарға салу керек.

Жұмсақ денелі объектілерді қатырушы сұйықтықтарға (формалин, спирт) салу немесе тұзбен сеуіп тастау (терілер, сүйектер, асқазандағы заттар) керек. Қатты өсімдікті объектілерді (жапырақтарды, сабағын, тамырларын, ағашты, сабанды, құрама жемді) қағаз пакеттерге салады.

Біріңғай мәліметтері бар (мысалға, оқиға орны туралы) ботаникалық объектілердің комплекстерін (биологиялық), бөлудің қажеті жоқ, керісінше сапалық құрамын көрсететін салыстырмалы үлгілерді толық көлемде алу керек.

Суда және ылғалдылығы жоғары жерлерде өмір сүретін өсімдіктер және жануарлар, сараптамаға сол субстратымен – суымен, жерімен, құмымен бірге ұсынылуы тиіс.

өсімдіктермен немесе тасушы-объектілердегі олардың бөлшектерімен салыстыру үшін арналған жердің оқшауланған учаскелерінен алынған өсімдіктерді бүтін күйінде алу және әр түрді бөлек пакетке салу қажет.

Үлкен көлемді биологиялық үлгілерді алу және зерттеуге жолдау кезінде (сабан бумасы, құрама жемнің немесе дәнді дақылдардың қоймаларынан) олар бүкіл массаның құрамын көрсетуі тиіс, яғни үлгілер ауқымды болуы тиіс.

Егер өсімдікті және жануарлар дүниесінің (бір дана жүн, өсімдіктің, балдырлардың, гүл тозаңының дақтары) тасушы-заттарында микро іздердің (микро көлемдердің) бар болуы болжамдалса, оларды іздеу, бекіту және зерттеу жұмыстарын биолог-мамандарына тапсыру қажет. Тасушы-заттардың бетіндегі биологиялық материалдың микрокөлемдері өте нашар ұсталатынына байланысты, микро іздердің болуы қарастырылған жерлерді таза қағазбен немесе пленкамен желімдеп тастау немесе ақ матамен тігіп тастау қажет. Айғақты заттардың бұлайша дайындалуы сарапшының алдына іздің өзі (оның пайда болу механизмі, мерзімі) туралы мәселесі қойылған болса қажет.

Қажет болған жағдайда, сараптамалық зерттеуге келесі заттар жолданылуы тиіс:

- оқиға орнынан алынған бақылау үлгілері;
- коллекциялық материал (гербарий, ұрықтардың коллекциясы, іскерлік ағаш);
- анықтамалық ақпарат көздері – ілеспе ақпараттар, атластар, Мемлекеттік стандарттар, нұсқаулы анықтамалар (рецептурные справочники);
- оқиға орнын қарау, айғақты заттарды алу хаттамалары, сараптама пәніне қатысты қылмыстық істің материалдары.

Сараптамаға ұсынылатын материалдардың сипаты істің жағдайына, мән-жайларына және қойылған сұраққа байланысты.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот биологиялық сараптама түсінігі, объектілері
2. Агробиологиялық және агротехникалық сараптама
3. Мал дәрігерлік және зоотехникалық сараптама

Ұсынылған әдебиеттер:

1. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертиология. Курс лекций: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы: Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 1. Алматы: Жеті жарғы, 1999.

3. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы, 1994.
4. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы. Теория и практика судебной экспертизы: Учеб. пособие. Т. 2. Алматы: Жеті жарғы, 2002.
5. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных знаний для квалификации преступлений. – Алматы: Жеті жарғы, 1999.
6. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза. Подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах: Практ. пособие. – Алматы, 1999.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практ. пособие. – М., 1996.
8. Шакиров К.Н. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы, 2008.
9. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза: проблемы теории и практики.- Алматы: Аркаим, 2002.
10. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М.: Юрид. лит., 1979.

**«Сот сараптамасы» пәні бойынша зертханалық жұмыс сабақтарына
арналған
ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАМАЛАР**

Сіздің курс бойынша жан-жақты әрі толық білім алуыңыз бен қорытынды рейтинг баллыңызға семинар сабақтарына қаншалықты дайын болғандығыңыз, семинар сабағы барысында тақырыпты талқылауға қаншалықты қатысқаныңыз, дәріс сабағы барысында тақырыпты толық ұғына алмағандығыңызаса маңызды ықпал ететіндігін ұмытпаңыз, сол себепті әрбірсабағына SYLLABUS-та көрсетілген пәннің мазмұнына қарай, толық әрі жан-жақты дайындалып жүріңіз, себебі дәріс және зертхана сабағы барысында ұғынған, ОЖСӨЖ және СӨЖ тапсырмаларын орындау барысында қорытып жинақтаған білімдеріңіздің деңгейі тек өзіңіздің жауаптылығыңыз бен өзіндік жұмыс жасау қабілетіңізге ғана байланысты болады.

Төменде барлық зертхана сабақтарына бірдей дайындалу жөніндегі жалпылама әдістемелік нұсқамалар беріледі. Жалпы әрбір зертхананың тақырыбы мен қарастыратын сұрақтары жөніндегі мәліметтерді пән бойынша SYLLABUS-ыңызда белгіленген пән мазмұнына сәйкес анықтап отырасыз.

Тақырып бойынша ұсынылатын әдебиетті жалпы ұсынылатын негізгі және қосымша әдебиет тізімімен өзіңіз анықтап қарап аласыз.

Курс бойынша зертхана сабақтарына дайындалуға жалпы әдістемелік нұсқама:

Зертхана сабағы тақырып бойынша дәріс сабағында алынған білімдер мен студенттің өз бетінше қосымша оқып білген білімдерін талқылап, қорыту үшін арналған. Зертхана сабағының тақырыбы өте ауқымды, ал сабаққа бөлінген сағат көлемі өте аз болғандықтан, сондай-ақ кредиттік технология бойынша, оқытудың талаптары бойынша білім алу барысында студенттің өздік жұмысына көбірек көңіл бөлінуі қажет екендігіне, курсты меңгеру барысындағы жетістікке қол жеткізу, ең алдымен студенттің оқу белсенділігінде екенігіне байланысты осы тақырыпты толығырақ әрі тереңірек ұғыну үшін ұсынылған SYLLABUS-та көрсетілген барлық талаптарға сәйкес тапсырмаларды орындауыңыз, ұсынылатын негізгі және қосымша әдебиеттер тізімімен танысуыңыз қажет болады. Сонымен қатар, семинар сабағында студент мүмкіндігінше көбірек баға алып қалуға тырысуы қажет. Бұл өкінішке орай, кредиттік технология бойынша білім алатын студенттер үшін аса күрделі болып келеді. Зертхана сабағы кезіндегі студенттің сабақты талдауға қатысуы, сабақта тәртіпті бұзбауы, сабаққа студенттің толығымен дайын болуы (бұл дегеніміз ішінара, шала-пұла дайындығы емес), жалпы курс бойынша студенттің қорытынды рейтинг бағасына ықпал ететінін ұмытпаңыз.

Зертхана сабағына дайындық:

- зертхана сабағына кешікпеңіз;
- зертхана сабағының тақырыбына толықтай дайын болыңыз;

- зертхана сабағына дәріс дәптеріңізбен зертхана дәптеріңізді ұмытпаңыз;
- зертхана дәптеріңізде тиісті тақырыптағы көзделген нысанындағы СӨЖ тапсырмаңыз орындалып тұруы тиіс.

Тақырып № 1. Сот сараптамасының ғылыми және әдістемелік негіздері. 1 сағ.

Сабақ мақсаты: Сот сараптамасының ұғымын, пәнін, міндеттерін, жүйесін, әдістемесін түсіндіру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Сот сараптамасы пәні бойынша зертханалық жұмыстың бірінші күні сот сараптамасы пәнінің кестесін жасау, жалпы сот сараптама пәнінде қолданылатын техникалық құралдарына сипаттама беру, сараптамалық құралдарының қызметтерімен кеңінен таныстыру және қылмысты ашу мен анықтауда көмегінің орасан зор екендігін ашып көрсету.

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді. Сот сараптамасы пәні бойынша зертханалық сабақтар студенттерді сот сараптама мекмелеріне, сот сараптама түрлеріне, сонымен қатар сот сараптамасын тағайындау сияқты практикалық тәсілдерді қолдануға үйретеді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот сараптамасы түсінігін анықтау.
2. Сот ісін жүргізу барысында жүзеге асырылатын ғылыми-практикалық қызмет ретінде сот сараптамасының негізгі сипаттамасын келтіру.
3. Сот сараптамасы тақырыбының анықтамасын, сот сараптамасының тектік және нақты тақырыбының ұғымын беру.
4. Сот сараптамасы міндеттерінің анықтамасын келтіру. Сарапшылық диагностикалық, жіктеушілік, теңдестірушілік, ситуалогиялық міндеттерді шешу деңгейлерін бөлудің түсінігі мен мәнін сипаттау.
5. ҚР ҚПК-не сәйкес сот сараптамасы объектілерінің түсінігін, сондай-ақ сот сараптамасының заттық, нақтылық және тікелей объектілерінің түсінігін келтіру.
6. Сарапшылық зерттеу үшін үлгілердің түсінігі мен оны жіктеудің түсінігін келтіру.
7. ҚР ҚПК-інде көзделген тергеу іс-әрекеттері ретіндегі сарапшылық зерттеу үшін үлгілер алуды сипаттау.

8. Сарапшылық ерттеу үшін үлгілерді алу кезінде жеке адамның құқықтарын сақтаудың іс жүргізу кепілдіктерін сипаттау.

Тақырып №2. Сот сараптамасы сот өндірісіндегі тәжірбиелік қызметтің нысаны ретінде: ұғымы, пәні, міндеттері мен объектілері. 1сағат

Сабақ мақсаты: Сот сараптамасы сот өндірісіндегі тәжірбиелік қызметтің нысаны ретінде: ұғымы, пәні, міндеттері мен объектілері ұғымына тоқталып түсіндіру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Сот өндірісіндегі тәжірбиелік қызметтің нысанын анықтау

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Сот сараптамасы пәні бойынша зертханалық сабақтар студенттерді сараптама тағайындауды, сонымен қатар сараптама жүргізуді, сараптама қорытындысын шығару сияқты тәжірибелік тәсілдерді қолдануға үйретеді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот сараптамасы сот-сараптамалық қызметтің белгілі түрі ретінде
2. Сот сараптамасының нақты зерттеу міндеттері
3. Сараптамалық зерттеудің объектісі

Тақырып №3. Сот сараптамаларын жіктеу 1сағ.

Сабақ мақсаты: Зерттеу тақырыбы бойынша сараптамаларды жіктеуді, іс жүргізу негіздері бойынша сот сараптамаларын жіктеуді түсіндіру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Жіктеу бойынша бөлінетін класстар қандай сараптама түрлері жататынын анықтау, қарастыру, талқылау

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді. Сот сараптамасы пәні бойынша зертханалық сабақтар студенттерді сот сарапшылық зерттеу әдістеріне, сарапшылық зерттеулерге сияқты практикалық тәсілдерді қолдануға үйретеді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот сараптамаларын жіктеудің негіздерін көрсету.
2. Сот сараптамалары кластарының, тектерінің және түрлерінің түсінігін анықтау.
3. Сот сараптамасының даму бағыттарын сипаттау.
4. Жекелік, комиссиялық, кешенді, қосымша және қайталама сараптамалардың ерекшеліктерін келтіру.

Тақырып №4. Сот сарапшысының құқықтық мәртебесі. 1сағ.

Сабақ мақсаты: Сот сарапшысы түсінігін, сот сарапшысының іс жүргізу функцияларын, құқықтары мен міндеттерін түсіндіру.

Зертханалық жұмыстың барысы: «Сот сараптамалық қызметі» туралы ҚР-ның Заңына сәйкес сот сарапшысының түсінігін анықтау. ҚР-да сот сараптамасын жүргізуді тағайындайтын тұлғалардың тізімін көрсету.

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. ҚР-да сот сараптамасын жүргізу тапсырылуы мүмкін адамдардың тізбесін көрсету.
2. Сарапшыға қарсылық білдіру негіздерін келтіру.
3. ҚР-ның қылмыстық процесіндегі сот сарапшысының іс жүргізу функциясын, құқықтары мен міндеттерін сипаттау.

Тақырып №5. ҚР сот сараптама мекемелері. 1 сағ

Сабақ мақсаты: ҚР сот сараптама мекемелеріне тоқталу, сот сараптама мекемелерінің құзыретін, міндеттерін анықтау.

Зертханалық жұмыстың барысы: Сот сараптама органдарымен сараптама жүргізу негіздерін талқылау. Сот сараптама органынан тыс сараптама тағайындаудың ерекшеліктерін қарастыру.

Тапсырмалар:

Зертханалық жұмыстарда оқушыларға түсінікті әрі қызықты болуы үшін «ҚР сот сараптама мекемелері» тақырыбы бойынша арнайы оқу фильмдері көрсетіледі. Фильмдер көрсетіліп, түсіндіріліп, талқыланғаннан кейін жеке дара немесе топпен бірге мынандай тапсырмалар беріледі:

№ 1 Сарапшыларға сот сараптама мекемесінің басшысымен сараптаманы тапсыру реті. Сарапшының компетенциясына орай сараптамаларды бір немесе бірнеше топқа бөлу.

№ 2 Сот сараптама зерттеуінің көлемі мен қиындылығына орай басшының атынан мерзімді көрсете отырып қажетті жазбаларды жасау.

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот сараптама органдарына жалпы түсінік.
2. Сот сараптама органдарының құзыреті.
3. Сот сараптама органдарының сараптама тағайындауы.
4. Сот сараптама органынан тыс сараптама тағайындау.

Тақырып №6. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің процессуалдық сұрақтары. 1сағ.

Сабақ мақсаты: Сараптама тағайындаудың негіздерін, қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында сараптама тағайындауды, сонымен қатар бірінші және апелляциялық сатыдағы сотта сараптама тағайындауды қарастыру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің процессуалдық сұрақтарын қарастыру

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот сараптамасын тағайындаудың заңды және нақты негіздерін көрсету.
2. Сот сараптамасын міндетті тағайындау жағдайларын санамалау.
3. Қылмыстық іс қозғалған кезде сот сараптамасын тағайындаудың ережелерін көрсету.
4. Анықтау және алдын ала тергеу барысында сот сараптамасын тағайындаудың ережелерін көрсету.
5. Бірінші және апелляциялық сотта сот сараптамасын тағайындаудың ережелерін көрсету.

6. Комиссиялық, кешенді, қосымша және қайталама сараптаманы тағайындаудың ерекшеліктерін көрсету.

7. Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізу кезіндегі сезіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің, куәнің құқықтарын баяндау.

Тақырып №7. Сот сараптамасын жүргізудің әдістемелік негіздері. 1сағ.

Сабақ мақсаты: Сарапшылық зерттеу түсінігін, сатыларын қарастыру, сарапшы қорытындысын тұжырымдау, сарапшылық зерттеу нәтижелерін рәсімдеу, сарапшылық қателерге түсінік беру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Сот сараптамасын жүргізудің әдістемелік негіздері бойынша оқытып зерттеу

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сарапшылық зерттеудің түсінігі мен негізгі сипаттамасын келтіру.
2. Сарапшылық зерттеудің сатыларын сипаттау.
3. Сарапшы тұжырымының және сарапшының ішкі сенімі түсініктерінің анықтамасын беру.
4. Сарапшының қорытындысындағы тұжырымдардың логикалық нысандарын сипаттау – кесімді және ықтималды, оң және расталмаған, шартты және шартсыз, баламалы.
5. Сарапшы қорытындысының нысаны мен мазмұнын сипаттау.
6. Сарапшылық қателіктер түсінігін көрсету.

Тақырып №8. Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны және бағалануы. 1сағат

Сабақ мақсаты: Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны және бағалау түсінігін зерттеу.

Зертханалық жұмыстың барысы: Сарапшы қорытындысының үлгілерін жасау

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану

белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

4. Сарапшының қорытындысы: құрылымы, мазмұны
5. Сарапшы қорытындысының зерттеу бөлімі
6. Қорытынды бере алмау мүмкіндігі туралы хабарлама

Тақырып №9. Құжаттардың сот сараптамасы. 2сағ.

Сабақ мақсаты: Жазу мен қолтаңбаларды сот сарапшылық зерттеу, құжаттарды сот техникалық зерттеу және сот автортану зерттеулерін қарастыру, олардың әрқайсысына түсініктеме беру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Экспериментті үлгілер алу арқылы сараптама жасау. Құжаттардың сот сараптамасы бойынша қаулы жасау сараптама тағайындау үлгісін үйрену

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Жазу мен қолтаңбаларды сот-сарапшылық зерттеу тақырыбы, объектілері, ғылыми негіздері.
2. Құжаттарды сот-сарапшылық зерттеу тақырыбы, объектілері, ғылыми негіздері.
3. Сот-автортану зерттеуі тақырыбы, объектілері, ғылыми негіздері.
4. Сарапшының алдына қойылатын сұрақтар.
5. Материалдарды дайындаудың ерекшеліктері.

Тақырып №10. Сот экономикалық сараптама. 1сағат

Сабақ мақсаты: Сот экономикалық сараптамаға түсінік беру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Экономикалық сараптама түрлеріне жеке –жеке есептер шығару, сараптам тағайындау туралы қаулы жасау

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану

белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

4. Сот экономикалық сараптама пәні, түсінігі
5. Сот – бухгалтерлік сараптама
6. Қаржы экономикалық сараптама

Тақырып №11. Сот фонографиялық сараптама. 1сағ.

Сабақ мақсаты: Сот фонографиялық сараптамаға түсінік беру, қарастыру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Сот фонографиялық сараптама тақырыбы бойынша қаулы жасау

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

4. Сот фонографиялық сараптама объектілері
5. Фонографиялық зерттеудің міндеттері
6. Материалдарды дайындау және рәсімдеу

Тақырып №12. Өрт- техникалық сараптама. 1сағат

Сабақ мақсаты: Өрт- техникалық сараптамасын түсіндіру

Зертханалық жұмыстың барысы: Өрт –техникалық сараптама тақырыбына сәйкес есептер шығару.

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

4. Өрт –техникалық сараптама объектілері
5. Ошақты және жанудың таралу бағытын анықтау сараптамасы
6. Электр қондырғылардың өрттің пайда болуына қатысты байланысын анықтау сараптамасы

Тақырып №13. Сот трасологиялық сараптама. 2сағ.

Сабақ мақсаты: Сот трасологиялық сараптама ұғымын түсіндіру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Сот трасологиялық сараптама тағайындау туралы қаулы жасау. Микроскоптармен жұмыс жасау.

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот-сарапшылық трасологиялық зерттеу тақырыбы, объектілері және ғылыми негіздері.
2. Сарапшының алдына қойылатын сұрақтар.
3. Сараптама тағайындау үшін материалдарды дайындаудың ерекшеліктері.

Тақырып №14. Сот баллистикалық сараптама. 2 сағ.

Сабақ мақсаты: Сот баллистикалық сараптама ұғымын, сараптама барысын түсіндіру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Сот баллистикалық сараптама тағайындау туралы қаулы жасау.

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Сот-сарапшылық баллистикалық зерттеу тақырыбы, объектілері және ғылыми негіздері.
2. Сарапшының алдына қойылатын сұрақтар.
3. Сараптама тағайындау үшін материалдарды дайындаудың ерекшеліктері

Тақырып №15. Сот биологиялық сараптамасы

Сабақ мақсаты: Сот биологиялық сараптама ұғымын, сараптама барысын түсіндіру.

Зертханалық жұмыстың барысы: Сот биологиялық сараптам тағайындау туралы қаулы жасау

Тапсырмалар: Тәжірибе ретінде тақырып бойынша есептер шығару

Зертханалық сабақ бойынша әдістемелік нұсқаулар.

Зертханалық сабақ әр-бір студентке теоретикалық білімдерін деректі материалдармен толықтыруға және теорияны тәжірибеде қолдану бойынша біліктілікті алуға мүмкіншілік береді. Зертханалық сабақтар – ол оқытудың тәжірибелік әдістері, оның барысында білімдер, машықтар, икемдер ие болынады және қалыптасады. Зертханалық сабақтар бақылау және өзін-өзі бақылау мақсаттарын шешуге себеп болады, сабақ өткізу барысында тану белсенділігін ынталандырады. Тәжірибелік сабақтар білімдегі де және ептегі де ақаулардың алдын алуға және жол бермеуге мүмкіншілік береді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

4. Сот биологиялық сараптама түсінігі, объектілері
5. Агробиологиялық және агротехникалық сараптама
6. Мал дәрігерлік және зоотехникалық сараптама

СТУДЕНТТЕР БІЛІМІН БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІ

Бірінші межелік бақылау сұрақтары

1. Қылмыстық сот өндірісіндегі арнаулы білімдердің түсінігі.
2. Әрекет етіп тұрған ҚР қылмыстық іс жүргізушілік заңнамасы бойынша арнаулы білім институтының реттелуі.
3. Сот сараптамалық қызмет туралы ҚР заңына сипаттама
4. Қылмыстық процесстегі арнаулы білімдерді қолданудың нысандары.
5. Қылмыстық процессті жүргізуші тұлға (органның) арнаулы білімдерді қолдануы.
6. Қылмыстық процесстегі маманның қызметінің процессуалдық реттелуі.
7. Сот сараптамасы: түсінігі мен ерекшеліктері, негізгі белгілері.
8. Сот сараптамасының пәні мен қағидалары.
9. Сот сараптамаларының білім салалары бойынша жіктелуі.
10. Сот сараптамаларының класстар бойынша жіктелуі.
11. Сот сараптамаларын тегі бойынша жіктеу.
12. Сот сараптамаларының түрлері бойынша жіктеу.
13. Сот сараптамаларын түр тармағы бойынша жіктеу.
14. Сот сараптамасының міндеттері (сараптамалық міндеттер).
15. Сараптамалық міндеттерді шешу деңгейлері (диагностикалық, классификациялық, идентификациялық, ситуациялық).
16. Сараптама объектілері.
17. Сараптамалық зерттеу үшін үлгілер алу (жалпы түсініктер).
18. Сараптамалық зерттеу үлгілерінің түрлері.
19. Үлгілер алу үшін негіздер.
20. Сараптамалық зерттеу жүргізу үшін үлгілер алу туралы қаулы
21. Сараптамалық зерттеу жүргізу үшін үлгілер алуды жүргізе алатын органдар мен тұлғалар.
22. Сараптамалық зерттеу үшін үлгілер алу барысындағы тұлғаның құқықтарының қорғалуы.
23. Сот сарапшысының мәртебесі.
24. Сот сараптамасы объектілерін зерттеудегі тергеушінің, маман мен сарапшының құзыреті.
25. Қазақстан Республикасының сот сараптама органдары.
26. Сот сараптама органының функциялары.
27. Сот сараптамасының тағайындалуы мен өндірісінің негіздері.
28. Сот сараптамасын сараптама мекемесінде тағайындау мен өндірісін ұйымдастыру.
29. Сот сараптамаларын жіктеудің негіздері.
30. Қайталама сараптама: тағайындалуы мен өндірісінің негіздері мен ерекшеліктері.
31. Қосымша сараптама: тағайындалуы мен өндірісінің негіздері мен ерекшеліктері.

32. Комиссиялық сараптама: тағайындалуы мен өндірісінің негіздері мен ерекшеліктері.
33. Кешенді сараптама: тағайындалуы мен өндірісінің негіздері мен ерекшеліктері.
34. Тұлғаның іс бойынша сарапшы ретінде қатысуын болдырмайтын мән-жайлар.
35. Сот сараптама әдістерінің жүйесі.
36. Сараптамалық зерттеу әдістемесі: түсінігі, түрлері.
37. Сараптамалық зерттеу: түсінігі, құрылымы мен сатылары.
38. Сараптамалық зерттеу нәтижелерін рәсімдеу.
39. Сарапшының ой қорытындылары: нысандары мен дәлелдемелік маңызы.

Екінші межелік бақылау сұрақтары

1. Сарапшы қорытындысы: құрылымы мен мазмұны.
2. Сарапшы қорытындысын бағалау.
3. Сот сараптамасын тағайындауға дайындық.
4. Сарапшының бастамасы (инициативасы).
5. Сараптаманы тағайындау мен жүргізу барысындағы сезіктінің, айыпталушының, жәбірленуші мен куәнің құқықтары.
6. Сарапшының қателіктері.
7. Дәлелдеме ретіндегі сарапшының қорытындысы.
8. Сарапшының қорытындысымен сезіктіні, айыпталушыны, жәбірленушіні, куәні таныстыру.
9. Азаматтық процессте арнаулы білімдерді пайдалану.
10. Қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабарлама.
11. Сарапшының құқықтары мен міндеттері. Сарапшының міндеттерді орындамағаны үшін жауаптылығы.
12. Сарапшы ретінде тағайындалатын тұлғалар.
13. Сарапшының сараптаманы тағайындаған тұлға (органмен) өзара іс қимылы.
14. Қазақстан Республикасында сот сараптама қызметін ұйымдастыру.
15. Сарапшыға бастапқы ақпаратты әзірлеу.
16. Сот сараптамасын тағайындаудың негіздері.
17. Сот сараптамасын тағайындаудың тәртібі.
18. Сараптама тағайындау туралы қаулы: мазмұны мен құрылымы.
19. Сот сараптамасын міндетті түрде тағайындау.
20. Сарапшыдан жауап алу.
21. Сараптама тағайындау кезінде маманның көмегін пайдалану.
22. Сот отырысы барысында сот сараптамасын тағайындау.
23. Сот сараптама органының сот сараптамасын жүргізілуі.
24. Сот сараптамасы органынан тыс сараптама жүргізу.
25. Сарапшының қорытындысындағы тұжырым нысандары.
26. Сот баллистикалық сараптамасы: пәні, объектілері, міндеттері.
27. Сот трасологиялық сараптама: пәні, объектілері, міндеттері.
28. Сот медициналық сараптама: пәні, объектілері, міндеттері.
29. Сот психиатриялық сараптама: пәні, объектілері, міндеттері.
30. Сот психологиялық сараптама: пәні, объектілері, міндеттері.
31. Сот өрт сөндіру – техникалық сараптамасы: пәні, объектілері, міндеттері.
32. Құжаттарды сот техникалық зерттеу: пәні, объектісі, міндеттері.
33. Жазулар мен қолдарды сот сараптамалық зерттеу: пәні, объектісі, міндеттері.
34. Есірткі заттарды, психотропты заттар мен уларды сот сараптамалық зерттеу.
35. Жол – көліктік оқиғалар мен көлік құралдарының сот сараптамасы.
36. Мәйіттің сот медициналық сараптамасы: пәні, объектісі, міндеттері.
37. Суық қару сараптамасы: пәні, объектісі, міндеттері.

38. Атыс қаруының сот баллистикалық сараптамасы: пәні, объектісі, міндеттері.
39. Алдын ала тергеу барысындағы сот сараптамасы.
40. Сот бухгалтериялық сараптама: пәні, объектілері, міндеттері.
41. Тірі адамды зерттейтін сот сараптамасы: пәні, объектілері, міндеттері.
42. Сарапшыға қарсылық білдіру.
43. Әкімшілік процессте арнаулы білімдерді пайдалану.
44. Сот автортану зерттеуі.
45. Сот биологиялық сараптама.

ҚОРЫТЫНДЫ БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Қылмыстық сот өндірісіндегі арнаулы білімдердің түсінігі.
2. Әрекет етіп тұрған ҚР қылмыстық іс жүргізушілік заңнамасы бойынша арнаулы білім институтының реттелуі.
3. Сот сараптамалық қызмет туралы ҚР заңына сипаттама
4. Қылмыстық процесстегі арнаулы білімдерді қолданудың нысандары.
5. Қылмыстық процессті жүргізуші тұлға (органның) арнаулы білімдерді қолдануы.
6. Қылмыстық процесстегі маманның қызметінің процессуалдық реттелуі.
7. Сот сараптамасы: түсінігі мен ерекшеліктері, негізгі белгілері.
8. Сот сараптамасының пәні мен қағидалары.
9. Сот сараптамаларының білім салалары бойынша жіктелуі.
10. Сот сараптамаларының класстар бойынша жіктелуі.
11. Сот сараптамаларын тегі бойынша жіктеу.
12. Сот сараптамаларының түрлері бойынша жіктеу.
13. Сот сараптамаларын түр тармағы бойынша жіктеу.
14. Сот сараптамасының міндеттері (сараптамалық міндеттер).
15. Сараптамалық міндеттерді шешу деңгейлері (диагностикалық, классификациялық, идентификациялық, ситуациялық).
16. Сараптама объектілері.
17. Сараптамалық зерттеу үшін үлгілер алу (жалпы түсініктер).
18. Сараптамалық зерттеу үлгілерінің түрлері.
19. Үлгілер алу үшін негіздер.
20. Сараптамалық зерттеу жүргізу үшін үлгілер алу туралы қаулы
21. Сараптамалық зерттеу жүргізу үшін үлгілер алуды жүргізе алатын органдар мен тұлғалар.
22. Сараптамалық зерттеу үшін үлгілер алу барысындағы тұлғаның құқықтарының қорғалуы.
23. Сот сарапшысының мәртебесі.
24. Сот сараптамасы объектілерін зерттеудегі тергеушінің, маман мен сарапшының құзыреті.
25. Қазақстан Республикасының сот сараптама органдары.
26. Сот сараптама органының функциялары.
27. Сот сараптамасының тағайындалуы мен өндірісінің негіздері.
28. Сот сараптамасын сараптама мекемесінде тағайындау мен өндірісін ұйымдастыру.
29. Сот сараптамаларын жіктеудің негіздері.
30. Қайталама сараптама: тағайындалуы мен өндірісінің негіздері мен ерекшеліктері.
31. Қосымша сараптама: тағайындалуы мен өндірісінің негіздері мен ерекшеліктері.
32. Комиссиялық сараптама: тағайындалуы мен өндірісінің негіздері мен ерекшеліктері.

33. Кешенді сараптама: тағайындалуы мен өндірісінің негіздері мен ерекшеліктері.
34. Тұлғаның іс бойынша сарапшы ретінде қатысуын болдырмайтын мән-жайлар.
35. Сот сараптама әдістерінің жүйесі.
36. Сараптамалық зерттеу әдістемесі: түсінігі, түрлері.
37. Сараптамалық зерттеу: түсінігі, құрылымы мен сатылары.
38. Сараптамалық зерттеу нәтижелерін рәсімдеу.
39. Сарапшының ой қорытындылары: нысандары мен дәлелдемелік маңызы.
46. Сарапшы қорытындысы: құрылымы мен мазмұны.
47. Сарапшы қорытындысын бағалау.
48. Сот сараптамасын тағайындауға дайындық.
49. Сарапшының бастамасы (инициативасы).
50. Сараптаманы тағайындау мен жүргізу барысындағы сезіктінің, айыпталушының, жәбірленуші мен куәнің құқықтары.
51. Сарапшының қателіктері.
52. Дәлелдеме ретіндегі сарапшының қорытындысы.
53. Сарапшының қорытындысымен сезіктіні, айыпталушыны, жәбірленушіні, куәні таныстыру.
54. Азаматтық процессте арнаулы білімдерді пайдалану.
55. Қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабарлама.
56. Сарапшының құқықтары мен міндеттері. Сарапшының міндеттерді орындамағаны үшін жауаптылығы.
57. Сарапшы ретінде тағайындалатын тұлғалар.
58. Сарапшының сараптаманы тағайындаған тұлға (органмен) өзара іс қимылы.
59. Қазақстан Республикасында сот сараптама қызметін ұйымдастыру.
60. Сарапшыға бастапқы ақпаратты әзірлеу.
61. Сот сараптамасын тағайындаудың негіздері.
62. Сот сараптамасын тағайындаудың тәртібі.
63. Сараптама тағайындау туралы қаулы: мазмұны мен құрылымы.
64. Сот сараптамасын міндетті түрде тағайындау.
65. Сарапшыдан жауап алу.
66. Сараптама тағайындау кезінде маманның көмегін пайдалану.
67. Сот отырысы барысында сот сараптамасын тағайындау.
68. Сот сараптама органының сот сараптамасын жүргізілуі.
69. Сот сараптамасы органынан тыс сараптама жүргізу.
70. Сарапшының қорытындысындағы тұжырым нысандары.
71. Сот баллистикалық сараптамасы: пәні, объектілері, міндеттері.
72. Сот трасологиялық сараптама: пәні, объектілері, міндеттері.
73. Сот медициналық сараптама: пәні, объектілері, міндеттері.
74. Сот психиатриялық сараптама: пәні, объектілері, міндеттері.
75. Сот психологиялық сараптама: пәні, объектілері, міндеттері.
76. Сот өрт сөндіру – техникалық сараптамасы: пәні, объектілері, міндеттері.

77. Құжаттарды сот техникалық зерттеу: пәні, объектісі, міндеттері.
78. Жазулар мен қолдарды сот сараптамалық зерттеу: пәні, объектісі, міндеттері.
79. Есірткі заттарды, психотропты заттар мен уларды сот сараптамалық зерттеу.
80. Жол – көліктік оқиғалар мен көлік құралдарының сот сараптамасы.
81. Мәйіттің сот медициналық сараптамасы: пәні, объектісі, міндеттері.
82. Суық қару сараптамасы: пәні, объектісі, міндеттері.
83. Атыс қаруының сот баллистикалық сараптамасы: пәні, объектісі, міндеттері.
84. Алдын ала тергеу барысындағы сот сараптамасы.
85. Сот бухгалтериялық сараптама: пәні, объектілері, міндеттері.
86. Тірі адамды зерттейтін сот сараптамасы: пәні, объектілері, міндеттері.
87. Сарапшыға қарсылық білдіру.
88. Әкімшілік процессте арнаулы білімдерді пайдалану.
89. Сот автортану зерттеуі.
90. Сот биологиялық сараптама.

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым Министрлігі
Қазақ инновациялық гуманитарлық заң Университеті
Заң факультеті
Қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасы

«Сот сараптамасы» пәнінен сот сараптамасы мен криминалистика
зертханаларында қауіпсіздік техникасын сабақтар өткізу кезінде сақтау
бойынша арналған

МЕТОДИКАЛЫҚ НҰСҚАУЛАР

I. МСП-1 стереоскопиялық панкратиялық микраскоптар

Техникалық сипаттамалар.

Аталуы бойынша	Нұсқауларды орындау	
	2 Нұсқа	3 Нұсқа
Микроскоптың кратты, ұлғайту	10х-80х	10х-80х
Объективтік-ZOOV	1х-4х	1х-4х
Жалпақ әинек	1-х/20; 20х/10	1-х/20; 20х/10
Жарық көзі	12 В, 10 Вт Галогендік өтпелі шағылысқан жарық көздеріндегі шамы	220 В, 8 ВТ Дөңгелек люминесценттік жарық беретін шағылысқан жарық көзі.
Көзбен шолу	тринокулярлық	тринокулярлық
көлемі габариттық, мм	250х340х350	240х330х350
Масса, кг	6	15

Микроскопты жұмысқа даярлау.

1. Микроскоптың сыртын қарап оның зақымданбағандығына көз жеткізіңіз.
2. «0»- 10 қалпы сөндіргішті орнату
3. Ауыстырып қосқыш – «0» жағдайында болуы тиіс, егер ол басқадай жағдайда болса онда оны ауыстрып қайта қосыңыз.
4. дискінің жарықтығы 13, тексеріп реттеу міндетті түрде сағат тіліне қарсы бағытқа айналдыру қажет.
5. Микроскоптың негізін кабел желісі арқылы резеткаға қосу.

Микроскопты жарқыраған жарық түсетін бөлмеде қолдануға болмайтындығы көрсетіледі.

Микроскоппен жұмыс істеу барысында қауіптің көзі электр тоғы болатындығы көрсетеді.

II «Эксперт» Сандық камераның модулі

«Эксперт» Сандық камераның модулінің негізгі сипаттамасын белгілеу.

«Эксперт» Сандық камераның модулі компьютер арқылы түсті бейнелі объектілерді микроскоп арқылы бақылауға арналған, зерттелетін құрылымның сызықтық көлемін өлшеу.

Бағдарламамен қамтамасыз етуді жасап шығару:

- экранның мониторынан бейнені бақылау,
- тандалған калибровканы микроскоппен ұлғайту
- бақылаушы құрылымның сызықтық көлемін өлшеу
- үздіксіз видео бейнені автаматты түрде жазу режимі, түсірілімі AVI және BMP форматы бойынша баяу немесе кадырлық тандалып түсірілген уақыт аралығы
- BMP форматы негізінде жеке кадырларды бейне жазбаларда жазу

«Эксперт» модульдік сандық камерасының электрондық ұлғайтқышы компьютердің монитормының параметрін пайдалануына тәуелді.

Видеоматрица жұмыс режимі	¼ CMOS VGA 640 x 480 бақылау режимі
төрт бейне жазбаны жазу режимі	жеке кадр үзіліссіз және баяу видео слайттар жаман емес (100 немесе қос сызықты мм)
Сызықтық көлемді өлшеу	диагоналды экранның монитормында бейнелеу экранда 4,0 мм (8, 0мм с объективтік 0,5)
Компьютермен байланысты интерфейс	USB 1.1
Габариты, мм	140 x 35 бұдан жоғары емес
Вес, кг	0, 2 бұдан жоғары емес

« Эксперт» микроскобымен сандық камераның модульінің жұмысқа дайындығы

Келесі жағдаймен жұмысқа дайындық жүргізу:

- миханикалық адаптерді жинаңыз - сандық камерасының адаптерлік модульіндегі қаратығындыны «Эксперт» микроскобының адаптеріне (толық) қосыңыз, тринокулярлық насатқаға тік орналасқан (насечкасы бар ризиналы тығын).

- жинақталған миханикалық адаптерды тринокулярлық тубаның насаткасын тіктеп микроскопқа тіреп әкеліңіз.

- миханикалық адаптерді сандық камераның модульіне (азғантай бұрылыспен) қойыңыз

- «Эксперт» Модульдік сандық камераның желісінің көмегімен желіні компьютердің USB портына қосыңыз.

- микроскоп компьютерге қосылып қызыл индикатор жанғанына көз жеткізіңіз. Пиктограммадан немесе менюдан бастау батырмасын басып бұдан Prima бағдарламасын басып қосыңыз. «Эксперт» Модульдік сандық камерасы құрылғанда көк индикатор жанады ал компьютердің дисплейінде терезе пайда болады. Микроскоптың штативының столындағы әйнекке зерттелетін объектіні сыйғызыңыз. Қажетті жағдайда объектіні жазып алыңыз.

- микроскопты қосып зерттелетін объектіге икемдеңіз (ең жоғарғы ұлғайту) микроскопты жетекшінің келісімімен пайдалану.

- тринокулярной насаткасына тіктеп микроскоптың бейнесін қосу, содан кейін микроскоптың сабын жылжытыңыз, микроскоптың басына оптиканы орналастырыңыз.

- сандық камераның модульін бұрышын қолмен ұстап тарту қажет, компьютердің монитормының экранынан зерттеліп жатқан объектінің нақты бейнесін алғанша миханикалық адаптерді тринокулярной насаткасының тубусына тіктеп ақырындап бұру.

- тоқтатқыш винтпен адаптырды жазып алу, микроскопқа тринокулярлық тубусты тіктеп сұғындырып орнату.

- миханикалық адаптердегі сандық камераның модульін бұру, экранның монитормынан қажетті бейнені көру үшін керекті бұрышты шығаруға тырысыңыз.

- қажеттілік үшін, микроскоптың михонизімінің арнайы сабымен ақырын айналдыру, компьютердің монитормына объектінің анық бейнесін шығаруға тырысыңыз.

III. DORS 1100 Инфра қызыл детектордың міндеттері

DOSK 1100 Инфра қызыл детектор әр түрлі шет мемлекеттердің ақшасы мен банкноттарды, құнды қағаздарды, құжаттарды, акциздер мен арнайы маркаларды және басқада құжаттарды түп нұсқасын көзбен шолып анықтауға арналған инфра қызыл қорғаныс әдісі – ИК метомерлік қраскасының бейнелеу жері. «М» Құралы сондай ақ арнайы элементтің бар болуын қадағалауға мүмкіндік береді.

Қосымша құрылғыларды қосу арқылы банкнотты күлгін түсті, инфра қызыл және 10 рет немесе оданда жоғары дәрежеде ұлғайту арқылы анықтау.

Күлгін түсті қорғаныстан айырмашылығы неконтрастық белгісі бар инфра қызылмен көзбен шолу өте жеңіл, кассирдың көзіне күш түсірмей анағұрлым тез анықтай алады. Қандай жарық түсіп тұрса да құрал тез әрі сапалы түрде көзбен бақылап шығуға ыңғайлы.

ТЕХНИКАЛЫҚ СИПАТТАМА

Ток көзін адаптер желісімен алу	Адаптерге кабел арқылы 100-240В-50/60Гц ток көзі кіреді Кіретін ток көзі -12В
Видео дыбыс стандарты	Қолданылатын желідегі қуат көзі кем дегенде 350 мА PAL
Диопозонның жұмыс температурасы	10С дан 35С қа дейін жылы
Дымқыл ауаның температурасы +25С	от 40%до 80%
Атмосфера қысымы	84 тен 107кПа дейін (от 630 до 800 мм рт.ст)
Габариттің көлемі:	
Биіктік	293 мм
Ені	154 мм
Тереңдік	110 мм
Буып түйсіз массасы	құрал 0,65 кг: адаптер желісі-0,2кг
Буып түйіп жинаудағы салмағы	1,4кг нан жоғары болмауы емес

DORS 1100 инфра қызыл детекторының жұмысқа дайындығы.

Құралды қосуда келесі жүйелілікті қатаң сақтауларыңыз тиіс:

1) «PWR» құралына алынбалы-салынбалы төмен қуатты желідегі адаптерді қосыңыз.

2) 100-240В-50/60 Гц. Электр қуатына адаптер желісін қосыңыз.

Құралды уақытша қосу үшін ON/OOF батырмасын басыңыз. Құралды алғаш рет қосқанда ИК-меток бейне камера арқылы көрсету режимі қосылады, ол құралдың үстіңгі жағында орналасқан. Егер құрал кезекшілік режим батырмасына ауыстырылса ON/OOF, бірақ жүйеден сөндірілмесе, онда оны қосқанда ол жұмыс режиміне қосылады, кезекші режимінен ауыстырғанға дейінгі жағдайда болады.

Құралдың ON/OOF кнопкасын басу және ұстап тұру арқылы немесе автоматты түрде кезекшілік режимге ауыстырылады,

Кезекшілік режимге ауыстырылғаннан кейін 5секундтан кешіктірілмей ON/OOF батырмасын басу арқылы қайталап қосуға болады.

ON/OOF батырмасын аз уақытта басу арқылы жұмыс уақыт арасын сақтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қоса экранда SLEEP және саны жазу пайда болады. Құралмен жұмыс істеудің арасында ақырғы минуттарда батырманы басу маңызды болып табылады (0-автоматы түрде қосуға рұқсат етілмейді). Батырманың арасын өзгерту «+» и «-» 10 минуттық қадаммен.

IV. DORS 145 Күлгін түсті детектордың міндеттері

DORS 145 Күлгін түсті детекторы әр түрлі шет мемлекеттердің ақшасы мен банкноттарын, құнды қағаздарды, құжаттарды, қорғалатын быланкаларды қатал түрде есептеу, жеке басты куәландратын құжаттар, акциздер мен арнайы маркаларды және басқада қорғалатын баспа өндірістеріндегі әр түрлі құжаттарды күлгін түсті детектор арқылы көру әдістері, өтпелі және шағылысқан жарықтар арқылы сонымен қатар DORS 10 и DORS 15 қосымша ұйымдастыру.

Құрал бақылауға мүмкіндік береді:

- люминесцированияның жалпы фоны қағазда болады;
- люминесцированияның жеке бөлімі (белгі, сурет үзінділері, қорғанатын жіппен сүйреу);
- мөрдің түрі мен амалы;
- бейнеге орнықты красканы түсіру
- жасырын бейне (кипп-эффект, муаровтық айшық)
- голограмдық қорғаныс;
- сулы белгі;
- қорғайтын жіп тәрізді
- микроперфорациялық
- **банкноттың беті мен сыртқы жағының қосарланып бейнеленуі;**
- **банкноттың көлемі, үзінді көлем түрінде, банкноттың көлемі, меток оларға жеке орналасқан;**
- **микрочасть;**
- **Инфрo қызыл метоктың дұрыс орналасуы.**

ТЕХНИКАЛЫҚ СИПАТТАМА

Бақылау санының 4 түріне 7 қоспаны қосымша қолдану

220-230 В +/- 10% (198-253 В), 50 Гц Қуатты ток көзі

Қолданылатын күштің мөлшері кем дегенде 20Вт
(екі қосымша құрылғыны
бір уақытта қосу)

Жұмыс диопозонының температурасы от +10 д +35*С

80% дан жоғары емес +25*С температурасындағы біршама ылғалды ауа

Атмосфераның қысымы от 84 до 107 кПа
(от 630 до 800 мм рт.ст.)

Габариттың көлемі

Ені 266мм

Тереңдік	131 мм
Биіктік	131мм

Буып түюсіз массасы бұдан 0,91 кг көп болиауы тиіс

Буып түюп жинаудағы салмағы 1,1 кг нан көп болмауы тиіс

DORS 145 күлгін түсті детекторының жұмысқа дайындығы

1. (220 В, 50Гц) Детекторды желіге қосыңыз. Қуат көзіне желі қосылған жағдайда индикатор жанады. Клавиштегі сөндіргішті басып детекторды қосыңыз «УФ ақ жарықтың /» қосылуына байланысты аймақты қарап артқы панелде көк және ақ жарық қосылады.

Детекторды қосу үшін резетка жақын маңда болуы тиіс.

2. Детектордың қарайтын аймағына яғни алдына бір немесе бірнеше банкнотты орналастырыңыз.

3. Детектордың алдыңғы панеліндегі «ЦФ/ақ сәулесінің» ауыстырып қосқышының көмегімен қажетті жұмыс режимін таңдаңыз:

күлгін түсті бақылау
ақ сәуледен бақылау

Ауыстырып қосқыштың көмегімен ақ сәуледе режимді таңдауға болады:
ақ шағылысқан сәулені бақылау

ақ өтпелі сәулені бақылау

4. Алға қойылған банкноттың жалған екендігін анықтап мәліметтер алу.

Жұмыс аяқталғаннан кейін сондай ақ жұмыс барысындағы ұзақ үзілістерде детекторды сөндіргіштен «Сеть» өшіріп, электр тогынан ажыратыңыз.

«Сот сараптамасы» пәні бойынша тест

- 1) Қолжазбатану сараптамасының объектілерін көрсетіңіздер
  - a) тазалау белгілері бар құжаттар
  - b) қолмен жазылған жазбалар
  - c) принтер арқылы басылған жазбалар
  - d) құжаттардың көшірмесі
  - e) құжаттардың бланкілері
- 2) Төменде көрсетілген сараптамалардың қайсысында ауыру адамның қолы зерттеледі
  - a) сот-авторлық
  - b) сот-баллистикалық
  - c) сот-тауарлық
  - d) сот-қолжазбатану
  - e) трасологиялық
- 3) Сұрақтардың қайсысы қолжазбатану сарапшының құзыреттілігіне жатпайды
  - a) «Бүгін...» деген қолжазба А. мен немесе басқа тұлғалармен жазылған ба ?
  - b) А. азаматынын атынан қолхатта қол қою азамат А. мен немесе басқа тұлғалармен жазылған ба ?
  - c) кіммен «оң жеті мың...» деген жазба өсиетте басылған ?
  - d) құжаттағы «2561789» деген сандық жазбаны азамат К. немесе басқа біреу орындады ма ?
  - e) «Өтінемін...» жазуы бар қолхат сезікті К-ның оң немесе сол қолымен жазылған ба ?
- 4) Құжаттардың сот-техникалық сараптама реквизиттерінің дұрыс жиынтығын атаңыз
  - a) құжат
  - b) құжаттың бланкілері, оның мәтіні, мөрдің баспа таңбасы, мөртаңбалар, қол таңбалары, фотосуреттер
  - c) қол таңбалары, мәтіні
  - d) құжаттың бланкісі, қағаз, сия, мөрлер, мөртаңбалар
  - e) қолмен жазылған жазбалар және қолтаңбалар
- 5) Құжаттардың сот-техникалық сараптама объектілеріне жатады
  - a) қолдың іздері
  - b) мөрлер, мөртаңбалар
  - c) гильза
  - d) гипстік құйма
  - e) топырақ
- б) Құжаттардың сот-техникалық сараптама пәніне жатпайтын сұрақты алып тастаңыздар

- a) құжаттағы қолды қою кезінде арнайы техникалық құралдар қолданылған жоқ па ?
- b) құжаттағы жазбалар химиялық әдіспен өңделген жоқ па ?
- c) шартағы Калижанның қол таңбасы К. өзі немесе басқа адамдармен қойылған ба ?
- d) қызметтік куәлікте фотосурет ауыстырылып жабыстырылған жоқ па ?
- e) құжаттың мәтінінде жазбалар қосылып жазылған жоқ па ?

7) Құжаттың мәтінің химиялық әдіспен өңделген (травления) косып жазу, қосып басу сұрақтарын шешу үшін сараптамаға қандай материалдар жібереді

- a) зерттелетін құжат және қаулы (ұйғарым)
- b) жазбаның үлгілері және қаулы (ұйғарым)
- c) мөрдің баспа таңбасы және қаулы (ұйғарым)
- d) қағаз және қаулы (ұйғарым)
- e) зерттелетін құжат және жазбаның үлгілері

8) Қолжазбаның штрихін теңдестіру үшін қандай материалдар сараптамаға жіберіледі

- a) қол таңбасының үлгісі
- b) сезіктіден алынған қалам, сия және құжаттар
- c) жазу машинкісі және зерттелетін құжаттар
- d) мөр және зерттелетін құжаттар
- e) сезіктіден алынған компьютер, принтер

9) Сот-трасологиялық сараптамамен зерттелетін объектілер тобын көрсетіңіздер

- a) гильза, құжаттар, шиналар, бұзу құралдары
- b) бұзу құралдары, құлыптар, пломбалар, көлік құралдары
- c) фотосуреттер, фотоаппараттар
- d) адамдардың (қолдар, аяқтар, аяқ киімдері және тб.), көлік құралдары, бұзу құралдары, құлыптар, пломбалар, жануарлар
- e) адамдар (қан, шаштары, сілекей және тб.)

10) Сот-трасологиялық сараптамамен зерттелмейтін объектілер тобын көрсетіңіздер

- a) көлік құралдарының іздері
- b) өндіріс механизмдердің іздері
- c) жанар-жағармай заттарының іздері
- d) адамның аяғының, қолдарының іздері

11) Аяқ киімнің көлемді іздерін зерттеу барысында идентификациялау үшін сарапшыға не ұсыну қажет

- a) іздердің гипстік құймалары
- b) аяқ киімнің сызба суреті
- c) аяқ киімнің фотосуреті

- d) ізді сипаттайтын хатаманың үзіндісі
- e) қаулы, оқиға болған жерден алынған гипстік құйма және сезіктінің аяқ киімі

12) Қандай құралмен бұзу жасалуына қатысты сұрақты шешу үшін сарапшыға қандай материалдарды ұсыну қажет

- a) қаулы мен анықтамалық материалдар
- b) қарудың түрлері
- c) із қалдырылған объектілер
- d) гипстік құймалар
- e) қаулы, бұзу іздері бар объектілер және іздің гипстік құймалары

13) Бұзу құралдарын идентификациялау үшін сарапшыға қандай материалдар ұсынады

- a) қаулы мен іздің құймалары
- b) қарудың түрлері
- c) із қалдырылған объектілер
- d) қаулы мен гипстік құймалар
- e) қаулы, бұзу іздері бар объектілер және іздердің құймалары және бұзу құралдары

14) Сот баллистикалық сараптама объектілерінің дұрыс жиынтығын атаңыздар

- a) ату қару жарағы, оқ-дәрілер, атудың іздері
- b) патрондар, атудың іздері, суық қаруы
- c) ату қару жарағы, суық қарулар
- d) ату қару жарағы, суық қарулар, жарылғыш заттар
- e) гильза, капсюль, бытыра, тығын

15) Сот-баллистикалық сараптамаға жатпайтын объектілер тобын көрсетіңіздер

- a) ату қару жарағы
- b) патрондар
- c) суық қарулар
- d) бытыра
- e) пыждар

16) Сот-баллистикалық сараптамаға жатпайтын объектіні алып тастаңыздар

- a) гильза
- b) капсюль
- c) пыж
- d) паста
- e) бытыра

- 17) Аңдық патронның компонентерін құрайтын объектілердің жиынтығын атаңыздар
- a) пистолет, патрондар
  - b) гильза, капсюль, бытыра, пыж, тығын (картечь)
  - c) гильза, капсюль, бытыра, оқ
  - d) гильза, капсюль, бытыра, пыж, пистолет
- 18) Заттар мен материалдардың криминалистік сараптамасының объектісін атаңыздар
- a) бұзу құралдары
  - b) қанның іздері
  - c) гильза
  - d) адамның қолы
  - e) талшық материалдары
- 19) Заттар мен материалдардың криминалистік сараптамасының объектісі болып табылмайды
- a) героин
  - b) парфюмериялық бұйымдар
  - c) мата
  - d) адамның қолынң іздері
- 20) Заттар мен материалдардың криминалистік сараптамасының объектісін атаңыздар
- a) фотосурет
  - b) қанның іздері
  - c) дауыс
  - d) қолдың іздері
  - e) металлдың бөлшегі
- 21) Құжаттардың сот-техникалық сараптама пәніне жатпайтын сұрақты алып тастаңыздар
- a) бейнепенкаға жазылған дауыс кімге арналған ?
  - b) жыртылған қағаздың бөлшектері бір бүтінді құрайды ма ?
  - c) әр түрлі құжаттарда орындалған баспа таңбасы бір мөрмен басылған ба ?
  - d) ақшалай купюра бір мөр нысанымен басылған ба ?
  - e) бланкінің жасалу тәсілі қандай ?
- 22) Құжаттардың сот-техникалық сараптама пәніне жатпайтын сұрақты алып тастаңыздар
- a) сезіктіден алынған бояу «10000» тенгелік купюраны жасауға қолданылды ма ?
  - b) сезіктіден алынған кесетін зат «кукланы» жасауға қолданылған жоқ па ?
  - c) бояумен жағылған мәтінің мазмұны қандай ?

- d) рельеф ретіндегі мәтінің мазмұны қандай ?
- e) құжаттың бланкісінде қолдың іздері бар ма ?

23) Өшкен мәтінді анықтау қандай сараптаманың түріне жатады

- a) құжаттардың техникалық сараптамасы
- b) фототехникалық сараптама
- c) қолжазбатану сараптамасы
- d) баллистикалық сараптама
- e) фоноскопиялық сараптама

24) Жаңдырылған құжаттың бөлшектерінде сақталған мәтіндердің мазмұның анықтау қандай сараптаманың түріне жатады

- a) фоноскопиялық сараптама
- b) трасологиялық сараптама
- c) биологиялық сараптама
- d) құжаттардың техникалық сараптамасы
- e) өрт-техникалық сараптама

25) Құжаттардың сот-техникалық сараптама пәніне жатпайтын сұрақты алып тастаңыздар

- a) қандай тәсілмен мөр жасалған ?
- b) бөтен кілтпен немесе желбезекпен құлып ашылған ба ?
- c) жазбаны жою үшін қандай зат қолданылды ?
- d) құжаттағы қолдар бір сиямен жазылған ба ?
- e) құжатқа мөрдің баспа таңбасы сол мекеменің мөрімен қойылған ба ?

26) Қандай заттай дәлелдемелер көлік құралдарының лак бояу қабаттарын идентификациялауға қатысты сарапшыға жіберіледі

- a) оқиға болған жерден немесе жәбірленушінің киімінен немесе сезіктінің көлігінің қабаттарынан алынған бояудың бөлігі
- b) жәбірленушінің киімінен алынған бояудың бөлшегі
- c) сезіктіден алынған бұзу құралдарының бояуының бөлігі және жәбірленуші пәтерінің есігінің қабатынан алынған бояудың бөлігі
- d) сезікті киімінің бояу бөлшегі мен жәбірленушінің пәтер терезесінің және есігінің қабаттарының бояу бөлшектері
- e) барлық аталғандар

27) Жәбірленуші мен сезіктінің киімдерін идентификациялау үшін қандай заттай дәлелдемелерді сарапшыға жібереді

- a) оқиға болған жерде табылған талшық, және сезіктінің киімі
- b) оқиға болған жерде табылған маталардың бөлігі және жәбірленуші мен сезіктінің киімі
- c) жәбірленуші мен сезіктінің киімі

- d) сезіктіден алынған пышақ, және механикалық зақым іздері бар жәбірленушінің киімі
- e) барлық аталғандар

28) Көліктің жарық шамдары мен көлік шыныларын идентификациялауға қатысты сарапшыға қандай заттай дәлелдемелер жіберіледі

- a) көлік салонында табылған шынылыр мен сезіктінің киімі
- b) оқиға болған жерде табылған шынының бөліктері мен жәбірленуші мен сезіктінің киімдері
- c) сезікті көлігінің жарық шамдарынан алынған шынының бөлігі және оқиға болған жерден алынған шынының бөлігі
- d) сезікті көлігінің жарық шамдарынан алынған шынының бөлігі және механикалық зақымдаудың іздері бар жәбірленушінің киімі
- e) барлық аталғандар

29) Сезіктінің қол қоюын зерттеу үшін қолжазбатану сараптамасына қандай материалдарды жіберу қажет

- a) зерттелетін құжат
- b) қолжазбаның салыстырмалы үлгілері
- c) зерттелетін құжат, қолжазбаның еркін және салыстырмалы үлгілері
- d) құжат және қолжазбаның еркін үлгілері

30) Өлудің алдында жазылған қолхатты зерттеу үшін қолжазбатану сараптамасына қандай материалдарды жіберу қажет

- a) зерттелетін қолхат
- b) жәбірленушінің қолжазбасының салыстырмалы үлгілері
- c) қолхат, жәбірленушінің қолжазбасының еркін және салыстырмалы үлгілері
- d) қолхат, жәбірленуші қолының еркін және салыстырмалы үлгілері
- e) зерттелетін құжат, қолдың еркін үлгілері

«Сот сараптамасы» пәні бойынша есептер

1 Есеп.

Азамат Ахметова тұратын Брусиловский 6 мекен-жайындағы пәтерге ұрлық жасалды. Ұрлық кезінде 25 млн. тенге көлемінде материалдық құндылықтар ұрланды. Тергеу барысында, ұрлықты бір топ адамдар жасағандығы: Тезекбаев А., Чупиев К., Арбатов М., анықталды. Қылмыс бойынша жетектеуші (наводчица) Шаяхметова А., болған. Шаяхметова А., А. Ахметованың пәтерінде қонақта болған және А. Тезекбаевтың туысы болып келеді. А. Тезекбаевтың пәтеріне тінту жүргізген кезде «Брусиловский көшесі 6 үй) деген қолхат табылды.

1. Қандай сараптама және қандай сұрақтарды шешу үшін тағайындалуы қажет ?
2. Сараптаманы тағайындау кезінде қандай материалдар сараптамаға жіберілуі қажет ? Қандай сұрақтар сараптаманың алдына қоюлуы керек ?
3. Қандай тергеу әрекеттері арқылы субъектілердің қолжазбаларын теңдестіру үшін еркін үлгілер алынады ?
4. Субъектілердің қолжазбаларын теңдестіру үшін салыстырмалы үлгілердің алу тәртібі қандай ?
5. Қандай үлгілер болмаса сараптама жүргізілмейді ?

2 Есеп.

Азаматша Лобанова Ф. өзінің пәтерінде дарға асылу күйінде табылды. Мәйттің қасында көк сиямен жазылған қолхат табылды, оның мазмұны мынадай: «Менің өлімімде ешкімді ...». Оқиға болған жерді қарау кезінде, ешқандай жазу құралдары табылған жоқ.

1. Қандай сараптама және қандай болжауларды тексеру үшін тағайындалуы қажет ?
2. Аталған жағдайға қатысты сараптама тағайындау барысында қандай материалдар сарапшыға жіберілуі керек ?
3. Сарапшының алдына қандай сұрақтар қоюлуы қажет ?

3 Есеп.

Азамат Бероевтың пәтерін тінту кезінде, басқа заттай дәлелдемелермен қатар бүгілген қолхат табылды, қолхатта: «Сіздер мені білесіздер...» деген сөзбен басталып, «... мылжырамай сақ болыңыздар» деген сөзбен аяқталады. Қолхат қара сиямен жазылған. Бероев кәсіпкер М.Кулиев пен П.Сулейменовадан ақшаны қорқытып алу қылмысы бойынша айыпталған.

1. Қандай сараптама және қандай мән-жайларды тексеру үшін тағайындалуы қажет ?
2. Сараптаманы тағайындау кезінде қандай материалдар сараптамаға жіберілуі қажет ? Қандай сұрақтар сараптаманың алдына қоюлуы керек ?
3. Азамат Бероевтың қолжазбасының салыстырмалы үлгісін алудың тәртібі қандай ?

4. Берілген фабулаға сәйкес теңдестірілу объектісін анықтауға қатысты қандай сараптама тағайындалу қажет ?

4 Есеп.

Қылмыскерлер Г. Ломов пен К.Бутыринге кәсіпкерлер К.Никитин мен М.Егоровтың 5 млн. АҚШ доллар мөлшерінде несиені алу туралы ақпарат белгілі болды. Несиенің мақсаты Екатеринбург үн комбинатына Қазақстаннан ірі партиялы бидай сатып алуға бағытталған. Қылмыскерлер Қостанай облысының элеваторының директоры К., бухгалтер Л., технолог М., алдын-ала қылмыстық сөз байласты. Келген кәсіпкерлер К.Никитин мен М.Егоровке Г.Ломов пен К.Бутырин №2 элеватордың әкімшілігінің өкілі ретінде танысты. Оларға бидайдың сапасын көрсетіп, кәсіпкерлермен 5млн. АҚШ соммасына сатып және сатып алу шартына отырды. К.Никитин мен М.Егоров ештеңеге күдік келтірмей 2,5 млн. сомманы алдын-ала төлеп ешқандай бидайды алмайды. Тергеу әрекеттері мен жедел-іздігі шараларын жүзеге асыру кезінде, №2 элеватордың технологы Л. Штернді ұстайды, ол өзіне мәлім болған барлық белгілі мән-жайларды айтып береді. Қылмыскерлер Г. Ломов пен К.Бутыринді тергеу органдары ұстайды, бірақ қылмысқа қатысушылар директоры К. өзінің отбасымен АҚШ-қа сапар шегіп, ал бухгалтер Л. өз жан-ұясымен Германия мемлекетіне кетіп қалады.

1. Қандай сараптама және қандай мән-жайларды тексеру үшін тағайындалуы қажет ?
2. Сараптаманы тағайындау кезінде қандай материалдар сараптамаға жіберілуі қажет ? Қандай сұрақтар және қандай субъектілерге қатысты сараптаманың алдына қоюлу керек ?
3. Қандай тергеу әрекеттері арқылы субъектілердің қолжазбаларын теңдестіру үшін еркін үлгілер алынады ?
4. Қандай тергеу әрекеттері арқылы субъектілердің қолжазбаларын теңдестіру үшін салыстырмалы үлгілер алынады ?

5 Есеп.

ЖШС «Строймеханизация» кассирі Е.Танибергенова ұрлық үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылған. Анықталған жетіспеушілікті азайту мақсатында кассир тергеушіге келесі құжаттарды ұсынады: К.Машановке қол хат негізінде 350 мың сомма көлеміндегі ақшаны беру туралы К.Симоненко бас бухгалтерінің бұйрығы (распоряжение), аталған сомманы алу туралы К.Машановтың қол хаты.

К.Машановтың айтуы бойынша, ол шынымен Е.Танибергеновадан аталған сомманы 2001 жылы емес, ал өткен жылы алғандығын мойындады.

Е.Танибергенованың пәтеріне тінту жүргізілген кезде, К.Машановтың атынан қойылған қол таңбасы бар төлем құжаты және Центркредитбанктің бас бухгалтерінің қол таңбасы бар таза бланкісі алынды. Төлем құжаты көк сиямен орындалған және алдын-ала қаламмен жазылған.

1. Қандай сараптама және қандай мән-жайларды анықтау үшін тағайындалуы қажет ?

2. Сараптама тағайындау кезінде қандай құжаттар сараптамаға жіберілуі керек ?
3. Бас бухгалтердің бұйрығын (распоряжение), Машановтың қол хатын, төлем құжаты мен таза бланкіні зерттеу барысында сараптаманың алдына қандай сұрақтар қойылуы қажет ?
4. Қандай тағы да сараптама және қандай мән-жайларды анықтау үшін тағайындалады

6 Есеп.

К.Нестерук С.Козыревамен отырған шартқа қатысты Алматы қаласында орналасқан С.Козыреваның пәтеріне жөндеу жұмыстарын жүргізуге міндетті. Сметаға сәйкес, жасалатын жұмыстың соммасы 1 млн. 830 мың тенгені құрайды. Козерова аталған сомманы төлеуден бас тартты, сол себептен, Нестерук сотқа талап арызын береді.

Алмалы ауданының соты аталған талапты жартылай қанағаттандырады: К.Нестеруктың пайдасына 1 млн. 080 мың тенгені өндіріп алды. Сот өзінің шешімін К.Нестеруктың сапасы төмен құрылыс материалдарын қолданғанымен негіздейді. Аталған факт куалардың жауабымен айқындалды (С.Козыреваның туысы). Бірақ, сотта К.Нестерук құрылыс материалдарын сатып алған дүкендердің чектерін ұсынды. Сонымен қатар, К.Нестерук құрғақ құрылыс құймаларын сатқан фирмамен отырған шартын ұсынады. Аталған шартта құрылыс құймаларын жасаудың тәсілі, саны, сапасы туралы мәліметтер көрсетілген. Құжаттарды қарау барысында, соммасы мен күні жазылған жердің жалған екендігіне күдік туындады.

1. Қандай сараптама және қандай мән-жайларды анықтау үшін тағайындалуы қажет ?
2. Сараптама тағайындау кезінде қандай құжаттар сараптамаға жіберілуі керек ?
3. Шарт мен чекті зерттеу кезінде сараптаманың алдына қандай сұрақтар қойылуы керек ?

7 Есеп.

Джамул коммерциялық банкінің басқару төрағасы Б.Н. Нахманович өзінің қызметкерлеріне №0535 несиелік авизоны және 3 млрд. 830 млн. 400 мың сомма көлеміндегі 11.05.1992 жылы №224 бұйрықты (распоряжение) дайындау туралы тапсырма берді. Мәскеу қаласында «Столичный» банкінің жетекшісі А.Я.Смоленский №224 бұйрықты (распоряжение) есепке ала отырып, Ресей Центробанктің есеп-кассалық бөліміне авизоны жолдады.

Ресей Центробанк «Столичный» банкісінің корреспондеттік шотына 3 млрд. 830 млн. 400 мың сомма аударды.

Аталған сомма АҚШ долларына конвертацияланып, Б.Н.Нахмановичпен және А.Я.Смоленскимен өз қалаулары бойынша пайдаланылған.

Джамул коммерциялық банкінің ақшалай қаражатын ұрлауға қатысты қылмыстық іс қозғалды. Тергеуші, Джамул коммерциялық банкінің құжаттарын алып, «Столичный» банкіге сұрау жібереді, Ресей Центробанкісі алынған құжаттарға қатысты зерттеу үшін үлгілерді сараптамаға жіберді.

1. Қандай сараптама және қандай мән-жайларды анықтау үшін тағайындалуы қажет ?
2. Сараптама тағайындау кезінде қандай құжаттар сараптамаға жіберілуі керек
3. Нұсқау (распоряжение) мен авизоны зерттеу үшін сараптаманың алдына қандай сұрақтар жіберіледі ?
4. Қандай тағы да сараптама және қандай мән-жайларды анықтау үшін тағайындалады

8 Есеп.

Белгісіз мәтті асфальтте табуға қатысты оқиға болған жерді қарау барысында 8 жарық шам әйнегінің бөлшегі мен тежеуіш іздері табылды. Оқиға болған жерден 25 метр қашықтықтағы шоссе бұрылысында көлік шинасының нақты көрінетін шина іздері табылды.

Аталған заттай дәлелдемелер жол-көлік оқиғасына қатысты қылмыстық іске тіркеліп бекітілді.

1. Қандай сараптама және қандай мән-жайларды анықтау үшін тағайындалуы қажет ?
2. Сараптама тағайындау кезінде қандай материалдар сараптамаға жіберілуі керек ?
3. Сараптаманың алдына қандай сұрақтар қойылуы керек ?

9 Есеп.

30 қазанда 200... түнде белгісіз тұлғалар Г.Хамидуллиннің фермерлік шаруашылығының қасына келіп екі бұзау мен 3 сиырды алып кетті. Оқиға болған жерді қарау кезінде, дөңгелектің протекторының іздері мен үш аяқ киімнің және жануарлардың әр түрлі тұяқ іздері алынды. Барлық іздер фотоға түсіріліп, хаттамаға тіркеліп, көлік іздеріне қатысты гипстік құймалар жасалды. Аяқ киімнің нақты қалдырылған іздеріне қатысты гипстік құймалар жасалды.

Екі жұмадан кейін М.Кувановтың малдарын алу кезінде мемлекеттік нөмері В 686 ВТН жүк көлігі М.Комелева, М.Мухтаров және М.Тезекбаевпен бірге ұсталынды. Оқиға болған жерді қарау, тінту әрекеттерін жүргізу кезінде идентификациялық сараптамаға қажетті материалдар алынды.

1. Қандай сараптама және қандай мән-жайларды анықтау үшін тағайындалуы қажет ?
2. Сараптама тағайындау кезінде қандай материалдар сараптамаға жіберілуі керек ?
3. Сараптаманың алдына қандай сұрақтар қойылуы керек ?

10 Есеп.

Наталья Михайловнаның ерлі-зайыбы инженер Гаринге қатысты қылмыстық іс қозғалды, Гарин өзінің жұбайысын Наталья Михайловнаны суға батырып өлтірген. Тергеу барысында, Наталья Михайловнамен бұрын да абайсызда жағдайлар орын алатын, бірақ, дәлелдемелердің болмауына қатысты іс тоқтатылатын. Тергеуші болған жағдайдың материалдарын сұрап зерттеді. Оның мәні келесіде: Н.Михайловна дачасында консервіге ұқсас зат тапты, оның бір жағында дөңгелек тәрізді тесік болды, ал екінші жағында корпусынан шығып тұрған қозғалмалы деталь болды. Әйел, сол жерде детальды басып, нәтижесінде, денесіне көптеген жарақаттар алды. Мұның барлығы жолдасының қатысуымен орын алған жағдайлар және ол ең алдымен бұл затқа назар аударды.

Тергеуші бұл заттың не екендігін анықтау үшін сараптама тағайындады.

1. Қандай сараптама және қандай мән-жайларды анықтау үшін тағайындалуы қажет ?
2. Сараптама тағайындау кезінде қандай заттай дәлелдемелер және материалдар сараптамаға жіберілуі керек ?
3. Сараптаманың алдына қандай сұрақтар қойылуы керек ?

11 Есеп.

Орталықтағы зергелік дүкенге қарақшылық жасалды. Оқиға болған жерде үш оқ табылды, олардың біреуі қатты зақымдалған. Дүкен күзетшісінің мәйітінен сот-медициналық сараптама жүргізілген кезде, денесінен оқ алынды. Барлық оқтардың калибрі бірдей 9 мм.болды.

Жедел-ізвестіру шараларымен қылмыстық топтың ішінен екеуі ұсталында. Тінту кезінде, олардың біреуінен В. екі сақина, жүзік, 2 пышақ, кастеттер, сол сияқты сейфінен Макаров жүйелі пистолеті табылды. Зергерлік бұйымдар дүкеннен ұрланған бұйымдарға ұқсас болды. Екінші ұсталынған К. үйінен револьвер «Наган», зергерлік бұйымдар (сақина, жүзік, білезік) табылды.

1. Қандай сараптама және қандай мән-жайларды анықтау үшін тағайындалуы қажет ?
2. Сараптама тағайындау кезінде қандай заттай дәлелдемелер және материалдар сараптамаға жіберілуі керек ?
3. Сараптаманың алдына қандай сұрақтар қойылуы керек ?
4. Қандай тағы да сараптамалар тағайындалуы мүмкін және қандай сұрақтарды шешу үшін қажет ?